

Євгенія Андрусяк
СПОГАДИ

Yevhenia Andrusiak
MEMORIES

Ivan Franko National University of L'viv
Institute of Literary Studies
Scientific Library

Yevhenia Andrusiak
MEMORIES

Memoirs and Documents

Volume 1

Lviv
2001

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут літературознавчих студій
Наукова бібліотека

Євгенія Андрусяк
СПОГАДИ

Мемуари і документи

Випуск 1

Львів
2001

УДК 94(093.3) "194"

ББК ТЗ (4УКРЗ1)624.1, 013

Андрусяк Є. Спогади. — Львів, 2001. — 91 с. (Серія "Мемуари і документи". Випуск 1).

Yevhenia Andrusiak. Memories. — Lviv, 2001. — 91 p. (Series *Memoir and Documents*. Volume 1).

Авторка, учасниця національно-визвольних змагань 30-40-х років, розповідає про свого чоловіка — легендарного командира УПА Василя Андрусяка (Різьбаря, Грегота, Різуна), про нелегку, але героїчну долю людей свого покоління, що стали на боротьбу проти чорноного і брунатного завойовників.

Редакційна колегія: *Д.Гамаш* (відп. секретар); канд. філол. наук, доц. *М.Пнатюк*; д-р філол. наук, проф. *І.Денисюк*; канд. філол. наук, доц. *В.Івашків*; д-р філол. наук, проф. *М.Ільницький*; д-р філол. наук, проф. *Б.Крыса*; канд. філол. наук *Т.Лучук*; д-р філол. наук, проф. *Т.Салига*, д-р філол. наук *Л.Сеник* (відп. ред.); канд. істор. наук, доц. *Б.Якимович* (заст. відп. ред.).

Editorial board: *D.Hamasb* (responsible secretary), *M.Hnatiuk*, *І.Denyshuk*, *V.Ivasbkiiv*, *М.Іlnytskyi*, *В.Krysa*, *Т.Luchuk*, *Т.Salyba*, *Л.Senyk* (editor-in-chief), *В.Yakymovych* (associate editor).

Підготував до друку і написав передмову Любомир Сеник
Набір і комп'ютерна верстка Дмитро Гамаш
Коментар склав Богдан Якимович

Рецензенти: д-р політ. наук, проф. *Йосип Лось*, д-р істор. наук *Іван Патер*.

Адреса редколегії: Інститут літературознавчих студій
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
тел.: (380-322) 79-43-17, 75-60-01

Ухвалила до друку Вчена Рада
Львівського національного університету імені Івана Франка
ISBN 966-613-025-4

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2001

ЖИТТЯ ЯК ПОДВИГ

Не можна спокійно читати спогади Євгенії Андрусяк. Вона дружина Василя Андрусяка, полковника УПА, героя Чорного Лісу, що на Івано-Франківщині. З самої юності п. Євгенія стала на шлях боротьби за незалежність України. Власне, Василь (один із псевдо «Грегит») увів її в національно-визвольний рух і до останньої хвилини свого героїчного життя був її вірним наставником. Молоді люди поєднали свої серця назавжди, і цьому не перешкодили екстремальні умови, всуціль небезпечна для життя підпільна діяльність, боротьба проти наїзників на нашу землю, більше того, саме тут гартувалися їхні душі, чесні, відкриті для доброго, але заповненого ворогом світу, до кінця віддані українській революції. І гарт боротьби, в якій морально вистояли ці люди, дозволив чесно сказати: «Ти сильна, ти мушиш вистояти». Це говорив полковник, додавши, що він залишається до кінця з людьми, що взяли зброю до рук, щоб звільнити рідну землю від чужинецької нечисті.

Життя підтвердило цю моральну, високопатріотичну позицію: Василь Андрусяк загинув, як сотні і сотні вояків УПА, але усіх їх, відомих і невідомих героїв УПА, моральна перемога над численним і могутнім ворогом настільки велика, велична і надзвичайна, що навіть сьогодні, після проголошення незалежності України, ні історики, ні широкий загал українського суспільства не зуміли до кінця усвідомити. На кажу вже про офіційні державні чинники, які ганьблять себе тим, що досі не визнали УПА воюючою стороною. Це зробили всі держави Європи, які мали свої національні формування в боротьбі проти окупантів!

Життя п. Євгенії, як видно з її щирих спогадів, які не можуть не викликати в читача і подив, і захоплення, було вельми нелегким, може, й трагічним. Але ця мужня жінка вистояла в нерівній боротьбі з ворогом. Скільки витримки, світлого розуму, винахідливості і залізної впертості проявила вона, щоб досягнути в цьому своєму воістину подвижницькому житті перемогу. Так, це

моральна перемога над жорстоким і підступним ворогом, хитрим і безпощадним. І мало хто з тих людей, які жили і живуть в інших умовах, які не знали, що це таке большевицький тоталітаризм, напевне, не зрозуміють отої самопожертвної любові заради рідної землі і рідного сина, якого нахабно, протиправно одібрав запеклий ворог. Скільки років життя, енергії витратила п. Євгенія, щоб повернути сина. Повернула! Виховала на свідомого Українця. Вже в цьому одному, ніби в кришталевому чистій краплі води, як у сльозі, відбився український характер жінки, Матері, яка не знає іншої любові, крім любові до Бога, України і своєї родини. І ніколи вона, Жінка, дружина полковника, Мати, не занепадала духом, бо вірила в перемогу, вірила в правду, за яку поклав своє молоде життя цвіт української нації. Цей «скошений цвіт» навечно вкарбований в нашу пам'ять.

Але мимо всього трагізму тих літ, що нестримно віддаляються від нас, мимо болючих втрат, сьогодні можна сказати, що все це покоління не втрачене, не розвіяне вітрами історії. Ні, це покоління переможців, бо їхня кров і піт лежать у фундаментах незалежної України. Такий високоморальний, патріотичний і логічний висновок української історії ХХ століття.

Накінець треба сказати слова надзвичайної вдячності за пам'ять, яка зберегла в своїй свіжості і щедрості пережите, побачене, передумане і вимолене у Бога. Спогади п. Євгенії, крім дуже цінної документальності, читаються як вельми цікавий роман про її подвижницьке, по-справжньому героїчне життя, назовні скромне, тихе, але таке духовно багате. Широ раджу нашій молоді вчитуватись у ці рядки, наснажені і радістю, і болем, і стражданнями, але невідкупно правдиві. Є на чому вчитись — і виростати духом, пам'ятаючи, якою ціною здобута незалежність.

Любомир СЕНИК, доктор філологічних наук

Львів, 15 вересня 2001 р.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Великий пласт діяльності культурних і політичних діячів, учасників національно-визвольних змагань, письменників, які творили і творять мемуарну літературу, як-от щоденники, нотатки тощо, за останні сімдесят років залишився поза увагою істориків, культурологів, літературознавців. Маємо лише спорадичні відсилання до цієї джерелознавчої бази, але зовсім не досліджена історія української мемуаристики, створеної хоча б упродовж ХХ століття. Тим часом багата вона за змістом та формою і відображає найрозмаїтіші аспекти широкого процесу, спрямованого до державності, а саме культурно-духовного, збройного, організаційного, соціо-психологічного тощо.

Зовсім не досліджена теорія мемуаристики, її специфіка, яка поєднала особисто-авторський погляд на світ з документальністю, індивідуальну психологію з колективно-масовою, белетристику з точним історизмом, тобто з наукою. Ці та інші аспекти теорії потребують наукових студій, може, й спільних зусиль власне істориків, соціо-психологів, філософів, культурологів і літературознавців. У кінцевому наслідку такі комплексні дослідження, зрештою, пролянуть світло на могутню виховну функцію мемуаристики, яку навіть важко переоцінити особливо сьогодні, коли виховання молодого покоління — учнівської молоді, студентства — в переважній більшості здане на самоплив.

Враховуючи популярність мемуарної літератури, нерідко більш читабельної, ніж спеціально наукова чи художня, а також систематичні публікації спогадів учасників національно-визвольних змагань 40—50-х років, дисидентів, учасників духовного і збройного опору червоному і коричневому тоталітаризму, щоденників, епістолярії, літературних нотаток та інших форм мемуаристики, серія «Мемуари і документи» передбачає також публікацію відповідних жанрів цього пласту нашої духовної культури, органічно пов'язаної власне з художньою творчістю.

Критерієм підбору цієї літератури для обнародування є передусім внутрішній, духовний самовияв авторів, мимо суб'єктивності баченого і

пережитого — збереження достовірності історичних тенденцій, які мали місце в той чи інший період їх життя й діяльності. Важливо зберегти і донести до сучасного читача «настрій» епохи, відповідних середовищ, загальнонаціональну ситуацію, стан мислення і почування людей тощо.

Нарешті, дуже важливим є відтворення і з погляду стилю, і способу висловлення неповторного мовного і психологічного «колериту» авторів-оповідачів, представників різних демографічних груп України, але вияскравлених саме в своїй «регіональності».

Ці та інші редакційні засади, надіємось, збережуть своєрідність, індивідуальну неповторність розповіді і нададуть публікаціям належної престижності, а в підсумку сприятимуть вирішенню названих вище актуальних проблем.

СПОГАДИ

Свої спогади я писала 1990 року на прохання сина, якого я шукала довгих 11 років. Мені хотілося, щоб про мого чоловіка Василя Андрусика взнали більше як про людину, а не тільки воїна.

Я народилася 15 липня 1919 р. у багатодітній сім'ї Гуцуляка Івана і Анастасії з дому Слободянів у Снятині. Батьки хлібороби, працювали на своєму господарстві, привчали і нас, дітей, до праці. Старші діти — Анна і Василь — народилися ще до Першої світової війни. Батько пішов на австрійський фронт, воював в Італії. Після розпаду Австро-Угорської імперії повернувся додому. 1918 р. він вступив до Української Галицької Армії. Після упадку УНР повертався додому через Буковину, де його арештували румунські стежі. Його безглуздо звинуватили: мовляв, він, українець, опинився вже не на українській землі, а в... Румунії! Вкинули його в тюремні пивниці, де перемучився 8 місяців. Повернувся додому, а тут уже нова окупація — польська.

Після мене народилися сестра Марія (1922), брат Володимир (1925), наймолодша сестра Лідія (1928) Родина Гуцуляків була національно свідомою, релігійною. Передплачували «Місіонар», «Світ дитини», «Дзвіночок». Малими ходили в садочок, де сестри-служебниці вчили нас співати, декламувати вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Марійки Підгір'янки. Виступали в Шевченківські дні, на Святі Матері.

Училась я в Снятинській школі, закінчила 7 класів. Поступила в гімназію, однак через чотири місяці важко захворіла і про навчання не було й мови. Перебувала в кількох організаціях — «Сокіл», ОУН з 1941 р. Псевдо «Мрія», «Зена».

Сестра Марія вчилася в Снятинській гімназії. Вона член «Сокола», ОУН з 1941 р. Псевдо «Ксеня», «Жанна». Випускниця Станіславівської торговельної школи, студентка вищої фахової торговельної експертівки у

Львові. З наближенням фронту перейшла в підпілля. Працювала в підпільній друкарні, що випускала газету «Повстанець Гуцульщини», а також листівки і звернення. Арештована в 1946 р. Судив її військовий трибунал у Коломиї, де перейшла дуже важке слідство (побої, знущання). 20 років каторги за статтями 54 ІА і 54 ІІ у станіславській тюрмі замінили на 10 років суворого режиму і позбавлення громадянських прав на 5 років. Відбувала покарання в Кінг'рських штрафних таборах. Звільнена у 1956 р. Одружилася з Анастасієм Корнійчуком, політв'язнем, членом ОУН, учасником УПА. Засуджений на кару смерті, місяць сидів у камері смертників. Смертний вирок замінили 25 роками таборів.

Обоє померли 1983 р. на Волині. Їх син Володимир живе в Івано-Франківську, одружений, має дві доньки і сина.

Брат Володимир. Освіта неповно-середня, кравець, член Юнацтва ОУН. З 1943 р. в дивізії «Галичина». Воював під Бродами, там загинув, похоронений у братній могилі.

Сестра Ліда. Член Юнацтва ОУН з 1943 р. Псевдо «Лиса». Арештована 1944 р. з дев'ятого класу. Засуджена воєнним трибуналом за ст. 54 ІА на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав. Відбувала покарання в сибірських таборах Кемеровської області. Звільнилася в 1954 р., повернулася на Україну. Закінчила 10-ий клас і курси машинопису у Львові. Не змогла знайти роботу в Україні (не давали!) і виїхала в Казахстан. Одружилася, чоловік політв'язень Онегдюк Іван, член ОУН-УПА, був засуджений на 10 років. Мають двох синів.

Сестра померла 1989 року, похована в Казахстані.

Пригадується, як після хвороби (гострого запалення суглобів) 9 березня 1937 року я з батьком пішла до нашої читальні «Просвіта» на Шевченківське свято. Приїхав з рефератом молодий юнак Андрусак Василько. Як він запально говорив, який у нього чудовий дар мови, я слухала його та дивилась, як на образ.

З тих пір пройшов цілий рік. У 1938 році нас з сестрою Марійкою запросили до «Сокола». Приймали нас у члени «Сокола». Того дня Василько

і запропонував усім «соколам» іти на прогулянку. Василько йшов зі мною, ми йшли лугом понад Прутом, познайомилися, розмовляли. Сказав, що бачив мене, коли був у нашій читальні з рефератом, що цікавився мною, з ким я ходжу, з ким дружу. Ми подружили, часто зустрічалися. Не раз ми з сестрою ішли додому, а Василько з друзями ішли за нами і легенько співали нам «Ставок заснув», «Тихо над річкою», «Гудулку Ксеню». Над Прутом ми разом стояли, чекали чайку, щоб на другий берег перепливти. Такі чудові були дні і вечори. Ми через ріку перепливали, а вони співають «Човен по воді похитується».

Часто вдвох ходили понад Прутом, проводив мене додому, приносив книжки.

Я належала до самоосвітнього гуртка при «Соколі», який заснував Василь Андрусяк. Він був керівником українського спортивного товариства «Сокол», член ОУН з 1932 р. Ми вивчали історію, географію, літературу України. Василь Андрусяк приходив до мене за Прут, приносив заборонену літературу, вчив конспірації. Про ОУН я вже знала від сестри Марійки. Вона вчилася у гімназії, де гуртувалась молодь для боротьби проти окупантів. Марійку часто проводив Івась Баб'юк, заходив до нашого дому. Ми сідали в садочку і слухали його розповіді про УВО та ОУН. Вивчали «Декалог». Ми з сестрою були готові до вступу в ОУН уже в 1939 р. Василько Андрусяк з Івасем Баб'юком казали, що вони хресні батьки нас, сестер.

Василько був завжди жартівливий, у товаристві його всі любили за його веселу вдачу. Коли появлявся в домівці «Сокола», його оточують, усі мають до нього яку-небудь справу — і дівчата, і хлопці. Всім дасть пораду, а коли вислухає, звільняється від дівчат і підходить до мене, сміється. «Гаразд, дівчино, бачиш, як мене всі дівчата люблять». Ми ніколи не гнівалися. Пригадую, одного разу, було це літом, здається, 1942 р. я була за Прутом, стояла дуже гарна погода, коли я прийшла над Прут, на березі стояли люди і дивилися на розбурхану повінь. Вода розлила, від краю до краю не видно. Жовта, каламутна вода несе все, що попаде: і сіно, і дерева. Це в Карпатах вночі випала сильна злива. Я засумувала, мені обов'язково треба бути в місті. Приїде Василько, у мене справа важлива для нього. Чайка не перевезе, затягнута в безпечне

місце. Підходить до мене перевізник Андрій і питає, чого зажурилась. Я сказала, що мені треба на той бік. «Якщо обов'язково, то перевезу, ти не боїшся?» — «Ні, я не боюсь». З бокової млинівки витягнув човен рибацький, я сіла в човен. Андрій теж став у човен і почав понад берег чіплятись за вербові кущі, підтягати човен все далі і далі проти води. Далеко ми відплили, люди, які стояли на березі, маленькі. Тоді вуйко Андрій каже: «Закрий очі, сильно тримайся за борти човна, не перехиляйся». А коли відпустив, човен підхопила сильна хвиля. Мені тільки сильний шум у вухах. Нас понесло з цілої сили. Вуйко Андрій сильно веслом грів, а коли йому удалось вирвати з головного русла, я відкрила очі. Люди, які були на березі, лишились далеко. Ми припливли коло села Кулачина, що на самій румунській границі. Я подякувала Андрієві, а він лиш сказав, якщо б комусь другому, ніколи б не зробив цього, але для Василька можна і ризикувати. Я пішла до міста, зустріла Василька. Він дуже здивувався, де я взялась. Я йому розказала, а він мене сварив, яке я мала право наражатись на небезпеку тоді, коли справу можна відкласти, ще буде такий час, що треба буде наражатись і життя віддати, тоді буде оправдано, а цей вчинок засуджує, бо могла утонути. Мені було встидно, я мовчала, зрозуміла свою вину. Посварив мене і наказував, щоб завжди перед тим, як рішатись на якийсь вчинок, треба думати.

Багато Василько мені розказував про свої дитячі і студентські літа.

Родився під час війни 1915 року, четверта дитина в сім'ї. До вселюдної початкової школи не ходив, а коли йому виповнилося 10 років, поступив до першого класу польської гімназії. Вчився він безплатно, бо батько був ремісник, вчилися старші діти — брат Ольо, сестри Марійка і Анна. Василько вчився дуже добре, був здібний, і це зразу всі викладачі зауважили. Вже в початках навчання незлюбили його вчителі поляки, на підручнику української мови «руска» зачеркнув, написав «українська». А з п'ятого класу почали йому ставити двійки. Вони знали, що його батько не зможе заплатити 200 золотих за двійку, і він буде змушений покинути навчання. Але викладачі українці — професор отець Проць, учитель української мови і релігії, професор математики Рудко і викладач Мойсяк склалися і платили за його двійку, і Василько

продовжував навчання. У 17 років став дійсним членом ОУН. Так продовжував до восьмого класу.

Один студент попався з плакатами, його затримала поліція. В гімназії підказали, що то робота Андрусяка, у нього зробили обшук, знайшли лист такого ж формату паперу, ув'язнили.

Судили трьох: Бабюка Івася на три роки, Андрусяка Василька на два, а того, що розклеював — півтора року. Термін, який одержав, відсидів у Коломиїській тюрмі в одноосібній камері. Коли звільнився, було йому 20 років, і батько сказав: «Що ж, сину, вмів політикувати, вмій на хліб заробити».

Влаштуватися на роботу було майже неможливо, тому працював в адвокатів українців секретарем, у вільний час допомагав батькові. Продовжував свою діяльність, розпочату ще в гімназії. Коли ми познайомились, Василько був повітовий провідник ОУН «Чорний». Часто на тиждень-два не появлявся, а коли приходив, був веселий, охоче розказував мені про Карпати, про життя гуцулів, про села, в яких організовував товариства «Просвіта», «Відродження», «Сокіл». Дуже любив Карпати, описував красу гір і полонин та чарівність карпатських дівчат і легінів. Так пройшов рік нашої дружби. Настав страшний день 17 вересня 1939 року. На українські землі прийшло військо більшовицьке. Над нашими містами і селами, над нашим народом нависла чорна хмара. Почалися арешти.

Того дня в неділю (5 жовтня 1939 р.) Василько провів мене до Прута, попрощався, сказав, що має з кимось зустрітись у «Соколі», і ми розпрощались. Коли він з'явився в «Соколі», там на нього чекали з НКВД. Його забрали, ув'язнили. Кожний день мама Василька ходила, вистоювала під мурами в'язниці, щоб хоча б дізнатися, де знаходиться її син, передати що-небудь, але дарма, в сльозах поверталася, бо і передач не приймали і не могла довідатися про нього нічого. «Соколів» майже всіх забрали, кого в армію, кого в тюрму. Ночами забирали людей.

Через три місяці Василька звільнили. Мав кожний день відмічатися. Не з'явився. На другий день до нього прийшов жидок, який служив у міліції. Він спитав: «Чому ти не з'явився вчора і сьогодні також?» Василь відповів:

«То я з тобою маю іти? Ти прийшов за мною? Таки тепер?» Він підійшов до нього і схопив за карабін, зняв з нього і каже: «Ти мене не застав, мене нема вдома! Зрозумів? Якщо скажеш інакше — тобі не жити!»

Василь поїхав до Коломиї і поступив у педшколу.

Коли ми зустрілись десь під кінець грудня місяця, було багато снігу, сильний мороз. Василько блідий, худий, змучений. Я розпитувала його, як у тюрмі? Василько сказав: «Краще в кучугурі снігу міг переночувати, між у тюрмі. Не дай, Боже, нікому бачити щ». Дуже був сумний, маломовний. Сказав: «Знаєш, дівчино, коли я сидів у в'язниці, мені дуже було жаль маму, батька, друзів, але як згадував тебе, мене боліло серце, це, напевно, я люблю тебе». Того вечора він вперше поцілував мене. Ішли ми засніженими стежками, які вели до Прута, переходили через лід на другий бік, нікого ніде не видно, був вечір, а Василько каже: «Знаєш, перейдімо зараз границю, це ж так близько румунський кордон, місцями і кілометра немає». Я запропонувала його перевести, але з ним не могла іти, бо більшовики всю нашу родину знищать. Василько не хотів сам іти. Якби ми тоді знали, скільки нам ще прийдеться пережити.

Поїхав до Коломиї, вчиться у педагогічній школі. Одного разу, коли він чекав на вулиці на зустріч, на нього несподівано напали двоє, скрутили руки і шепчуть до вуха: «Тіше, НКВД». Його передали військовим, щоб допровадили до управи, а самі залишились, щоб ще когось заарештувати. Коли проводили коло якогось саду, Василько скочив через паркан, і йому вдалося втекти.

На другий день пішов до училища, ще днів три його відвідував, а далі не можна було ризикувати. Звернувся в міськвно, попросив скерувати його на учительську роботу в Карпати. Скерували в село Зелене, Жаб'євського району, 22 км до угорської границі. Писав мені часто, описував чудову природу гір і полонин, що кожна неділю бере свою улюблену мандоліну і своїх легічників, виходять на найвищі шпилі Чорногори, звідки видно далеко на доли, бачить Прут, а над Прутом мою хатину, в якій живе його дівчина. Листи, на які я так чекала, читала і напам'ять вивчала, я тоді ховала в безпечне місце, щоб не попали в небажані руки. Один лист блукав більше місяця. З усього було видно, що вже той лист був у руках ворогів. Відписала поштівку, кілька слів,

відправила. Через тиждень поштівка вернулася, на ній було написано: «Адресат вибув, не залишивши адреси».

У тім часі Василько чекав кур'єрів, з якими мав відходити за границю. Вже третій день не появлявся. Це був останній день, більше чекати не можна, завтра «голосування». До нього на його мешкання прийшла мама.

Прийшла пішки зі Снятина через гори і долини, засипані снігами, змучена, перемерзла, змарніла. Син кинувся до мами, поцілував, обняв: «Мамо, дорогесенька. Тобі і сісти не можна, негайно йди назад, бо кожної хвилини можуть прийти за мною, я не хочу, щоб Тебе забрали від мене». Гостинці, які принесла, не дозволив лишати, просив забрати з собою, щоб негайно йшла від нього, аби не попалась більшовикам у руки. Мама тільки встигла сказати, що арештували брата Олександра Андрусяка, Адама Опарука, Стефу Чорнушку, Івася Баб'юка, Миколу Фрондзея, Михайла Садового, Дмитра та Ілю Ткачуків, Стефана Столярського, Михайла Зінковського, Костю Керницького, Левка Захаркевича, Дорка Фрондзея, Миколу Ящука, Миколу Гуцуляка, Ромка Бурачинського, Миколу Петрівського, Радевича. Всі вони загинули у Станіславській тюрмі. Шукають його.

Поцілував маму, і пішла вона снігами поміж гори, а син дивився у віконце і бачив темну постать, що то зникала в задолинах і снігах, то знову з'являлась, то лише чорна точка десь на вершині появлялася, поки зовсім загубилася. Останній раз бачив Василько маму. Цього ж вечора був готовий до відходу.

До хати, в якій жив, прибіг хлопчина, задихавшись, сказав: «Утікайте, вчителю. За вами приїхали совіти, поїхали дорогою, а я через верхи до Вас». Старий гуцул глянув у вікно, а більшовики вже підсуваються до хати. Господар хлопця післав на піч, а Василька повів в алькір, відчинив віконце, наказав вискочити і заритися в сніг. Енкаведисти вже стали гримати до дверей. Господар, помалу відчиняючи двері, став сварити свого мешканця, що не дає відпочивати, а коли у хату влетіли енкаведисти, порозглядалися у кімнаті, чисто все акуратно поскладане, ніхто не спав, питають господаря, де його жилаць. Старий каже: «Та я думав, що то він прийшов, бо ходить до якоїсь нової вчительки, хоче женитися». Де живе, питають. Та десь коло церкви.

Більшовики вибігли, полетіли до машини, а гуцул вікно відчинив і покликав учителя: «Утікайте, бо скоро вернеться». Забрав Василько ті листи виборчі і пішов снігами в сторону границі. Ще тої ночі перейшов угорський кордон.

Мама Василька повернулася додому. Це був 1940 рік. Незабаром забрали батька, матір, сестру Марійку і дружину Олександра, брата Василькового, з маленькими діточками, Славцю вела за ручку і маленького Захарка несла на руках. Прийшли серед ночі, сонних підняли, швидко наказали збиратись і виходити з хати в морозну ніч. Багато родин тоді забрали і повезли в телячих вагонах у Красноярський край, звідки мало хто вернувся. Батьки Василька померли з холоду і голоду. Повернулась Марійка інвалідом, хвора, а також дружина брата з діточками у 1942 р.

Настав 1941 рік, почалась війна, прийшли німці. У всіх містах була проголошена самостійна Україна, піднятий синьо-жовтий прапор. У всіх установах міст поставлений український уряд. Через місяць усіх ув'язнили. Через два тижні відпустили, а в установах і урядах засіли німці. Появилось гестапо. Я влаштувалась на роботу в народну торгівлю.

Повернувся Андрусак, зустрілися, привіталися. «Чи так ми думали зустрітись?» Василько був змучений, худий, розчарований. Наші зустрічі продовжувалися. 1941 р. за наказом ОУН я працюю в українській народній торгівлі. У мене є зв'язок з повітовим проводом ОУН. Ще був один зв'язок у Снятині в шевській майстерні, там працював Фрондзей (імені не пам'ятаю).

Василько часто приїздив до мене, коли не міг поїздом, тоді ровером. Нераз заходить, увесь засніжений, в інею. Сміється: «І природа проти мене! Коли завтра вертатимусь у Коломию, вітер буде в обличчя».

Василькові не можна було появлятися в Снятині. До мене на зв'язок приходив провідник «Грізний» або «Кропива». Підходить, дивиться або щось купує, аби я його бачила. Я знала, що під час обідньої перерви він чекатиме мене в стрічного брата Володимира Гуцуляка. Я працювала у розвідці Снятинщини. Часто їздила ровером у село Вовчківці — 20 км від Снятина. Там містився провід. Я заходила на пошту до Марії Пудик. Через неї передавала матеріали провідникові «Кузьмі».

У нашу торгівлю кілька разів заходив з новоприбулих дуже акуратний і ввічливий чоловік. Говорили, що він з тайної поліції. Його прізвище Газда. Василько доручив мені приглянутись до нього, з ким він зустрічається. Сказав, що має деякі відомості, що він наша людина з Лемківщини. Треба знайти можливість поговорити з ним.

Я приглядалася до нього. Він завжди ходив один, з ніким не зустрічався на людях, часто переодягався. Одного дня я помітила, як два гестапівці повели дівчинку 15—16 років. Одягнута була вона так, як на Городенщині. В руках мала невеликий вузлик. Через кілька годин Газда веде дівчинку. Я стояла на порозі нашої торгівлі. Він привітався і каже: «Веду дівчинку в Український комітет, нехай її визначать куди-небудь, бо вона німа. А німці не будуть з нею возитись — застрілять!»

Я подумала, що він справді добра людина. Через якусь годину мій стрієчний брат Володимир Гуцуляк, що працював в Українському допомоговому комітеті, привів дівчинку до мене, попросивши, щоб я взяла її на кілька днів додому за Прут, поки вирішать, куди її віддати. Я попросила маму, щоб дозволила залишити дівчинку в нас удома на певний час. Через кілька днів дівчинка (ніхто не знав ні прізвища, ні імені) вибігла на вулицю. Згори їхала велика фіра з сіном. Дівчинка попала під колеса, поламала голінки в двох місцях. Батько завіз її до лікарні, записали на нього. Лікували більше місяця, виписали, привели до мене. Я віддала її в Український комітет, а за лікування мої батьки заплатили 200 злотих.

Оскільки Газда врятував дитину від гестапівців, я вирішила, що він справді порядна людина, але говорити з ним, все-таки, вважалася.

Незабаром мені передали, що в неділю дуже рано Газда вивів жebraка, старого чоловіка, на жидівське кладовище і власноручно його застрілив. Я повідомила провідника «Грізного», що з Газдою говорити не буду. Напевне, його хотіли підставити, як провокатора.

У вільні хвилини Василь Андрусяк розказував про свої митарства за кордоном... Коли перейшов угорський кордон тої пам'ятної ночі 1940 року, зразу попав у руки пограничників, які відправили його у табір. Там було багато

утікачів. Через кілька днів приїхали угорські військові і заявили, щоб завтра приготуватись усім до чистки каналізації. Василько всім пояснив, що вони не прийшли сюди на роботу, нехай відпустять, бо не до них вони прийшли.

Отже, на роботу ні один. На другий день військові приїхали машиною, щоб забирати людей на роботу. Вивели всіх перед начальством, Василько заявив, що на роботу не підуть. Нехай їх відпускають, бо вони ідуть до Німеччини. Наказ: хто не хоче на роботу, нехай виступить три кроки вперед. Василько виступив один, оглянувся: ще один, потім ще один, а всі стояли непорушно. Трьох взяли на машину і повезли. Хлопці, які їхали з ним, почали нарікати, що тепер мадари їх розстріляють, треба було йти на роботу. Василько їм сказав, що як привезуть на місце, нехай просяться на роботу, а він не буде тут робити. Перевезли їх в інший табір, там теж було багато утікачів, але на роботу нікого не брали. Це вже були політичні. Однак і це його не влаштувало, тому готовив втечу. Підібрав ще двох хлопців, і в темну ніч через огорожу з колючого дроту вони втекли.

Проходили вночі через поля і луки, а вдень сиділи в куцах чи на полі в житі. Коли перейшли німецьку границю, то вже не дуже ховались, бо ж вони до німців ідуть. Коли тільки їх заперімітили люди в селі, почали гнатися за ними, кричали «шпигун», їх зловили і віддали в німецьку комендатуру. Звинувачували в тому, що вони радянські шпигуни, хотіли їх віддати совітам, але вони дуже просили, що нехай їх розстріляють, а до більшовиків не хочуть, бо від них вирвались. Коли німці взнали, де вони перейшли границю, то їх відвезли в той самий табір, з якого вони втекли.

За втечу їх ніхто не карав, але вони не могли там довго залишатись. Готував другу втечу. Їх табір охороняли військові. Василько часто підходив до огорожі, нав'язував з ними розмову. Дехто знав німецьку мову, а інші нічого не розуміли. Один з охоронців трохи розмовляв по-українському. Василько до нього кілька разів підходив, трохи познайомився. Одного разу сказав йому: «Купи годинник у мене». Питає, скільки хоче, каже принести компас. Охоронець засміявся і каже: «Так мало хочеш, принесу». Коли приніс, Василько взяв компас і сказав, що до компаса ще треба карту. «Принеси карту Німеччини

і тоді дам». «Знаю, що хочеш втікати». Але Василько запевнив, що ще ні, а може колись. Приніс карту і взяв годинник, потім ще приніс трохи цукру і цигарки. Тільки говорить: «Не втікайте в мою зміну, я скажу коли». Хлопці були готові, заготовили трохи сухарів. В один вечір вказав місце, де їм вийти з табору, після півночі, як змінить його другий охоронець, він дуже погана людина. Отже, Василько і ще двох з ним друзів тої ночі вийшли з табору.

Тепер йшли дуже обережно, людям не показувались, йшли ночами, села обминали, вдень сиділи в кукурудзі, шукали, що можна поїсти.

Уже на німецькому терені якось під вечір запримітили мандрівників. Селяни, діти почали за ними гнатися, кричати «шпигуни», де вже взялись дорослі з дрюками, біжать. То ж розбіглися по полі — хто куди. Коли переслідувачі вернулися, двоє зустрілися, а третього не діждалися, другу ніч пішли вдвох. Йшли, йшли, їсти не мали що, сили з голоду занепадали, але вони зберігали сили духу: їли кукурудзу, бїб, горох, яблука, під гайками збирали горіхи, ягоди. Прийшли над ріку, вдень оглянули, ріка глибока, береги бетоновані, перехід тільки через міст, який охороняють шудмани. Цілий день сиділи в кукурудзі, недалеко протікав струмочок, напились води, попрали сорочки, почистили черевики. Ніч переспали, а рано подалися далі від моста, щоб їх не побачив вартовий.

Вийшли на гостинець, і Василь каже своєму другу: «Ти впав і вивихнув ногу, не можеш іти і говорити не можеш, тому мовчи, а я буду говорити». Над їхала фіра, сидить бауер, коні поганяє, а Василько зупиняє його та й просить, чи не буде такий добрий підвезти їх до лікарні, бо друг упав і нога болить, не може стати, напевно, вивихнув ногу. Питає: «Звідки і куди йдуть». З такого то села, до міста. Ідуть там відмититись. Бауер розгнівався, чому їх господар відпустив самих пішки. Але Василько пояснив, що господар не зміг, бо зайнятий, а він знає, бо вже там був не раз. Тож бауер допоміг хворого покласти на віз, Василько сів біля бауера, вийняв цигарки, угощає господаря. Вийхали на міст, бауер підняв руку і «гайль Гтлер» крикнув і проїхали через міст щасливо. Приїхали коло лікарні, німець допоміг зняти хворого, посадили на лавочці, хотів викликати службу, але Василь подякував і сказав, що сам викличе службу. Німець поїхав, а хлопці посиділи трохи і пішли своєю дорогою.

Здавалось, найгірше пройшли, але дуже захотіли їсти. На краю міста при дорозі побачили невеличкий магазин. Василько зайшов, купив консерву, запитав хліба, продавець сказала, що хліба немає, буде через годину. Вийшов з магазину і звернули в якийсь завулок, щоб звідтам вийти на городи. Продавець, напевно, подзвонила, бо не встигла вийти за будинок, як за ними почали гнатися з собаками шуцмани і цивільні люди і кричати «шпигуни». Вони розбіглися у різні сторони. Коли Василько відірвався від переслідувачів, товариша не було, напевно, попався. Так Василько лишився один. Йшов, йшов, по карті бачить, що вже недалеко Відень. Треба йому перейти залізничну колію. Тільки піднявся на колію, а назустріч йому поліціант, видно, українець, на шапці тризуб, з карабіном за плечем. Тікати вже нема куди, йде до нього, той «гальт», по-німецьки питає документи. Василько до нього по-українськи — для чого тобі документи, але він тільки по-німецьки «аусвайс» або в комендатуру забирає. Василько з кишені виймає зложену карту і подає йому. Поліціант взяв, подивився на затриманого, став розгортати, а Василько раз і карабіна забрав. А тоді до нього по-німецьки: «Вперед, тепер я тебе в нашу поліцію заведу». Він почав уже по-українськи просити, але Василько штовхнув його вниз. Там росли вербові куці, чагарники. Трохи відвів його, зв'язав руки і ноги ременями, заткав рот шапкою і каже: «А тепер будеш знати, як з людьми поводитись, твого карабіна викину в корчі, як тебе хтось знайде, то знайдеш і свою пушку. Я забрав би з собою, але хоч свиня, та все ж ти українець. Тому я не хочу, щоб тебе німці за карабіна розстріляли. Може, тепер зрозумієш, як треба жити». Коли вийшов на пагорб, здалека побачив Відень.

Так Василько з великим трудом дійшов до міста, де його чекали. Там організувалися українські легіони. Місяць дали на відпочинок, а потім почався військовий вишкіл. Німці ганяли, не жалюючи. Дуже було важко, але все зносили, терпеливо вивчали військову справу, бо знали, що все це треба для нашої боротьби, для визволення України.

У 1941 році почалася війна з Радянським Союзом. Українські легіони йшли разом з німцями визволяти Україну, в які міста вступали, проголошували самостійну Українську державу, настановляли український уряд, встановлювали

синьо-жовтий прапор. Ішли вперед, радянські війська майже не чинили опору. Під Одесою український легіон оточило німецьке військо, наказали скласти зброю і відправитись на необмежений відпочинок. Усі були обурені. Який відпочинок? Війна ще не закінчена, нам треба Україну визволяти. Але Гітлер бачив, що радянські війська втікають, майже не зупиняються, вирішив, що наша допомога не потрібна, що Україну забере без українців. Німецькі офіцери звернулися до українського війська: якщо хочете воювати проти вашого ворога, ставайте до лав німецької армії. Наші військовики дізналися, що Гітлер дав наказ арештувати увесь наш провід закордоном і уряд в Україні. Був наказ усім йти в підпілля. Всі склали зброю і роз'їхалися по домівках.

Ось і знову ми разом. Василько прийшов до мене просто з поїзда, змучений. Наші зустрічі продовжувалися, Василько продовжував навчання в Коломийській педшколі. Приїздив до мене, коли «мав вільну неділю; коли не міг приїхати, прислав до мене своїх друзів. Я працювала в народній торгівлі, до мене завжди як на зв'язок могли приходити ті, кого Василько прислав. Він був тоді окружним провідником ОУН. Приїздив у Снятин, організував Юнацтво ОУН у Снятині і в навколишніх селах. У 1942 р. організував стійку коло Божого гробу в нашій церкві. В Снятині та по селах була Юнацька сітка дуже сильна, нею керував Чепига Василь, ставленик Андрусяка.

Приходив до мене додому, ми сиділи в садочку, розказували про різні пригоди. По місті йому було небезпечно ходити, бо гестапо вже шукало його. Поїздом йому не дозволяли їхати, бо в поїздах перевіряли документи, тож добирався до Снятина майже 40 км. ровером літом і зимою. В Снятині жила його сестра Анна, її маленькі дівчатка Зенка — 5 років та Іринка — 3 роки. Коли побачать мене, то біжать і шепчуть: «Коли вуйко Василько приїде?» І маленькі знали, що не можна голосно говорити про вуйка.

Мої батьки почали мені дорікати, щоб я з ним не ходила, не зустрічалась, його поляки арештували, большевики теж, а тепер німці його шукають. Я не могла йому відмовити у зустрічах. Василько сказав моїй мамі, щоб вона про мене не журилась, що я його наречена і він сам про мене буде журитися. Все частіше, як Василько в неділю появиться в місті і в понеділок до схід сонця

поїде, то в Снятині вже гестапо шукає його. До мене підходить хто-небудь з нашої інтелігенції і питають, де Василько, бо за ним шукають гестапівці.

Я йому переказую, щоб не появлявся в місті, сердиться, каже: «Думаєш, що наші пани так за мене переживають? Вони знають, що так легко мене не візьмуть німаки, що кропну двох-трьох німаків і втечу, а їх візьмуть закладниками. Це хтось гестапівцям доносить тоді, як мене вже в місті немає». Дуже було йому важко вчитися, працювати і вести революційну роботу. Рідко коли приїздив, а коли появлявся, то під охороною.

Одного дня зайшов у крамницю чоловік із села Вовківці від «Кропиви». Сказав, що привіз пораненого. «Що з ним? Де він?» — «На возі. Поранений у ногу. Треба витягти кулю». Я вийшла, сказавши, щоб їхав униз, повернув воза і їхав за мною. Там, де зайду, нехай зупинеться і заїде. Буду його чекати. Я зайшла до брата Василя в кравецьку майстерню. Сказала братові, щоб поранений залишився в нього до вечора. В обідню перерву я вступила до стриєчного брата Володимира і доручила йому, щоб уночі забрав хворого до себе і щоб хірург Пудюк вииняв кулю. Пораненого я забрала за Прут до моїх батьків, де лікувала його 2 тижні, Повернувся в свої ряди провідник Юнацької сітки «Тур», син священника із с. Залуче Снятинського району Станіславської обл.

Літом 1943 року Василько сказав мені, що взяв скерування на учительську роботу в Трійцю, але туди не піде. Має наказ краєвого проводу створити загони Української повстанської армії в Чорному Лісі. Я допомогла йому спорядити що потрібно, ми попрощалися, сказав, що зустрінемось після війни, як Господь дозволить вижити. Направлявся в Карпати, щоб з вишколу взяти повстанців, які мали бути його першими офіцерами.

Група мого Василька, яка з Карпат прямувала до Чорного Лісу, у Городенці забрала вагон цукру і віддала повітовій мережі ОУН, роздавши його людям, а трохи залишивши для нашої армії і підпілля.

Сумні і тривожні були дні і місяці. Німці арештували всіх, кого запідозрили у приналежності до ОУН. Забирали в Німеччину на роботу, масово розстрілювали жидів та всіх, хто допомагав повстанцям, які воювали проти

облашників у наших селах. Оголосили про набір добровольців до дивізії СС «Галичина». Ще Василько був близько, бо переказав мені, щоб у СС ніхто не йшов. Але німці дали повістки, за якими хлопці мали з'явитись. Люди боялися, дехто пішов, а багато не спішили це робити. Однак зробили облаву і багато зловили, у тому числі й мого брата Володимира.

1944 рік. У січні після Різдва на роботу до мене прийшов гестапівець-поляк, сказав, щоб я пішла з ним, бо мене викликає начальник гестапо. Забрав мене і привів у гестапо. У присутності кількох гестапівців начальник, бавлячись револьвером, почав мене допитувати. Коли я заявила, що не знаю німецької мови, покликали гестапівця українця з Буковини, перекладача. Де мій чоловік? Я казала, що чоловіка не маю. Хто мені приходится Андрусяк? Звідки я його знаю? Коли і де познайомились? Де він зараз? Коли його останній раз бачила? Чи пише мені? Цю могла, говорила, що давно не знаю нічого про нього, що вже півтора року, як його скерували на учительську роботу в село Трійцю. Нічого не пише і не приїздить. Показали фотографію, його хтось зняв, як ішов дорогою, в профіль. Між собою говорили, що мають відомість із Трійці, але його там немає. Наказав тому перекладачеві зробити обшук у мене, шукав фотографію і Василька, однак нічого не знайшов.

Коли ми вертали, я від нього втекла і через Прут, через лід перейшла на другу сторону. Вдома я нічого батькам не сказала, що була затримана гестапо, сказала, що я захворіла. Кілька днів не виходила на роботу. Сестричку післала на роботу довідатись, що там, чи спокійно. Директор переказав, що до мене приходили наші.

Цим пригода не закінчилася. Директор нашої торгівлі Роман Гонтар привів до мене гестапівця і не підозрівав, що йому потрібно. Гестапівця я привела до свого помешкання по вул. Вознесенській, що його найняла мама для мене зі сестрою Лідою, оскільки за Прут було далеко і небезпечно ходити. Тим часом Роман Гонтар переживав, що потрібно гестапівцеві від мене? Сестра лежала хвора, спитав, хто вона? Порозглядався, сказав, щоб показала свою кореспонденцію, фотографії. Переглянув книжки, нічого не знайшов. Вийшли на вулицю, приглядається до будинку. Біля нього дві

ялиці, далі вуличка вниз. Кажє: «Може, доведеться прийти вночі». Я спитала: «Вам чого вночі приходити?» — «Все може бути!»

Я вирішила тікати. На ринку багато людей, навстріч іде селянка з бесагами на плечах. Гестапівець її обминає направо, я крок назад, перескочила через кучугуру снігу, перебігла дорогу, проскочила поміж возами і побігла вниз, у бік Прута. Я бігла, не оглядаючись. Коли ж прибігла над Прут, лише на тому боці оглянулась. За мною ніхто не біг, не стріляв.

На другий день я тільки зайшла до директора, а слідом прийшов «Кропива» і сказав: «Третій день чекаємо, йдіть за вигоду, вас там чекають сани». Додому вже не пустили. Я пішла за місто, де мене чекали. Так почалося підпілля.

Отже, після втечі я перейшла у підпілля. Мене скерували в Карпати, в село Космач, на медсестринський вишкіл у УЧХ (Український Червоний Хрест). Зі мною перейшла на курси Дарка Федорак із села Русів Снятинського району. Навчання проводила лікар «Мотря» з Буковини. В кінці березня підійшов до мене провідник «Рак», сказав, що я повинна переїхати до Станіслава, де буду працювати у розвідці. Вручив мені пароль і адресу, куди я повинна з'явитися. Я сказала, що мушу вернутися в Снятинщину. Розповіла про нове призначення провідникові «Кузьмі», який не відпустив мене, зауваживши, що я не знаю міста і можу скоро провалитися.

Я пішла за провідником «Туром» у терен нав'язувати пункти червоного хреста в селах Видимів, Будилів, Устє, Орелець, Вовчківці. В суботу 5 квітня провідник «Кузьма» відправив мене в Снятин з наказом, щоб Владко Гуцуляк перейшов у підпілля. Я вночі прийшла додому, мама плакала. В Снятині говорили, що мене вбили німці. На другий день я пішла з мамою до церкви. Німців у місті вже не було. З церкви я зайшла до Владка, дома його не застала — поїхав у Чернівці.

Ми тільки вийшли, в місто в'їхали більшовицькі танки, почали стрілянину просто по вулиці.

У понеділок, на Благовіщення, я мала повертатися. Але тато сказав, що вночі йти одній 10 км по Запругттю небезпечно, тому я залишилася ще на

одну ніч. У вівторок вдосвіта брат Василь пішов зі мною до моста Микулинського, перейшов міст, що провадить у місто, а я — в село Видимів. Коли я з'явилася, всі здивувалися, звідкіль я взялася, бо, мовляв, мене вже хоронили в селі Орелець. Розповіли, що на свято Благовіщення більшовики напали на село Вовчківці, де зав'язався великий бій. Хату, в якій відбувалася повітова нарада, над ранком обклали великими силами, і весь провід загинув, у т. ч. окружний провідник «Зенко» із с. Воскресінці, провідник «Грізний», військовий референт, провідник СБ «Потурченко» — с. Вовчківці, ідеологічний референт «Богдан» — с. Попельники, районний провідник «Козак» (Гнідан) — с. Княже, провідник Юнацтва «Тур» (Ярослав), учитель, син священника — с. Залуче, повітовий провідник, тереновий «Кузьма», районний провідник СБ «Задорожний» (Курилюк), господарчий «Жовтобрюшко» (Романюк).

«Тур» кинувся в ріку і плив під водою, більшовики стріляли, поки не вбили. Тіло пливло рікою, волосся спливало на плесо, тому люди подумали, що то я пливу.

Вжив «Циган» (Дицько) із села Любківці, пізніше сотенний у Карпатах, де й загинув. Він зібрав боївку, яка й залишилась. У той час я нав'язувала пункти Червоного хреста зі станичними по селах.

Прифронтова Снятинщина. Фронт зупинився між Коломиєю і Станіславовим. У селах повно евакуйованих, у хатах, стодолах, на возах повно втікачів. А на горищах — повстанці. Втікачі з Городенщини, Гвіздця, Снятинщини. Молодь тікає у Карпати. Їх треба переводити, і вся ця робота була перекладена на дівчат. Ми переводили їх до Прута, а там «Циган» зі своєю боївкою в Карпатах. Майже всі втікачі із сіл Красноставців, Задубрівців, Стецєви, Стецівки, Потічка, Тулови були без зброї. Ті ж, що знаходилися ближче Прута, самі переходили до Карпат через Буковину, обминаючи фронт.

У селах дівчата заготовляли бандажі, варили сірчану мазь, бо появилася короста. Марійка Пудик із с. Вовчківці ходила до Снятина діставати ліки. Я скеровувала їх до мого брата Василя в майстерню, через нього вдавалося роздобути деякі медикаменти.

Фронт стояв ціле літо. Я зі станичною Марійкою Гузюк-Левко обходила станиці, де були хворі, готові для переправлення за Прут у Карпати, інколи — в Снятин. Бункерів на ту пору ще не було. Прийшла в село Красноставці, зайшла на станицю. Господиня тільки очима показала на горище в стайні, де перебували хлопці. Вона поклала у відро хліб і до хліба, нарвала бурячиння, занесла в стайню, кинувши його поросятam, відро подала на горище. Я туди й полізла — там було дванадцять втікачів, без зброї. Ще не встигли вони поїсти, як господиня скрикнула: «Червона мітла!» Всі повискакували крізь отвір на купу гною і побігли на городи. Всі розбіглися, поховалися в жито. Увечері я повернулася в село, веліла дівчатам винести хлопцям їсти — там, під грушкою, було троє втікачів. Дивлюсь — їде селом фіра, везуть чотирьох хлопців, тих, що були на горищі. Половили, забрали на фронт.

7 квітня 1944 р. Снятинський повітовий провід упав, провокація і — всі загинули. Довелося працювати на різних ділянках. Молодь втікала в Карпати зі Снятинщини, Городенщини. Облави «Червоної мітли» пішли по селах і полях. Вишукували людей і забирали кого в армію, кого в тюрму, а кого стріляли, де попало.

Я була в селі Видинові, де лікувався поранений стрілець. Мені переказали, що в селі Вовчківці прийшла до мене мама, і я поспішила їй назустріч. Треба перейти через ріку, а вода вже при берегах замерзла, ніхто не дасть коня, щоб перейти на другий берег. Кінь може поламати ноги об лід. Я роззулась і пішла по леді, спочатку не проломлювався, а коли проломався лід, то побрела. До половини ріки я ще відчувала свої ноги, а після половини ноги були як не мої. При другому березі знову лід ламався, а далі виповзла на нього і вийшла на берег, взулась і почала бігти. Бігла доти, поки ноги не стали гарячі. Прийшла до хати, де мене чекала мама, ми обнялись і плакали. Мама була змучена, худа і хвора. Вона розказувала, що наймолодшу сестричку, Лиду, забрали прямо з дороги, як йшла зі школи. Чекали вдома, довго не було зі школи. Поїхали і зустріли на дорозі недалеко від дому і забрали. Мама кілька разів ходила в тюрму передати хоч теплий одяг, але не признавалися, де вона. 30 дітей ув'язнили тоді разом з нею. Лідочці тоді було 16 років. Розказувала, що

постійно ходять, шукають за мною, не дають спокою за брата Влодка. Коли я розмовляла з мамою, мене покликали дівчата до пораненого. Це був окружний провідник терену Коломийщини «Курява» — Федюк Василь із села Кейдеч на Станіславівщині. Поранений у ногу. Я зробила перев'язку, дівчата постелили ліжко. Але він подякував і попросив допомогти сісти на коня. Так і поїхав далі. Це був кінець грудня 1944 р.

Через якусь годину під'їхав на коні один із стрільців, якому я робила перев'язку, у нього була поранена нога. Після перев'язки він поїхав, а мама сказала так: «Дитино, ти тут потрібна, я знаю». Розпитала про все, що мені відомо про Василька, але я нічого про нього не знала, хіба тільки те, що він у Чорному Лісі. Всю ніч ми говорили, мама плакала, я дуже жаліла її, радила, щоб з дому пішла, але мама казала, що не хоче від'їхати нікуди. Дуже рано мама в сльозах відійшла від мене в цей морозний, туманний ранок. Я дивилась їй услід, і її поцілунок на прощання я, здається, і сьогодні чую на своїм лиці. Це останній раз я бачила свою маму. Коли мама повернулася додому, через кілька днів моїх батьків вивезли в архангельську тайгу.

Грудень, 1944 рік. З Чорного Лісу курінь командира Хмара проходив через Снятинщину на Буковину. Курінний Хмара передав записку від командира Різуна, щоб я разом з Хмарою перейшла в Чорний Ліс. Хмара переказав, щоб я його чекала в Березові. Отже, дівчата мене виряджали, подарували вишивану сорочку для Василька — командира Різуна. Коли ми переходили, в одному селі Карпат сказали, що на зв'язку мене чекають. Кур'єр зайшов до хати, а з хати вибігла моя сестра Марійка, з плачем кинулась на шию. Вона була в Станіславові, повезла передачу Ліді, але передачу залишила в шкільної подружки, а сама направилася додому. Сестра Марія вчилась у Львові. З наближенням фронту повернулася додому. Повезла передачу сестрі Ліді — її перевезли в Станіславівську тюрму. Однак Марія не знайшла її в жодній тюрмі. Коли на вокзалі вона чекала на поїзд, підійшов до неї голова міста Снятина Гончарик і повідомив, що їй немає чого їхати в Снятин, бо вчора вивезли батьків.

Сестра зійшла з поїзда в Коломиї і через село Воскресінці по зв'язках пішла шукати мене, там їй сказали, де я маю проходити. Так вона мене знайшла.

Нас поселили в одній хаті, де ми мали чекати курінного Хмару. Марійка сказала, що піде зі мною. Ми ходили на обіди і вечері до їдальні для підпільників і проїжджих куренів, що містилась в одній хаті, станичний був «тата».

Марічка вирішила піти в Коломию. Нам стало відомо, що ешелон, у якому наші батьки, стоїть у Коломиї, у неї є паспорт, то, може, побачить чи щось передасть батькам. Ми домовились, що я її буду чекати у тому ж селі. Кілька днів Марічки ще не було. Я була в їдальні, прийшли кур'єри з Чорного Лісу, дещо розказували, один сказав, що на саме Різдво був сильний бій під селом Рибне, командир ранений. Але другий стрілець застеріг його, щоб мовчав. Я зрозуміла, що ранений командир Різун. Я до нього звернулася, чи сильно ранений, а він каже: «В обидві руки, вчора була операція». Питаю: «Різун ранений?» А він тільки махнув головою. Я ще думала, що, можливо, з командиром Хмарою пораджуся, що не піду в Чорний Ліс, останусь з сестрою в Карпатах, але коли я дізналась, що Василюк ранений в обидві руки, а, може, ампутували, а, може, без рук зовсім, я підійшла до «тата» і спитала: «Хто найближчим часом іде у Чорний Ліс?» — «Батько «Шрам» цієї ночі піде». Через дві години я вирушила. Вночі ми йшли, а вдень відпочивали у селі або в лісі. В околиці Надвірної мене прилучили до сотні сотенного Павла. З сотнею «Павла» (Ковача, учителя з села Павлівка) прибула в село Посіч до родини Рев'юків. Тут відпочила, підкріпилась. Іван Рев'юк — «Ясь Равпшиц» — разом з п'ятнадцятилітнім сином Володимиром (псевдо «Влодзьо») поступив у сотню «Різуна». Перша сотня Андрусяка («Різун», «Грегит») організувалась біля села Посіч. Рев'юк-батько загинув 1947 р., син — 1949 р. у Чорному Лісі. В селі Посіч Павло передав мене Ясьові, який був безпосередньо зв'язаний з командиром Різуніном. Я трохи відпочила, підкріпилась, і ми вирушили в ліс. Ішли лісом тільки вдвох, ішли довго і мовчки. Був сильний мороз. Він нічого не питав мене, і я нічого не розпитувала його, боялась взнати страшну вістку. Ясь сказав, що вже близько, нарешті, я

побачила світло у віконці дверей. Ясь відчинив двері в землянку. Ясь заговорив: «Друже командир, наказ виконано». Я стояла серед землянки. В кутку на низенькому ліжечку лежав блідий Василько. Він підняв ліву руку, забандажовану, друга, права, була ранена в лікті розривною кулею. Я підійшла до нього і поцілувала його в чоло. Воно було гаряче, бо мав температуру, губи потріскані. «Нарешті, ти явилась», — прошепотів. Підійшов до нас лікар Берест, а також медсестра Богданка. Василько був дуже блідий, бо втратив багато крові, вже ранений, ще на санях вів бій до самого вечора.

Медсестра «Богданка» (Прошко) перша подала йому допомогу. Привезли зі Станіслава хірурга Володимира Манюха. Він вичистив рану, наклав транспортну шину. Перевезли командира в с. Грабівку. 14 січня 1945 р. в селі Петранка в інженера Бровка повстанський хірург «Пастер» (Олексій Зеленюк зі села Жабокриця Вінницької області) зробив операцію. Командир Андрусак вимагав ампутувати руку, але всі друзі просили зберегти її. Рука діяла з обмеженням, бракувало сім сантиметрів кістки. Хворого перевезли в ліс, у землянку, де лікував лікар «Берест» (Ярослав Мартинець з Богородчан, студент п'ятого курсу Львівського університету).

Медсестру Богданку забрали від Василька й відправили до куреня Прута. Через місяць Василькові стало краще, він кожний день виходив з лікарем і охороною на прохід. Вечорами з хлопцями жартував, що-небудь розказував. Просив, щоб я розказала все про Снятин, про родину, про сестер і що там робиться. В кінці березня ми перейшли до другої землянки, яку побудували стрільці. На початку квітня до нашої землянки привели сотенного Павла. Він був поранений, у нього прострілено плече і одночасно був перелом правого передпліччя. Ми накладали гіпс, нічого не було для знечуження, його дуже боліло, а він співав.

Десь у кінці квітня розвідка доповіла, що більшовики підтягують сили, блокують села, передбачається облава на ліс. На другий день дуже рано ми вийшли з нашої землянки і пішли далеко від неї. Вже був день, коли ми зайшли на ділянку молодих ялинок. По всіх чотирьох кутах ділянки стали стійкові. Ми зайшли в дуже густі дерева і розійшлися, по одну сторону пішов

командир Різун, лікар Берест, Ясь і ще кілька стрільців з його охорони. По другу сторону зі мною пішов поручник Павло, санітар і три стрільці. Я постелила під деревцями, щоб Павло ліг, бо у нього була температура, дуже боліла рука. Я сіла у нього в ногах. Павло попросив дати йому револьвер. Я сиділа, здається, задрімала, але літаки, які так низько літали, вивели мене з дрімоти.

Раптом вистрілів стійковий — це знак, що в нашу ділянку зайшли шміраки. Не пройшло й хвилини, як в тому місці, де був командир зі своїми стрільцями, почалась перестрілка з автоматів. Ми зірвались. Я зразу стала запихати під деревце, під гілки коц, на якому лежав хворий, пляшку з чаєм і хліб, але як підняла голову, глянула в ту сторону, куди мої друзі зникли, побачила тільки чийсь чоботи. В тій хвилі хтось вистрілів з револьвера в тій стороні, куди зникли мої друзі. Я зразу присіла під деревце, і поруч мене почали пробігати більшовики, я прилипла до деревця, щоб не зачепили мене, і один з них приляк на коліно, подивився прямо і вліво і побіг, я була від нього направо не далі як на метр. Я тільки в думці: «Господи, відверни!» Врешті затихло, тільки літаки низько кружляють. По лісі чути крики, стріли, лісовими дорогами гуділи машини, але в цю ділянку вже не заходили. Коли поблизу не було нікого, я пішла шукати в ту сторону, де був стріл з револьвера, мені вдалось, що то Павло застрелився, але нікого не знайшла. Де була перестрілка, в тій стороні, де був командир Різун, то я знала, що там наші проривались через лінію більшовиків. Потім я шукала те місце, де заховала коц, чай та хліб. Але вже й те місце не знайшла. Так я в тих куцах просиділа до вечора, поки більшовики з шумом виходили з лісу. Пройшла трохи і побачила якийсь яр, думала, буду тут сидіти, може, хтось, прийде мене шукати. Стало скоро темніти. Бачу, тим яром якийсь хлопчина підсувається, побачив мене і придивляється, питає, хто такий. Бачу, не шмірок, а свій хлопець. Питаю його: «Хто ти?» Питає: «Що ви тут робите?» «Те, що і ви», — відповідаю. Підходить, питає: «Що будемо робити, хіба не будемо тут ночувати, ходімо, куди-небудь дійдемо, большевики вийшли з лісу». Ми пішли лісом. Темно, нічого не видно. Бачу тільки постать попереду і йду за цим стрільцем, якого не знаю і не питаю, хто він, а мене теж не питає нічого. Раптом попереду світло у віконці дверей нашої землянки, я стала, бо

не сподівалась, що цей стрілець знає про нашу землянку. Стоїмо, а в землянці командир розпікає своїх стрільців: «Що ви за військо? Залишили жінку одну в лісі! Зараз же відправляйтесь її шукати». Я відчинила двері, всі живі, дуже зраділи, що я прийшла, а головне — не треба йти і вночі шукати мене.

Більшовики почали стягати свої війська в район. Через кілька днів вийшли ми із землянки, командир Різун вперше після поранення зібрав свої курені, які були поблизу. Між Грабівкою і Глибоким зібралось багато війська, відправляв курені в рейди, здавали звіти тощо.

З нами був Павло, він був хворий, температура не покидала його, рука опухла, пальці синіли. Лікар Берест, який лікував його, відійшов у рейд з куренем Прута на захід. Поручник Павло лишився зі мною. Я бачу, що з ним погано, рана пригоїлась, гіпс зняли, почалась гангрена. З одним куренем була лікар Сойка, яка втратила праву руку при переході фронту. Я розшукала Сойку і попросила, щоб вона оглянула Павла. Вона глянула на руку Павла і питає: «Хто лікував?» Прошу, щоб допомогла, а Сойка каже: «Якщо Ви поїдете з ним, то заберу його, а як ні, то я не хочу за нього відповідати. Ви знаєте, хто його лікував, у нього гангрена». Я згодилась, і ми його забрали на фіру Сойки і поїхали в село поблизу Станіславова, де вона мала свою шпитальку. Лікар Сойка привезла хворого Павла в село Підпечари, помістила його в одну з хат, де знаходилася мала шпиталька і криївки для хворих. Я була з ним тиждень, температура вже спала, і йому стало краще. Я так була заклопотана хворим, що й забула, що треба було написати хоч декілька слів, куди я їду, і нічого нікому не сказала. Мене шукали, але хтось бачив, як я з Сойкою йшла до хворого, якого забрала Сойка. Ще тієї ночі ми спасали руку Павла. Принесли жінки квасного молока, руку мочили в молоді, до ранку пухлина трохи зійшла. Рано лікар Сойка при моїй допомозі лівою рукою зондом відкрила пригоєну рану, почистила і почала дренаж вставляти. Нічого не було для знечулення, але Павло навіть не скривився. Я була з ним цілий тиждень. У Великодню суботу мали взяти для стрільців великодні подарунки з села, і я думала разом з ними вернутися в Чорний Ліс, але вночі за мною прийшов стрілець Білий і забрав мене. Дуже був гарний день, сонце, в лісі, зелено, а літаки кружляють

над лісом. Коли ми прийшли, стрілець зголосив свій прихід. Василько розмовляв з гостями з крайового проводу, звернувся до мене, там у наметі нам Великодні подарунки принесли, просив відпочити. Він не сердився на мене, що поїхала, нічого не сказавши, тільки запитав, як Павло, чи краще йому?

Стрільці побудували в лісі колибу, і ми покинули землянку, перейшли в нову садибу. Василько сказав, що почуває себе краще, і ми повинні повінчатися. Ввечері 11 травня 1945 р. ми повінчалися у селі Посіч. Рана на правій руці затягнулася, але ще трохи просочувалась, ще треба було бандажувати, деколи робили ванночки, розробляти, ще опухала, не діяла, писав, а також стріляв лівою рукою. Часто відходив зі своїм штабом на зустріч з куренями, я тоді залишалась з хворими, які були з нами. Літом до нашої садиби завітали в гості краєвий провідник Роберт зі своїм почотом, дуже вони щиро вітали вітались з Васильком, поздоровляли нас з одруженням. Провідник Роберт вручив командирі Різуну наказ з відзначенням майора, а також нагороду за 58 зведених боїв з німцями — золотим хрестом першої кляси.

Недалеко нашого табору знаходився курінь Прута. Курінний Прут і сотенний Павло завітали до нас, поручник Павло звернувся до мене з подякою, сказав, що прийшов потиснути мені руку своєю правицею з подякою, що його рука здорова. Деколи я була в селі, коли чоловік відходив надовше в Карпати.

Настала зима, більшовики почали сильний наступ на села і ліси. Блокували всі підходи до села. В кінці грудня 1945 р. вночі чоловік направив мене в село Хриплин, де я мала лишатись на зиму. Мене супроводжував чотовий Іскра і 10 стрільців. Коли ми вийшли на дорогу Станіславів-Лисець, з міста Станіславова їхала фіра, повна більшовиків. Передній алярмово вистрілів. Ми кинулись на сторону, більшовики розсипались, відкрили по нас автоматний вогонь. Стрільці стали відстрілюватись і скоро відступати. Поле було зоране, рілля замерзла і злегка присипана снігом, мені було важко бігти, на мені був кожух, я часто падала, біжачи через груди ріллі. Чотовий Іскра відстрілюється і кричить: «Скидайте кожух!» Але я не можу зняти, падаю, Іскра мене піднімає і все питає, чи я не ранена. Він уже не залягає, стріляє стоячи, від автомата відлетів приклад, він рвонув, гудзики всі відлетіли, стягнув рукав, я зняла і

кинула кожух на риллю. Стало легше бігти, біля нас уже не було ні одного стрільця. Добігли ми до села, нам вдалося відірватись від більшовиків, коли вони стали наступати на кожух.

Іскра підійшов до крайньої хати, ми постояли, послушали, чотовий зняв шинель і одягнув на мене. Я вже не могла видихнути, тільки вдихала повітря в груди. Постукав до віконця, вийшла господиня і каже, що в селі спокійно, але десь недалеко стріляють. Чотовий сказав, що ми чули постріли, попросив напитись. Господиня винесла молоко, ми напились і пішли в ліс.

У лісі було дуже гарно, ялини зелені, сніг пролітає, навкруги біло, місяць з-за хмар світить. Я питаю чотового: «А де ж стрільці, чому ми залишились одні, чому ж вони не залягли і не відбивались разом з вами?» Каже: «Вони не знали, що ви не зможете з ними бігти. То хлопці молоді, ще не привикли, вони недавно в УПА». Чотовий запровадив мене в криївку, де були теренові працівники, залишив мене, а сам відправився до командира.

На другий день ми зустрілися. Василько хотів дати сотню, але подумав, що розконспірує село, що більшовики будуть знати, що в селі були повстанці. З села Іскра викликав дівчину, я переодяглась, і ми пішли вдень через Станіславів до с. Хриплина. Коли ми прийшли до села, вже темніло, в селі повно більшовиків. Ми тільки зайшли, двоє шміраків нас зупинили: «Куди і з чим ви?» — питають. Ця дівчина каже, що ми йдемо з міста, були в зубного лікаря, бо в цієї жінки дуже болять зуби, то ми трохи запізнились. Вони нас завели в якусь стодолу і стали вимагати горілку. Я пропонувала гроші, але вони тільки хочуть горілки, якщо не дамо літру горілки, заберуть у комендатуру і будемо ночувати до ранку в заперті. Моя подруга стала просити, що вночі ніхто не дасть горілки; хоч і має, нехай ідуть з нами, ми покажемо, де ми мешкаємо, нехай прийдуть вранці. Отже, пішли вони з нами, показали, де ми мешкаємо, а рано, о восьмій, якщо вони прийдуть, щоб була літра горілки, а якщо не буде — хату сплять і нас заберуть.

На другий день прийшли, а на них уже чекала горілка. Мене запровадили до тієї хати, де я мала мешкати. Більшовики ходять вдень по вулицях у селі, заходять у хати, вночі з хати ніхто не виходить.

На третій день вранці прибігла моя опікунка, наказала негайно збиратися, мусимо вийти з села — облава. Голова сільської Ради ходить з НКВД і показує кожну хату, звідки пішли син чи чоловік у повстанці. Його сильно били цілу ніч, і він признався, що його два сини в курені Прута, а тепер як п'яний іде з ними і на всіх показує. Він знає про мене і де я живу.

Ми зібралися, взяли в торбину яйця, в баньку молока і пляшку горілки — ідемо до міста. На краю села застава, кулемет і двох більшовиків. — «Назад! Не можна нікому з села виходити!»

Моя подруга просить:

— Пустіть нас, сестра вагітна, її зуби болять, нам до зубного.

— А що там несеш? Партизанам їсти?

— Та ні, хочу продати трохи яєць і молока, щоб купити хліба, ось дивіться.

Показує торбину.

— А що в пляшці?

— А це хотіли дати тому зубному лікареві, щоб щось зробив і щоб зуби не боліли, але як ви хочете, то візьміть, але пустіть нас.

Тож горілку забрали і нас пропустили. Ми вийшли з села і пішли в друге село. Завела до хати і господареві наказала негайно відпровадити мене в ліс. У лісі я знову зустрілась з чоловіком і все йому розказала. Тепер він відправив мене з стрільцем Антосем Колосом (він хворів на легені, тому майже завжди був зі мною) до криївки, розташованої в лісі недалеко Грабівки. Коли ми прийшли в цю криївку, там були сільські люди, це вони для себе зробили криївку-бункер. Там знаходилось 12 чоловік. Майже всі хворіли на тиф. Деякі вже перехворіли, деякі в температурі маячать, а інші глухі. Антось хотів, щоб я вийшла з цієї криївки, але я сказала, що остаюсь тут. Мені зробили лавку з кругляків, я постелила і спала окремо від усіх, тому не захворіла. Антось також не захворів. Дуже було трудно з харчами. З криївки можна було виходити тільки тоді, коли падав сніг, щоб не залишати слідів. Зима була сильна, сніги і морози. Це вже 1946 рік.

20 лютого прийшов до мене мій чоловік. Неподалік зупинилась сотня «Запорожця», щоб заpastися харчами в селі Грабівці. Василько не знав, де і

в якому бункері я була. Про цей бункер знав лише «Запорожець», бо під час його будови грабівчанами він лікував тут поранену руку. Коли ж я пішла з «Колосом» (Антосем), «Запорожець» теж вважав, що я в цьому бункері. А оскільки стояли близько, то він і підказав чоловікові і привів його в нашу криївку.

Ми щілу ніч проговорили. Розказував, як стрільці зводять бої, щоб дістати які-небудь харчі. Дуже важко їм, більшовики слідом за ними ідуть. Я сказала йому, щоб трохи залишився тут зі мною, щоб трохи рука відпочила. Але Василько відповів, що ніколи би цього не зробив тепер, коли стрільці не можуть навіть обсушитись, коли більшовики увесь час за ними слідом ідуть. Якщо гинути, то разом зі стрільцями. Я сказала йому, що не хочу жити, але Василько заперечив мені: «Ти повинна жити, ти скоро мамою будеш, ти сильна — витримаєш». І додав: «Я вже можу вмирати, що хотів зробити — зробив. Хотів створити повстанську армію — створив, навіть захотів женитися і женився. Чекав наказу, не було. Як Бог допоможе дочекатися весни, зійдуть води, ти станеш на ноги, підемо за границю, проб'ємось». Сказав, що в п'ятницю мають прийти кур'єри від курінного Прута, має відходити в Карпати.

У нього рука опухла від перевтоми. Я зробила перев'язку, запропонувала залишитись. Але Василько відповів, що тепер повстанцям дуже важко.

Він знав, що у мене була зброя, подарував мені бельгійську сімку. Він обняв мене, поцікавився, коли мені родити. Я назвала дату — 9—10 березня. Попроцався з усіма, поцілував мене, затримав погляд у моїх очах і, як завжди, усміхнений, відійшов. Я не заплакала. Та серцем відчула, що його більше не побачу. Я не мала навіть кусочка хліба, щоб дати своєму дорогому чоловікові. Поговорив з Антосем, і над ранком відійшов. Це було в четвер.

У неділю 24 лютого 1946 р. раненько ми почули постріли. Тоді дуже рано почався сильний бій. Наша криївка здригалась від розривів гранат і бомб. Бій був близько, не далі як 200—250 м. Бій тривав 10—15 хв., почав віддалятися. Літаки кружляли над лісом. Ми всі були напеготові, можуть і на нашу криївку напасти. Бій віддалявся, ми знали, що напали на табір Запорожця. Я себе потішала, що чоловік зі своїм штабом відійшов у Карпати.

У нас уже не було харчів, але з криївки ніхто не виходив, щоб не робити слідів. У вівторок ввечері до нашої криївки прийшов Запорожець і з ним ще один стрілець. Антось накинувся на нього, чого він прийшов сюди: «Ти знаєш, що не мав права робити сліди сюди, завтра сюди можуть прийти більшовики по ваших слідах». Я запитала, чи командир відійшов у Карпати. Сказав, що кур'єрів не було, командир був з ними в бою. Що йому відомо про нього? Сказав, що бачив його на п'ятому, оточені відбивались, він відступав.

- Антось підійшов до мене і попросив, щоб я одягалась, мусимо звідси відходити. Ми вийшли, старались замаскувати сліди. Прийшли на край лісу. До хатів треба пройти приблизно 300 метрів чистими городами. Ніч ясна, місяць світить, сніг під ногами скрипить. Ми постояли, послушали: в селі більшовики! Антось каже: «Я пробіжу до тієї хати, а ви стійте, як я махну, ви перебігайте до мене, як будуть стріляти — втікайте в ліс». Антось пригнувся і побіг до крайньої повітки. Коли він мені махнув, я перехрестилась і побігла до нього. Стоїмо. Антось виглядає з-за хати, на вулиці застава, а внизу по вулиці — друга застава. Один біля кулемета, а другий ходить, закутався. Як тільки він відійшов у протилежний напрям, Антось перебіг вулицю і скрився за хатою. А коли вартовий вдруге відійшов від кулемета, я перебігла дорогу. Ми підійшли до хати, до віконця постукали, вийшла жінка. Антось поцілував її. «Ой, Антосю, от більшовики». — «Мамо, що жінку на піч, а невістку з печі до сусідів, це — ваша невістка. Тато нехай рано візьмуть сани, сокиру, мішок та кусок хліба і прийдуть в ліс, я буду чекати».

На печі було тепло, але я не заснула ні на хвилину, думала про того хлопчину, що мене стереже на морозі. Думала про Василька, що з ним, чи живий. Над ранком я трохи заснула, та приснилось мені, що прийшов до мене Василько, а я питаю, чи болять його рука. А він каже: «Ні. Вже нічого не болять».

Рано тато пішов у ліс, а син сказав, нехай мама поїде до вуйка, щоб прийхав і взяв невістку на сани, поїхав з нею в сільраду, вибрав довідку, що вона жителька села Грабівки, а потім поїде в район і там завірить. Приїде, невістку на піч, а мене з печі і проведе в інший район. Про чоловіка ніяких вістей не

мала. Про моє місце перебування знав тільки Антось, але він не появлявся. Невдовзі він загинув у Чорному Лісі.

Дев'ятого березня мені стало дуже погано. Зі мною була тільки сусідка. Я запитала, чи є в селі акушерка, вона здивувалася, бо нічого по мені не було видно. Сказала, що скоро господар з міста приїде, то привезе. Господар Микола Романів у с. Хмелівка, в якого я поселилась, служив у трудовій армії. В 1945 р. померли його дружина, син та невістка на тиф, і остався трирічний внучок. Миколу звільнили з армії. Він забрав мене як невістку своєї сестри.

Вечері приїхав господар, підійшов до мене, сів і питає, як почуваюсь, чи щось хвора, що лежу. Став розказувати, що в район привезли двох забитих партизан з Чорного Лісу. Їх возили по селах, зганяли людей, щоб пізнавали, але люди їх не знали, чи не хотіли знати. Одна вчителька в с. Глибокім сказала, що впізнала одного з них, командира УПА Різуна. «Я бачив їх: такі високі, темне волосся вітер розвівав, були роздягнуті до половини, один з них мав стару пов'язку на правій руці». Я несподівано для себе сказала, що це він, і мені в очах потемніло. Господар не знав мене, сказав до сусідки, хто той чоловік, чи брат, чи її чоловік, що привезли з Чорного Лісу. Сусідка сказала: «Їдь і скоро привези акушерку». О першій годині 10 березня 1946 року народився в мене син. Коли мене запитали, як буде називатись синок, я згадала, що тата його, Василька, вже немає серед живих. Відповіла: «Василько».

Дуже добре до мене ставились і господар, і сусідка. Малий часто вночі плакав, тоді або сусідка, або господар поколише дитятко, щоб я трохи поспала.

Два рази приходили більшовики перевіряти документи. Я була в ліжку з маленьким синочком. Зайшло двоє: капітан і лейтенант. Запитали, хто я? Господар показав довідку, що я жителька села Грабівки, лист від чоловіка, що служив у призовниках 40-го року в Молотовській області. «Ми вже тиждень тому знали, — каже капітан, — що у вас є чужа людина, не хотіли турбувати». Микола пригостив їх медом.

У червні прийшов знову той капітан і питає, чия дитина? Я відповіла, що моя. «А хто батько дитини? Кожна дитина має тата». Я його залишила в

хаті, вивела корову на город. Сказала господареві, щоб зайшов у хату, бо там дитина. Господар сказав, що він спить, а кіса оставив у кухні. «Розбудіть його і виведіть з хати, бо можуть хлопці з лісу його забрати і розконспірують квартиру».

Микола стягнув його з ліжка. Каже: «Забирай свою зброю, іди з хати, бо ще наробиш мені біди!» Повів його в сільську управу. Вже вечоріло. В одній кімнаті управи вже світилося, а кімната повна хлопців. Голова, коли побачив, зблід. Микола й каже: «Веди його в Глибоке». Голова тільки шепнув, що прийшли за ним. Повів його поза хати в поле і каже: «Іди з села, а то може бути і тобі, і нам біда». «А чево я каму сдела?»

Через кілька днів боївка напала на стрибків у селі Глибокому, роззброїли їх, кількох убили, а цього капітана залишили зі зброєю. КГБ арештувало капітана.

Я швидко вийшла з цього села. А взагалі прожили ми там чотири місяці, довше залишатись було небезпечно, тому я з малим сином відправилась в другий район. У переході через село Завій попала в облаву. Радянські війська зганяли людей — і молодих, і старих, які попадали їм під рук, чи в чомусь були запідозрені. Забрали й мене з дитиною, загнали в якусь порожню стодолу. Багато назганяли помучених людей, а найгірше, що жара сильна. Був липень. Тримали людей без води, голодних. Я присіла в куток, аби погодувати дитину, а сльози так і заливають очі. Воно заснуло, а я вже прощалась з ним, бо звідси не вибратись, а з дитиною розлучать мене. Врешті чую якийсь крик, чоловік кричить: «Ви без душі, чого жінку з дитям закрили і тут тримаєте в таку жару! Випустіть мою жінку». Вартовий відчиняє стодолу і питає, де його жінка. А люди шепчуть, ідіть — це хтось прийшов вас виручати. Я підходжу до дверей, а він мене за руку: «Ідемо скоріше звідси, а то дитину угробиш, іди з цієї стайні». До вартового: «Як вам щось від неї треба буде, то приходіть до хати». Привів мене до хати і каже до жінки: «Нагодуй цю людину і допоможи їй чим можеш». А сам пішов і привів дівчину і говорить: «Куди вам потрібно, вона вас відведе». Яка благородна ця людина, я не знала його і більше ніколи не бачила, щоб хоч подякувати йому. Він наражався на небезпеку, щоб мене

врятувати. Та й скільки людей було в тій stodolі, ніхто не видав мене, хоч усі знали, що я не з їхнього села.

У селі, де я прийшла, станичний поселив нас в хатину, де жив старенький чоловік, нам дали корову. До мене навідувалася «Степанівна». Незабаром мені принесли трохи цукру, матерію на пеленки, а головне — листа. Пише окружний провідник ОУН, Всеволод. Пише від імені мого чоловіка, тому що він ранений в другу руку і не може писати, запитує, що мені треба. Я не вірила цьому, але часом закрадалась думка: «А може, живий?»

Одного ранку прийшов до мене станичний Тарас і повідомив, що до мене прийшли з Чорного Лісу, хочуть мене бачити. «Візьміть дитину, вийдіть прогулятися, трохи походить, а потім зайдіть у ту stodolu, там на вас чекають». Я зайшла, до мене підійшов курінний Чорнота, з ним було 10 стрільців. Курінний взяв мало на руки, довго дивився на нього, а сльози так і покапали з очей. «Бережіть його, не розлучайтесь з ним. Я взнав, що ви недалеко, прийшов, щоб побачити вас і сина свого улюбленого командира. Вас будуть старатись забрати в який-небудь осередок, не згоджуйтесь, кажіть, що у вас на руках дитина. Кажіть, що у вас зв'язок з Чорним Лісом. Бажано вам виїхати в іншу область». Він стояв молодий, стрункий, гарний, тримав дитя на руках, а я плакала, бо знала, що нема вже мого Сокола, який все життя своє, молодість віддав для революції, для рідного краю в боротьбі за волю України і народу, який він так любив.

Я попрощалася з ними і пішла до нашої хатини. «Степанівна» (Оля Гроссберг), повітова провідниця УЧХ, навідувалася до мене, допомагала мені. Сказала, що на зиму приготувала криївку-бункер. Про це ніхто не знає, і там будемо разом зимувати. Прийшов до мене станичний «Тарас», сказав, щоб я вийшла: зі мною буде говорити повітовий провідник СБ «Орленко». Я вийшла. «Орленко» сказав, щоб я перейшла в їх осередок, бо я залишилась без зв'язку. «В мене дитина на руках, не маю кому її віддати, родина вся на Сибірі. Але зв'язок маю з Чорним Лісом, з командиром тактичного відтинку «Дунаєм». «Орленко» відповів, щоб я вийшла в неділю біля церкви, на мене буде чекати людина, якій я зможу віддати дитину на виховання.

Я прийшла, біля церкви побачила жінку в чорному і в білій хустині. Підійшовши, я запитала, чи це вона хоче взяти мою дитину? Хто її післав? Де працює? Виявляється, вона черниця, їх вигнали окупанти з монастиря служебниць м. Станіслава. Четверо їх живе в Калуші. Працюють у дитячому садочку. Питаю: «Коли вас запи-тають, чия дитина, що ви скажете?» Вона не знає! «Отож скажіть «Орленкові», що я не згідна віддати дитину».

На другий день зі «Степанівною» я занесла свого сина до родини Марії і Василя Безушків, молодих людей, бездітних, чесних, розумних, порядних. Малому було вісім місяців. «Степанівна» зі мною перейшла в нову кривку.

«Степанівна» мала зв'язок з краєвим проводом. Сказала, що від проводу пішли на зв'язок у Карпати, а коли повернуться, зайдуть за мною. Тим часом за мною не зайшли, ми мали відомості, що в горах випав сніг. До осередку не дійшли, а більшовики підтягають військову техніку. Повернувшись, «Степанівна» поселила їх у нашу кривку: це інженер «Залізний», вишкільний референт з Донбасу, провідник від архіву «Вірмен» та охоронець.

Ми зимували в цій кривці. «Степанівна» принесла мені лист від крайового провідника Роберта, в якому він пише, щоб я йому написала, що мені відомо про мого чоловіка, чи маю я з ним зв'язок. Він уже рік не має з ним зв'язку, скільки не висилав з ним на зв'язок, ніхто не повертався. Я йому відписала, щоб звернувся до Всеволода, який знає все, мені пише, що мій чоловік ранений, але я маю відомості, що загинув. Прошу мені написати правду. Незабаром я одержала другого листа від нього: «Ваш муж, а наш співпрацівник і товариш загинув у боротьбі з більшовиками 24 лютого 1946 р». Глибоке співчуття засилають мені по такій великій втраті. Рівно ж здоровлять мене з сином і просять, щоб я передала дитину в надійні руки і направились до них в Краєвий осередок, мене чекають з усім забезпеченням. Я не відписувала, бо в ніякі надійні руки не могла віддати дитину. Господь мене відвертав від того вчинку, бо я ще мала жити.

У листопаді 1946 року краєвий осередок Карпатського краю впав. Загинули всі 12 чоловік: провідник «Роберт» (Мельник Ярослав) з дружиною «Танею» (Король Антоніна), весь штаб. Почалися облоги, блокували села.

На свято Миколая 19 грудня Оля «Степанівна» рішила піти в стару кривку, забрати свої речі. Взяла мою зброю. Мала передати медикаменти «Невідомій» (Зені Федак). На старій квартирі помилась, заплела одну косу, а другу ще не встигла: кризь вікно побачила на подвір'ї більшовиків. Оля схопила хустку, зброю і миску, а в дверях більшовик! Сказала, що йде за капустою. В хаті було ще троє дівчат. Той пропустив її, бо не знав, котра з них «Степанівна».

Це кур'єр, який йшов з нею на зв'язок, попався, його дуже били, він тримався чотири дні, а потім повів більшовиків до тієї хати, де була «Степанівна». Вона, коли побачила НКВД на подвір'ї, вибігла на другі двері, а вони кругом перескакують через паркан. Вона піднесла пістолет до скроні, але кагебіст зловив її за руку, хотів відібрати, однак вона все ж таки вистрелила собі в голову. Впала, її, непритомну, загорнули в кожух, поклали на воза і повезли до Калуша. Зробили операцію. Дві кулі пролетіли, а третя затрималась два міліметри від мозгу. У Калуші лікар-ленінградець магнітом витяг кулю. Готували викрадення, але її дуже охороняли в лікарні. Одна медсестра дала їй велику дозу люміналу. Вона прийняла, але й від цього її врятували. Ще дуже хвору, забрали її в Станіславівську поремну лікарню, боялися, що студенти її викрадуть. Лишилася жива — лівосторонній параліч. Засудили на 25+5 років, звільнилась 1956 р. Жила в Донецьку, мала сина і двох внучат. Померла 1993 р.

Дуже важка була зима 1946/47. Села заблокували війська НКВД. Ходили по хатах, перевіряли документи, шукали кривки. Найгірше — це провокатори, які знали систему, за якою робили кривки, допомагали викривати. Переважно під тортурами, побиванням, не всі могли терпіти, іти на смерть. А зламались, ходили по селах і допомагали розшукувати підпільників.

Ми вдень сиділи в бункері, а коли спокійно в селі, вечером виходили. Я бігла до дитини, що була досить близько. Безушки любили мого синочка. Він до них привик. Але коли я приходила, він біг до мене на руки.

Удень я мусила сидіти в кривці, а ввечері виходила і йшла до дитини, що була недалеко в надійних людей. Так промучилась зиму. Весною блокади

зняли, тільки час від часу налітали, робили облави, вивірили людей та арештовували підозрілих. У кінці березня, коли я повернулась від сина, провідник «Залізний», сказав, що негайно виходимо зі села. Я не попередила Безушків, бо не було часу. Ще тієї ж ночі ми прийшли в лісі Перегінського району, в село Лъдзяне. У лісі місцями ще лежав сніг. Уночі провідник «Вірмен» і охоронець ішли в село. В лісі ми перебували тиждень, відтак перейшли в село в криївку в стодолі.

Через тиждень провідник «Залізний» і «Вірмен» рішають пробиратися за кордон. Пропонували мені йти разом з ними. Я попросила, щоб залишили мені зв'язок — я повернусь до сина. Кордону вони не перейшли, загинули в Карпатах 1949 р.

Була Великоднa п'ятниця. Господар порадив мені почекати: під час свят небезпечно переходити через села, бо люди всі по домах. Зате після свят будуть на полях, і мені тоді легше повернутись.

Коли я прийшла до Безушків, п. Марія плакала; вона переживала, що мама не появляється і невідомо, що з нею і що буде з дитиною? Безушко працював у школі сторожем. Своїми переживаннями поділився з учителем Мишком Миколою. Може, повідомити станичну? Учитель порадив нічого не казати про маму дитини. Може, вона повернеться, а якщо не повернеться, то забере дитину і відвезе до сестри в Дрогобич.

Микола Мишко з Лемківщини, закінчив учительську семінарію в Криниці, учасник УПА в сотні «Бродича», псевдо «Лемко». Перейшов у Галичину 1946 р. розшукати батьків, яких депортували. Учителював у селі Новиця. Він запропонував мені документ, який посвідчував, що я його сестра, переселена з Лемківщини.

Я вже не пішла до того бункера, в якому зимувала. Вдень я перебувала переважно в полі, а вечором у Безушків. Микола подікавився, чи є в мене хто з родини на волі. Мій брат Василь Гуцуляк мешкав у Снятині. Він не був на фронті, його забрали з майстернею, пересувався за фронтом, виконуючи роботу кравця. Під Чехословаччиною захворів, і його відправили в лікарню. Виявилось, немає місць, тому відправили в Станіславів. З лікарні він переїхав додому.

Мишко порадив повезти малого до брата. Він ще з одною жінкою повезли мого сина до брата в Снятин. Брат не міг взяти дитину, бо більшовики в Снятині вже знали, що в його сестри народився син. Тому небезпечно його тут лишати, бо заберуть! Повернулися з Васильком, приїхала братова. Розповіла, що на висилці померла мама.

Від брата, який один лишився на волі, я дізналась, що молодшу сестру засудили на 10 років у 1944 р. Батьків вивезли в грудні 1944 р. в архангельську тайгу. Мама померла від тифу 20 квітня 1945 р. Брат передав мені адресу тата. Від нього я одержала два листи. Тато писав мені, що багато людей втікають з висилки, але він не може втікати, бо пухнуть ноги. Написав, що одного разу пішов шукати грибів і заблудив у тайзі. Три дні блудив, поки потрапив на поселення. Трохи приніс грибів, але якщо хоча б трошки муки до них. Я ще встигла дві посилки вислати татові. Та й брат трохи вислав, але і він не міг, бо нічого не мав. Прийшов з лікарні хворий і нічого не застав. Учитель цього села, який знав наше становище, хотів нам допомогти. Микола приїхав з Калуша, сказав мені негайно перенести дитину на інше помешкання, бо в Новиці є висп. Я перенесла малого на інше помешкання. Микола повідомив мене, що купив квитки на поїзд, який відправиться завтра пополудні. Мені обов'язково треба виїхати в іншу область. У мене були документи, що я переселенка з Лемківщини, і ми мали виїхати на Самбірщину, вже і квитки були на поїзд. Але 7 серпня 1947 р. облавники вночі обступили село, а раненько пішли по хатах. Усіх забирали — спочатку чоловіків, а потім жінок. Збирали людей на майдан біля школи. Господиню забрали, в мене перевірили документи і залишили. Через якусь годину малий проснувся, і я стала його одягати. В хату зайшов лейтенант, питає, чи є бандерівці. Порозглядався. Питає: «Де мама дитини, чия дитина?» Я сказала, що моя. «Як називається?» Коли я сказала, що Василько, він вибіг, а в хату влетіло їх двадцять. Кинувся до мене полковник Нечаєв (як я пізніше взнала). «Чия дитина?» — питає. «Моя дитина». Тоді один вирвав мені з рук дитину і кинув на ліжко, а інші обшукують мене, руки викручують, витягують з хати. Повели до школи, де вже було багато людей, яких стерегли військові. Мене завели в клас, дитину

пустили в коридорі, дали якусь палицю. Дитина б'є по дверях, плаче, кличе: «Мамо». А мені не дозволяють вийти до дитини, біля мене вартові. Слідчий почав допит. Хто я? Я спочатку не признавалась, але тут йшлося про дитину. Вони знали, чия дитина. Сказав слідчий, що повезуть мене до Снятина, там мене знають. Тому я призналася. Сказав слідчий, що вони не прийшли за мною, вони мене не шукали тут, думали, що я давно за границю пішла, але довідались, що син мій тут. Тому прийшли забрати сина.

Пізніше я довідалася, що одну ув'язнену медсестру взяли на провокацію. Вона думала, що то повстанці, які питали про мене. Вона сказала, що не знає, де я, але моя дитина є в одній хаті. Хоч дитину я вже забрала з цієї хати, однак коли туди прийшли, то показала, в якій хаті дитина. Внаслідок провокації багато людей з цього села забрали. Вчителя теж ув'язнили.

Тримали мене до вечора. Вже було темно, коли мене вивели зі школи до калуської тюрми. Заводили в тюрму, люди сиділи лід парканом, учитель тримав на руках малого. Мене впізнали, хоч було темно, хтось покликав мене: «Геня». Запитали, чи я знаю учителя цього села? Не знаю. Привели Миколу. Слідчий питає мене: «Ви знаєте цю людину?» Не знаю. Микола крикнув: «Що! Сестра!» Його швидко вивели.

Полковник Нечаєв наполегливо вимагав, щоб я підписала статтю з осудом ОУН-УПА, діяльності чоловіка, тобто покаянну. «Завтра будеш на волі, сина віддадуть, квартиру — де хочеш, навіть у Києві». — «Ні!» — «Ти за один підпис зрікаєшся сина?» — «Я сина не зрікаюсь, на зраду не піду, не дїждеш!» — «Вас нема за що судити — відпустимо». Я відповіла: «Ненавиджу, ви мої вороги, ви родину мою знищили, чоловіка вбили!» — Я побоялась, що можуть відпустити, а за мною «прив'яжуть» провокатора. «Ти сина ніколи не побачиш, я особисто постараюсь, хіба уб'єш його».

Почалося слідство. Три дні і ночі тягнули, не давали ні їсти, ні спати, всякі погрози, що дитину я більше не побачу, вони самі постараються, щоб дитини і слід пропав. Якщо я мама, то повинна подумати про свою дитину і бути розумною. А я більше мовчала, що їх дуже злило, що я не плачу. У калуській камері я була одна. На другий день рано почула кроки по коридорі. Через

кілька хвилин — кроки двох людей. Я кинулась до вікна. Крізь щілинку побачила: повів людину, закутану в плащ-накидку. По чобітках я впізнала «Невідому» — Зенку Федак, підпільну медсестру Калущини. Через якусь годину прийшов лейтенант з плащ-накидкою на руці. Я подумала: перед ким мене скривають? Він накинув мені на плечі накидку, зав'язав шнурки, вивів у коридор і затягнув капішон на голову. Загорнув і тримав кінець плаща. Я спокійно вийшла. На сходах раптом вирвала з його руки плащ-накидку, капішон відкинула. Глянула, а перед тюрмою КПЗ (камера попереднього затримання) у вікнах люди з Новиці, що вчора по-арештували. Учитель теж з ними. Жінки плакали. Я їм поклонилась. Лейтенант не сказав ні слова. Вже в коридорі управління зняв плащ-накидку з плечей.

Викликали мене до генерала, який приїхав з Києва. Я нічого не знаю. Почав мені погрожувати, що мене повезуть на відкритій машині по селах, де мене знають і після цього зроблять облаву і проведуть арешти, що у них матеріалів вистачить без мене. Що тоді про мене люди скажуть? Я цього жайбільше боялась, а йому сказала, що це вже старе, люди знають, що ви застосовуєте такі провокації. А тим більше, ні вони мене, ні я їх нікого не знаю. Наглядач підійшов, відкрив «кормушку» — віконечко, крізь яке в'язням подають їжу, питає: «Це вас вчора привезли з дитиною? Чи вам принесли передачу?» — «Ні». — «Тут дівчина плаче, питає, чи вас арештували з дитиною? Вона говорить, що була на волі». — «Я нічого не розумію! Я нікого не знаю».

Через кілька хвилин привів старшого наглядача. Зайшли в камеру. Показав йому віконну ґрату — випав тиньк, ґрата хитається. Щось поговорили й пішли. Молодший наглядач вернувся, перевів мене в іншу камеру — о, тут ґрати міцні! Зачинив двері, походив, нарешті відчинив наглядове вічко в дверях моєї камери навпроти іншої і відійшов.

Я глянула, а у вічко навпроти дивиться Зенка, питає: «Геня, то ви?» — «Так», — кажу.

Вона, плачучи, розказує, що була на волі. Коли везли до Станіслава, її зльїли повстанці, допитували. Потім напали більшовики і арештували

вдруге. Протокол допиту попав у руки. Я сказала: «Провокація!» — «Ні, — відповідає вона. — З нами був стрілець, якого я лікувала». — «Провокація! — я своє тверджу. — Не плачте, я на вас не гніваюсь. Воля Божа!» На четвертий день була неділя, мене привели до полковника Костенка (який брав мене з хати). Він готував документи, вложив у конверт, заклеїв і сургучем запечатав, підписав. А тоді говорить до мене; «Поїдете на очну ставку зі Степанівною. Ви говорите, що її не знаєте, а вона вас знає, вона скаже все, що ви скриваєте».

Звернувся до лейтенанта, що мене привів (він і в хату перший прийшов, питає, як звати сина): «Цей конверт вручите полковнику». — На конверті написав «очна ставка». — «Поїдете на Болехів, бо в Галичі міст зірвали бандерівці». Я не боялась ніякої очної ставки, я тільки боялась, щоб не повезли на села. Мене вивели, на тюремному подвір'ї стояла вантажна машина і повно на машині енкаведистів. Мені сказали сісти між ними. Коли машина виїхала на дорогу, що вела до села, в якому мене арештували, я помілилась в душі і рішила, як тільки звернуть до села, я кинусь за борт машини. Але дорогу цю проминули, я подякувала Богу і попросила допомоги.

Приїхали в Болехів, стали на подвір'ї НКВД. Сказали, що машина зіпсувалася, мене завели в якусь розвалену камеру, де було повно сміття, бруду, на стінах різні написи, хто тут побував. Коли мене вивели, надворі було вже темно. Посадили спиною до кабіни, по обидві сторони посідали енкаведисти, сів якийсь стрибок. З Болехова конвоїрів було менше на половину. Почав падати дощ. Їдемо через ліс, енкаведисти між собою говорять: погано, що затримались до ночі через машину, що в цих лісах багато бандерівців. Так ми їхали, може, годину, машина їхала помалу, дощ збільшувався. Нарешті постріли з лісу, машина стала, солдати повискакували на другу сторону, почали стріляти. Стріляли з автоматів одні і другі, я вирішила втікати. Кинулась до заднього кузова, але на мене падає той стрибок, реве, що ранений, але як схотіла втікати, то мене тримає. З лісу вибігає двох з автоматами, один кричить: «Тут якась жидівка чи комсомолка, стріляй!» А з лісу кричать — бери живу. Мене стягли з машини, затягли в рів з водою, бо ще перестрілка продовжувалась.

Наказав зірвати машину. Ми почали відступати в ліс. Я почула сильний вибух, це зірвалась граната. Я весь час просила, втікаймо, нас доганяють, ми далеко не від'їхали від Болехова, машина дуже помало їхала. Але мої визволителі запевняли мене, що більшовики вночі не підуть в ліс, що ми далеко від Болехова. Дощ не перестав, мене ведуть удвох: один за руку; а другий з автоматом ззаду. Вели по лісі, а потім зав'язала очі моєю хустиною і ведуть далі все через якийсь рів, воду, по мокрих кущах і знову через воду. Нарешті, стали, розв'язали очі, перед нами яма. Один каже: «Скачи в бункер». — «Там темно, я боюсь». Один скочив, засвітив свічку і сказав: «Скачи», я скочила в ту яму. Там мокро, якийсь закинутий напівзавалений бункер, у кутку маленька купка сухої соломи, один сів на солому. Я прилякла на мокру землю, бо стояти в бункері не можна. Я глянула на ту свічку, яку засвітив у бункері цей «есбіст». А свічка з одної ж коробки: таку свічку засвітив лейтенант у Болехові, коли чекали на машину, яку нібито ремонтували, чекаючи ночі. Я знала, що то провокація, але я вдавала, ніби їм довіряю, мовляв, вони «бандерівці», я навіть їм дякувала, що вони мене «звільнили». Я придивилась до нього, цей «повстанець» напівцивільний, у мазепинці з тризубом. «Хто така? Куди їхала з більшовиками, кого видала?». Я йому кажу, що переселенка, не знаю, за що мене забрали, а везуть на очну ставку з якоюсь Степанівною до Львова, я її не знаю.

У бункер заходить третій, докладає, що наказ виконав, машину зірвали, убитий лейтенант, ось його мапник. Дістав конверт, де написано «очна ставка». Почав читати. «А, от пташка попалась, то ти більшовикам сказала, хто ти, а нам брешеш». — «Я не знаю, хто ви, що буду вам говорити, ви не повірите, а більшовикам сказала, бо вони вже знали, хто я». Коли сказала, що моя дитина, вони прийшли брати дитину. Тепер маєте там написане, читайте. Питає: «Чого здалась живою в руки більшовикам?» — «Я не мала чим стрілятися, чоловік не дав мені зброї, хотів, щоб я жила».

Почав мені загрозувати, що мене повісять, застрілять як ворога. Я сказала йому, що він не має права, що все одно будуть знати, що мене звільнили від більшовиків і без суду знищили. Питаю його: «Хто ви?» А він сказав, що

повітовий СБ. «Тому ви не маєте права мене судити. Мій чоловік був членом краевого проводу, мене може судити окружний або обласний суд СБ». Стали питати, як пов'язатись з обласним судом, у їхньому районі сильні облави. Обласний Денис ранений. — «Пересилайте мене в Станіславівську область, до провідника Яра». — «Але як їм зв'язатись, у них немає зв'язку. Напишіть записку і передайте». «Кому передати?» — питаю. «В селі жінками», — відповідають. «А хіба у вас жінки мають якісь зв'язки, на Станіславівщині жінки давно вже не мають зв'язків, там тільки військові». — «То як ви можете зв'язатись?» — «Як ви мене відпустите, я вернусь до тієї хати, звідки мене заарештували більшовики, мене прийдуть обов'язково перевірити, як то мене відпустили, от я їм розкажу, що ви мене звільнили і мене треба судити». Це їм не підходить. Вирішили, що мене залишать в сухому бункері і будуть охороняти, доки не зв'яжуться з обласним СБ. Ще потурбувалися про мою дитину, треба й обов'язково забрати з дитбудинку. Може, я маю когось знайомого чи близьких, то вони можуть повідомити, щоб забрали дитину. Але я не мала ні знайомих, ні близьких.

Коли мене вивели з цієї ями, надворі робився день. Зав'язали мені очі, один взяв за руку, а другий з автоматом.

Пройшли може 100 метрів, як чую крик: «Стої!» Мене притиснув до землі. Зриваю пов'язку з очей, той, що йшов попереду, впав на стежці і реве «за Україну», а шмірак підбіг і застрелив його. Я бачу, мене притиснув чоловік у шапці із зіздуою. Мене підхопили, кричать: «Бандеровку зловили! Скільки вас було, де були?» Двох тягнуть, третій копає чоботом «ворога народу». Вивели на поляну, недалеко від дороги, де вчора був бій. Стоїть та сама машина, яку вчора «зрвали», біля неї лейтенант, той, що його вчора «вбили». Він і питає: «Що, ще жива?» А я йому відповідаю: «Як ти живий, то я тим більше». Посадили мене на машину і повезли в Болехів. Закинули в ту саму камеру, а напроти їх кабінет.

Зібрались і читають протокол, який я підписала в лісі «бандерівцям». Я була страшенно змучена, мокра, в очах темно, в скронях як молотом стукає. Через годину повезли мене в Калуш, а з Калуша до Станіславава. І цей самий

лейтенант здав мене у внутрішню тюрму. Мене закрили в карцері. Я упала на голу цементну долівку. Була як в тумані, слабкість нарешті взяла верх. Чотири дні я нічого не їла. Страшна ніч, нерви напружені, вся тремтіла, ноги підкосились, одяг мокрий, піднялась температура. Наглядач щохвилини заглядав у вічко. Ввечері мені принесли окріп, я пила його, бо не хотіла померти, а вже хотіла жити. Після того, що я пережила за цих чотири доби, я вже нічого не боялась.

Почалось знову слідство, день і ніч допити, лайка, погрози, штовхани, вночі не дають спати, наказують цілу ніч сидіти або стояти. Вдень спати не можна, в камеру щохвилини заглядає наглядач: «Не спать, не лежать!» Уночі знову тягнуть на допит і знову те саме відповідати. В карцері я була два тижні одна. З карцеру мене перевели в третю камеру.

Коли мене вштовхнули в камеру, я глянула на жінок і дівчат — їх було двадцять двоє. Вони були тільки в сорочках, білі, лише очі світились. Моє місце було біля «параші». Я сіла на цементну долівку, бо не могла стояти, ноги підкосились, в очах потемніло, я сильно похуділа.

Одна жіночка підсунула кінець свого коца, щоб я сіла біля неї та й шепоче мені, що та жінка біля вікна — сексотка. В камері не можна ні лежати, ні спати, тільки ходити або стояти, й вночі викликають на допити. Всім приносили передачі, але я знала, що мені передач не буде. Я одна брала тюремну «пайку», їла, що давали, бо хотіла вижити. Про дитину я не забувала ні на хвилину, навіть у найважчі періоди свого життя.

Тут, уже в Станіславській тюрмі, я сказала, що не буду відповідати, відмовляюсь від слідства, поки не віддадуть мені дитину, щоб я могла передати її рідним. Не буду відповідати ні на одне питання, нехай хоч вб'ють. Мене відразу повели до прокурора, і я так само заявила — поки не віддасте дитину, не буду говорити. Прокурор почав мене переконувати, що їм моя дитина не потрібна, що не можуть мені дитину в камеру дати. Потрібно, щоб закінчила слідство, а на суд покличуть брата і віддадуть йому сина. Дитина тимчасово в дитячому будинку, ось і довідка є, що дитина здана тимчасово. Я повірила, трохи заспокоїлась і чекала суду. Мене звинувачували по двох статтях —

54 ' і 54 ". Мені грозило 25 літ. Однак тоді мені було вже все одно, щоб швидше засудили. Чотири місяці вели слідство. Змінювались слідчі. Найбільше хотілося їм мене зламати, поставити на карту дитину. Дуже хотіли, щоб я дала згоду на статтю осудити чоловіка і всю організацію ОУН і УПА. Тоді вони обіцяли віддати дитину і звільнити, дати квартиру в Києві чи там, де захочу. Я сказала їм, що цього ніколи не діждуться від мене. В камері я не цікавилась чужими справами і не говорила про свою. Марта Федорняк подікалась, за що мене арештували? Я їй відповіла: «Те, що хочете в мене довідатись, «нагорі» все знають».

І все ж на її вудочку я попалася. Через кілька днів рано в нашу камеру заштовхали монахиню, ту, з якою я говорила в Новіці. Вона вся трусилася, не могла стояти, перелякана. Федорняк взяла її й положила біля себе. Принесла їй окропу, пішла мити миску біля параші. Я підійшла до монахині, даю їй сухарика: «Візьміть до чаю, — пошепки, — я вас не знаю. Я все сказала, але вас не знаю», — і відійшла.

Через якусь годину Марту викликали на слідство. Незабаром викликали й мене. Почали питати про монастирі, які я знаю в Мукачеві, Львові, в Станіславові? Яких знаю монахинь, монахів? Відповідь одна: не знаю ні монастирів, ні монахів. Накинувся з таким криком, що годі: «Ти хотіла сина свого віддати в монастир! Хіба малих дітей беруть у монастирі?» — «Ви про те, що я зустрілась з жінкою з Новіці? Вона не була в одежі монахині. Я не віддала і не хотіла віддати дитину!»

Повернулась у камеру. Монахині вже не було. Я тоді сказала: «Дівчата, жінки, коли в нашу камеру приходять нові в'язні, не говоріть пошепки, що Марта Федорняк сексотка, а голосно, нехай усі знають. А тобі, нещасна стукачко, за цей донос ще одну передачу принесуть — тюремну дадуть, бо твоя мати не принесе тобі передачу: в твоєму селі всі знають, що ти сексотка!» Вона рано і вечером проводила голосно молитви, і всі за нею повторяли. На другий день її забрали з нашої камери.

25 камера. До тої камери вкидають нових в'язнів — з волі, з КПЗ. Люди застрашені, побиті, не признались. Там обов'язково є сексотка. Марту

вкинули в 25 камеру. До нас попала людина з 25-ої. Розказала, що в 25-ій є дівчина Надя Пасічняк, яка молиться голосно, і всі її речі та одяг свідчать, що то Федорняк. Її і там виявили та побили. Тоді її перевели в 11 камеру. Там її теж викрили! Ця людина дала згоду під чужими прізвищами працювати у внутрішній тюрмі 5 років, замість того, аби їхати в табір на лісоповал на 10.

У четвертій камері були чоловіки, також і священник. Кожну неділю і свято відправляли Службу Божу. Ми стояли при стіні, прикладали горнятка до стіни, і нам було добре чути. Наглядачі кричали, щоб замовкли, але вони продовжували. За те їх усією камерою позбавляли передач.

Кожного ранку вистукували азбукою Морзе «Добрий день, дівчата!» В нашій камері була вчителька. Вона вже вісім місяців у цій камері, знала добре азбуку Морзе. То ж запитали про мене, передали вітання, поцікавились, чи знаю щось про сина. Запитую: «Звідки ви знаєте про мене?» Про вас розповідала ваша сексотка Марта Федорняк. Сказав, що мене знає, зустрічав у Карпатах у 45 році. «Я Гриць, може, чули про мене? Якщо маєте чим записати, я продиктую невеличкі два вірші. Якщо не маєте чим писати, то в кілька разів продиктую, щоб запам'ятали. Отже, перший:

Присвячую славній пам'яті командира Різуна

Похоронний
плакав вітер,
ой, так плакав на краю діброви,
Де Різуна біле тіло
Лежало у крові.
Нахилявся до личенька,
Цілував кучерики, круто, барвінково,
Щоби дощі не змивали Василя вроди,
Щоби очі не клювали чорні гайворони.
Плакав вітер, ой, так плакав
Жалібненько, тужно,

Співав пісню над Різуном
Вічно похоронно

Станіславівська тюрма, 4 камера.
Гриць, 1947 р.

Присвячую дружині і синові
Славній пам'яті командира Різуна-Грегота

Втомились ми в нерівнім лютім бою,
І полягли, мов скошені траву,
І за собою луну залишили,
Луну безсмертності і слави.
Втомились ми, з роздертої правиці
Нам випав меч, пощерблений об кості.
І бачили вмираючі зіниці,
Як вдарив грім об каинові мости.
Втомились ми, і каїни зрадливі
Віддали нас на смерть, тюрми і муки.
Та край живий, ще виростуть Васильки
І вигострять пощерблені шаблюки.

Станіславівська тюрма, 4 камера.
Гриць, вересень 1947 р.

Записати не мала чим, запам'ятала назавжди. Мене вже не викликали, кілька ночей могла поспати. Приснився мені сон і так ясно, що і понині пам'ятаю: заходить в нашу камеру охоронець чоловіка Горобець такий веселий, сміється, бачу у нього на грудях срібні зірочки, питаю, що вони означають. «Це за

поранення» — відповідає. За ним стоїть мій Василько, я питаю його: «А твої відзнаки? Адже ти теж був три рази ранений?» А він вийняв їх з кишені, показує і каже: «Я не ношу їх». Дає мені хрест: «На, візьми на пам'ятку — це той, що мене нагородили, але мені не треба». Я взяла, а він такий важкий. Я кажу: «Він, напевно, з олова і тільки позолочений, тому такий важкий». Я дивлюсь на той хрест, він посередині сплюснутий і на ньому чорна буква А.

1. Потім дістає в білому папері золоту корону, таку, як колись королі носили — блищить, аж сяє. «Візьми, — каже, — нехай то буде нашому синові». Я говорю: «Він ще маленький, — сховай, — коли йому буде добра». Я збудилася. Зі мною була одна монахиня, я їй розказала сон. Вона мені роз'яснила. Подарував важкий хрест тобі — це ясно, чорна буква 1 А — за нею будуть судити, корона — 10 років дадуть, бо тільки через 10 років ви заберете сина. Через кілька днів мене викликали до слідчого, зачитав статтю звинувачення 54/1а, підписала закінчення слідства.

У камері, де нас було 20—25 жінок, мали невеличку миску, в якій по черзі кожна може дещо попрати. Хто підписав закінчення слідства, без черги користувався мискою. Тому я вечором свою одиноку білизну, що була на мені, коли дали окріп, намочила, милом попрала. А рано дають ще до підймання щейбер з холодною водою, всі вмиваються, потім я сполоскала свою білизну, опісля злили цементну долівку і винесли щейбер у коридор. Я тільки розвішала свою білизну на одинокому тапчані, що був під вікном, як відкрилось віконечко, наглядач крикнув: «Андрусак, бистренько собирайтесь с вещами». Це на суд. Я розгубилась, бо після підписання закінчення слідства дехто чекає і тиждень, і два, а мене на другий день. Трохи заспокоїлась, мені немає чого збирати, я одягла холодну білизну, шовкову спідницю, тоненький жакетик і шовкову хустинку, от я готова. Одна дівчина дала мені панчохи, а друга жіночка запропонувала теплу хустку. Я подякувала і прийняла, бо нічого не мала, ні однієї передачі не мала, а надворі мороз — 12 грудня.

Я ї сьогодні не можу збагнути, чому ні одна жінка (а було нас 23) не запропонувала мені суху білизну, взамін на мокру. Всі бачили, що я тільки що сполоскала в холодній воді і одягаю мокру. Напевно, розгубились, як і я, бо не

попросила обміну, не думаю, що пошкодували. Попрощалися, побажала, щоб усі вийшли якнайшвидше на волю, і пішла.

Наглядач вивів мене в двір, де стояла машина, повна людей, змучених, блідих. На машину я не могла вилізти. Чоловіки подали мені руки. Один підсунув мішок і запропонував мені сісти. Питаю його, звідки він. «Що не впізнали? Я Микола Мишко». «Боже, що з вас зробили?» Він виглядав, як жебрак, хлопчина худий, а лице тільки пушком вкрилось. Його побили, роздягли, все забрали. На суд його одягли в старі брудні штани, куфайку без вати і підшивки, на ноги дали капці парусинові, на голову страшну хлопчачу шапку зі зламаним дашком. Питаю: «Чого ви вплатились в мою справу?» А він відповів, що зовсім не в моїй справі проходить, коли його взяли в ліс на провокацію. Про Миколу Мишка я нічого не знала. Я думала, що його відпустили. Про нього нічого не питали. Тільки в перші дні мого арешту слідчий запитав, чому він уже третій день тримається, що я його сестра? «Не знаю», — була моя відповідь. Його спочатку били, що він мені не брат, а потім за те, що брат — Гуцулак Володимир. У Снятині довідались, які в мене брати. Отже, брат Василь є, а молодший брат Володимир у дивізії «Галичина». Отож звинуватили Миколу, що він був у дивізії, вбив якогось Миколу Мишка, забрав його документи.

Миколу теж возили в провокаційну «бочку», як і мене, зі зав'язаними очима, водили довго по лісі, через воду. Він навмисне впав і зірвав пов'язку з очей і побачив, що краєм лісу назирає бредуть енкаведисти. Коли привели в бункер, почали питати, але він мовчав. Тоді один з «бандерівців» готується бити, засучує рукави. Микола знав, що не скаже нічого. Тоді й мовить: «Що ви з мене ліпите дурня? Ви самі дурні, хіба я не знаю, хто ви?» Один вискочив і зверещав: «Он всьо знає!» Витягли з бункера і били шомполами і чоботами. Після провокації повезли у львівську тюрму на Лонцького. Тримали в одноосібній камері впродовж усього слідства. Дуже хотіли довідатися, з ким вчився в Криниці і в Подєбрадах, прізвища, адреси. А він весь час твердив, що не пам'ятає, не знає, — його били, зламали ногу, ключицю. Просив, щоб добили. Коли волочили по коридорі, думав, що на розстріл.

Кинули нарешті в камеру, де були люди. Вони допомогли йому. Розбили покришку з параші, обв'язали ногу бинтами з майки, обмили рани водою, що видали на чай — усі відмовилися від чаю. Сорочка присохла до ран, змастили маслом.

У цій же камері був п. Когутяк, директор мандрівного театру у Львові. Закривавлену сорочку п. Когутяк передав додому, щоб випрали.

Після слідства Миколу привезли в Станіславів на суд. По дорозі наслали сук-бандитів, які роздягли його. На суд видали йому лахміття. Так йому мстили, що нікого не видав. Ми їхали у відкритій машині, а мороз більше 15 градусів.

Коло суду постягали нас з машини, поставили по двоє, перечеислили, запровадили в приміщення, там було тепло. Це не встигла нагрітись, а вже нас двох викликали на суд. Це був військовий трибунал. Трійка. Зачитали акт звинувачення. «Признаєте себе винуватою?» — «Ні!» Запитали Мишка: «Признаєте себе винувним?» — «Ні!» Я звернулась, чому не викликали на суд брата, щоб віддати дитину, але про це ніхто не хотів слухати. Зачитали присуд по 10 років нам обом. Змусили підписати. Почали насміхатись з Мишка: «Учитель немецкого и украинского языка. Стихи пишете ви не плоховато, а для кого ви писали?» Суд тривав не довше як п'ятнадцять хвилин.

Нас вивів конвой, запровадили до якогось розваленого коридору, в кінці кльозет завалений, вікно, тільки ґрати без скла. Нас і там закрили, там так було холодно, ми обоє померзли. Мишко у своїй одежі, а я у мокрій білизні, що до вечора не висохла. Нас там протримали до вечора, поки всіх не пересудили, але до нас нікого не приводили. Вже ввечері нас вивели, люди були на машині. Привезли до тюрми і запровадили до великої камери, яка була у дворі управління НКВД.

У камері, куди я потрапила, були і політичні, і кримінальники — всі разом. Зустрілася з нашими дівчатами — Даркою Кошак з Косова. Вона мені розказала, що моя сестра Марійка була з нею в підпіллі, попалась, судили її на двадцять літ каторги, дуже били її. Судили в Коломиї, а коли привезли в

Станіславівську тюрму, замінили вирок на десять років. Недавно її відправили на Львівську пересилку.

Незабаром нас забрали від кримінальників. У тюрмі святкували Різдво Христове і Новий рік — 1948. У другій половині січня нас транзитним поїздом відправили на Львівську пересилку. Чорним вороном возили всю ніч. Не знаю, чи зможу розказати про те чистилище і пекло, яке ми пережили цієї ночі. Нас загнали у велику казарму, змусили всіх роздягнутись, весь одяг і всі речі, хто що мав, наказано кидати на транспортер, все пішло в дезкамеру. Можна залишити тільки рушник. Усіх заганяли по одній для «санобработки», а потім в лазню. Всюди мужчини обслуговують. Жінки підняли крик, не хочуть підходити до мужчин, крик, плач, молоді дівчата маму кличуть. Мужчини лаються безсоромно, насміхаються над нами. З нами була монахиня, яка звернулася до нас — дівчата, жінки, прийміть це за покуту, я перша піду, а всі за мною. Коли помилися, виходили в протилежну кімнату шукати свій одяг, що валявся на долівці, з мішків усе повисипали. Але тут були всі політичні, то нічого не пропало.

Нас повели в корпус, це була порожня кімната без вікон, світла не було. Наглядач посвітив свічкою, щоб ми всі розмістились на підлозі, зачинив двері без замка і підпер їх з коридору. Відразу почули, що навпроти нашої камери привели чоловіків, так само вони розмістились, і їх зачинили. Дехто вже спав, а дехто ще не встиг заснути, як двері відчинились і три «урки» — страшні, спотворені типи, «блатні» з ліхтариками стали посеред камери і кричать «сало, масло, білий хліб», кинулись по всіх жінках, топтали по чому попало, все забирали, що попадало їм під руки. Всі страшно кричали, але ніхто не появлявся. Ці злодії були зв'язані з наглядачами, нас спеціально сюди завели, якась пивниця, кричійть скільки хочете, ніхто не почує.

Пішли від нас, тільки трохи заспокоїлись, як почався крик в чоловічій камері. Там почалась бійка, страшний крик, хтось крикнув: «Дай ніж!» На цей крик прибігли наглядачі. Наказ усім вийти в коридор і нічого з собою не брати, в камері всі мішки в'язнів, усі речі перетрушують, шукають ніж, якого не було. Вони спеціально крикнули «Дай ніж!», щоб наглядачі шукали ножа і все,

що їм хочеться, заберуть. Бандити кричать «Ніж!», щоб була причина в'язнів обшукувати. Коли в камері всі речі перетрусили, по одному підходили, їх обшуквали і впускали в камеру.

Скоро стало світати. Нас підняли, щоб розвести по інших камерах. Ми попали в дуже велику казарму, де були сотні в'язнів — і політичних, і злодіїв, злочинців. Така тіснота, що лягти неможливо, нема куди ноги дівати, хіба одні на других клали. Страшні лайки, безсоромні пісні, блатні вигуки.

На пересилці вже був Микола Мишко. Він уже одягнувся, принесли передачу, виглядав на людину. Зустріла «Степанівну», яка після поранення стала інвалідом. Зачитали етап на Печору, я теж була в тому списку. Я була рада, що разом з нашими людьми поїду. У мене нічого теплого не було. Дарка Кошак віддавала мені гуцульський кожух, бо вона вже з дому одержала теплий плащ. Тепер я вже мала в чому їхати на Сибір. Але, на жаль, коли викликали, виходили по одному. Мене не викликали, так що я і не попрощалася з ними.

Через кілька днів новий етап готували на Урал, у Свердловську область. 10 лютого почали зранку возити чорним вороном. Кого возили вороном, а решту виводили; всіх, хто був призначений на етап, гуртували в колони, кругом конвоїри зі зброєю напоготові, з псами. Поки всіх вивели, люди стояли на холоді, мерзли. Нарешті дали наказ рушати. Ішли по вісім, наказано триматися за руки. Рух в місті був припинений, ніхто не появлявся на вулиці, тільки на балконах і у вікнах були люди, які дивилися і плакали. Дівчата заспівали пісню: «А місто Львів, коханий Львів, прощай, прощай, прощай». До самої ночі зганяли людей і возили вороном, заганяли в холодні телятники по тридцять п'ять осіб. Хто на верхні, зроблені з дошок, суцільні, наскрізні нари, хто внизу. Видали всім по кілька сухарів чорних, як земля. В дорозі давали холодну воду. Холод, мороз на стінах.

Їхали десять днів. Приїхали на станцію Сосьва — там пересилка. На пересилці ми були два дні. Там уперше ми побачили «доходяг». Коли нас вели в їдальню, вони стояли під стінами їдальні і ледве вимовляли «хліба». Самі були страшні. Це одні чоловіки. В їдальні в одне віконце видавали 450

грам хліба, а в другому — в алюмінієвій мисці борщ з однієї квасної капусти. Я тримаю в одній руці хліб, а в другій — миску, у дівчат питаю ложку, бо своєї не маю. Не встигла оглянутися, як з руки мені вирвав один з «доходяг» хліб і зник. А я тільки засміялась сама із себе, що ще ложку шукала, тепер я вже без ложки випила той борщ. А який він був добрий після такої дороги без їди на холоді.

Після дводенного відпочинку почали нас викликати групами і відправляти в різні табори Північного Уралу. Я попала на третій «кошай», такі назви були — перший, другий, третій; на третьому були одні жінки, на другому — хворі «венерики», а на першому — чоловіки. Були і політичні, і кримінальні. Політичних було мало. Із Сосьви ми йшли пішки 30 км. берегом річки Сосьви на північ у тайгу. Мороз був сильний, доходило до 40 градусів. Прибули до табору під вечір, ще годину стояли під воротами. Йшла перевірка в зоні, потім нас усіх перевіряли по формулярах, аж тоді впустили. В бараках темно, світла немає, холодно, не палено. Всі попадали на голі нари не роздягаючись.

На другий день вигнали за зону: частину на заготовлю дров, а частину копати ями під електричні стовпи. По чотири жінки до одної ями. Земля замерзла, мучились, довбали мерзлу землю і плакали. Конвої палили вогні, будучи у валянках та кожухах, а ми замерзали, але до вогню не можна було підійти.

Коли вели етап чи колону на роботу, чи бригаду, попереджали: «Крок вліво, крок вправо — вважається втеча, конвой стріляє без попередження». Того дня я сильно перемерзла, на другий день у мене піднялася висока температура, мене положили в стаціонар. Також положили ще одну дівчину, Гафійку з Долини та ветлікаря, старшу жінку, яка вже п'ять років тут, а ще п'ять попереду. Мені було дивно, що людина вже п'ять років тут відбула, і я зможу відбути тут стільки?

Через тиждень приїхала медична комісія для огляду в'язнів, щоб їх вислати на роботу в ліс. Мене визнали інвалідом, і я залишилась на три місяці в стаціонарі. Це мене врятувало, бо я була дуже ослаблена, худя і хвора.

Весна була ще довго холодна, зі снігом і морозами. Наші жінки ходили далеко в тайгу на лісоповал. Піднімали їх о шостій ранку. Одягались і бігли в їдальню, діставали пайку хліба і баланду, швидко проковтнули її о сьомій годині на «розвод». Викликали по-бригадно всіх по прізвищах. Після конвойного попередження під посиленням конвоем рушали в тайгу. Після важкої праці вертали в зону до своїх бараків. Усі несли з лісу сухих дров, щоб було чим запалити. Хто не захоче нести, не дадуть теплої води вмитись, «Дневальна» напалить піч, нагріє воду, і в'язні приходять митися, після чого йдуть в їдальню по вечерю (знову баланду).

Весна 1948 року була дуже тяжкою. Люди голодували, їли кропиву, іванчай, розварювали частину своєї пайки хліба, заливали водою, додавали кропиви, солі. Багато пили води, і від такої їжі та важкої праці ноги пухли, і люди помирали, особливо мужчини. Багато померло литовців, латишів, естонців. З попереднього етапу мало хто лишився. Не витримували голод і непосильну роботу. В стаціонарі хворим давали баланду з обойної муки та кашу з тієї самої муки — 100 грам. Баланду я не їла, хоч була голодна, бо в ній щось плавало, як конячі кізьяки. Хвора ветлікар, Кулагіна, запитала мене, чому я не їм суп, я їй пояснила, а вона каже: «Я теж не їм. Скажу вам правду, тільки по секрету — це м'ясо з коней. Через них я захворіла на запалення легенів. Я їх лікувала, у них «чесотка». Я їх мазала, заганяла в камеру, щоб парились, так три дні, а потім мила після цієї корости. Коні не витримували, здихали. Їх дорізували і здавали в табір для в'язнів. Сюди ввозять хворих коней на різні хвороби. Ось тому я не їм ні баланду, ні м'ясо, яке санітарка смажить для завідувача медпункту і бухгалтера».

У нас трьох визнали запалення легенів, але лікувати не було чим, крім аспірину. Через три місяці знов приїхала та сама комісія. Лікар, Жарков Іван Іванович, в'язень 25 літ, працює у венеричній лікарні на другому «кошаю». Самбурський і Міропольська Наталія Кондратівна — це десятилітники, вже звільнилися, але виїзду їм не дають. Нас трьох знов визнали інвалідами і скерували до центрального лазарету — 91 квартал, де лікують легені. Коли ми приїхали на 91 квартал, мене не поклали до лікарні, бо не було температури,

і я знов потрапила на етап. Багато тоді відправили інвалідів, яких з лікарні виписали на Гладковку — це сільськогосподарська «командировка». З нас, інвалідів, згуртували бригади, і ми ходили на копання картоплі. Ми були раді цій роботі, бо нам дозволяли варити відро картоплі та їсти там, у полі. В зону нести картоплю заборонялося, перед воротами зони виходили наглядачі й усіх обшукували. Знову здоров'я моє погіршало, почалась температура, мене залишили в зоні «днівальною». Я прибирала секцію, в якій жила наша бригада.

Мене любили всі і поважали, а також співчували моєму горю. В нашій бригаді були українці зі Східної України, вони дуже просили, щоб я їм заспівала наших пісень, приходили чоловіки з контори — це «придурки», як їх називали, вони гарно співали українські пісні.

Уже рік я в таборах, а за сина ще не дістала ніякої вісточки. З кожного «лагпункту» пишу. Писала братові, що маю дитину, її віддали в дитячий будинок №2 в Калуші. Брат мені написав, що директор цього будинку Левченко йому сказав, що дитина була там лише одну ніч, а рано військові і одна няня забрали і віддали хлопчика в Станіславів у будинок маляти. Брат знайшов той будинок. У парку бавились діти такого віку, як мій син. Брат звернувся до виховательки, що була з малими, чи є у них хлопчик Василько Андрусак. Вона показала дитину. Брат взяв на руки хлопчика і каже, що це син його сестри, чи можна взяти. Можна, треба звернутись до завідувачки. Брат і пояснив, в якій справі зайшов. Показав лист від мене з проханням забрати сина. Завідувачка просила зайти в п'ятій годині, бо зараз діти будуть їсти і спати. «Після сну прошу прийти». Брат прийшов у призначений час, на порозі будинку сидів чоловік цивільному. Він запитав: «Ви до кого?» — «До завідувачки в справі дитини». Він встав і провів брата через другі двері у двір, там стояла машина. Мужчина показав посвідчення КГБ, наказав сідати в машину і повів його до тюрми. Там брата піддали допитам, два тижні мучили в тюрмі. Наказали підписати, що не буде до дитини підходити, шукати і признаватись. Отже, мені брат написав: «Пиши, добивайся, бо ти мама, мені заборонили». Так я, коли мала вільну годину чи вечором, писала у всі кінці імперії. Відповідь приходила майже однакова: «Ваша жалоба направлена по

адресу» або «Ваша жалоба направлена в город Станислав». А ще — «Дитина Андрусяк» в списках дитбудинку не числиться, у нас був Ганусяк Вася — круглий сирота, відданий на усиновлення. Розшук продовжується». Чекаю на відповіді після кожної скарги, а мене викличуть у свецчастину, зачитають, вкладуть в мою справу або видадуть на руки. Я молилася, просила Господа, щоб не дав мені тут померти в цій чужій землі, допоміг мені повернутись і знайти сина. Я вже знала, що мама померла від тифу, тато лишився один.

Після чергової комісії мене госпіталізували і скерували в 91 кв. Трохи підлікували. І як покращало, я працювала санітаркою, хоч була ще дуже хвора. В тій лікарні лежали наші хлопці, вони дуже хотіли їсти, особливо ті, які одужували. Я пішла по жіночих палатах, де хворі не могли їсти, хліб у них лежав, то я заберу і віддам хлопцям, тим, які хочуть їсти. Вони дякували. Багато наших людей знали, що я шукаю дитину, співчували мені та розпитували. Коли я трохи поправилася, мене взяли працювати медсестрою. Це мені допомогла Наталя Кондра з Києва — українка, лікар, яка була в комісії. Ще коли приїхала на першу «комісовку» на третьому «кошаю», на її запитання я відповіла по-українському. Вона запитала, звідки я, і до мене теж говорила по-українському.

Незабаром нас усіх хворих, у яких не було туберкульозу, етапом відправили у табір «Зимний», де містилася велика лікарня. Дуже багато було хворих грипом. Я теж захворіла на грип. Уже не було де класти грипозників, які лежали в секціях. Я дуже важко перенесла грип, знову ускладнення на легені, але я дістала від брата посилку і могла трошки підкріпитися. Через два тижні я піднялась і працювала медсестрою. Однак недовго, бо нашого лікаря викликав оперуповноважений і зробив йому зауваження, що у нього працюють такі «елементи» з 58-ю статтею, то ніякі вони не хворі, якщо можуть по ночах чергувати. Значить, вони можуть і на загальних роботах працювати. Лікар попередив мене, щоб я на роботу не виходила. Я дуже погано себе почувала, через кілька днів я взнала, що у мене «жовтуха» — хвороба Боткіна.

Трохи полікувалася від «жовтухи», а через два дні лікарняна комісія виписала на загальні роботи. Я та санітарка Крастиньш Яна — латишка, теж засуджена

за політичною статтею — потрапили в бригаду, яка ходила в ліс на заготівлю дров. Ми не знали, як те дерево зрізати. Зрізали одну осіку, вона зависла на сосні. Ми зрізали сосну, а сосна зависла на третьому дереві. Ми почали зрізати третє дерево, а майстер, коли побачив, нас вигнав, взяв пилу і з бригадиром зрізали третє дерево. А нас ляляли найстрашнішими російськими матюками, яких тільки вони знають. Доки ми те дерево порізали, гілля спалили, дрова треба поколотити і наскладати, норми ми не зробили. Тому нас зарахували на штрафну пайку — баланду.

Бригадир не захотіла посилати нас до лісу, тому нас зарахували на вивезення торфу на поле. Дали нам биків. Мені - одного старого, запряженого в сани. Жінки навантажували, а я вивозила. Кругом стояли конвоїри. Яна мала двох молодих биків, вони часто від неї втікали в зону. Можна було сідати на сани, коли вони були порожні. Там я працювала зиму і весну.

У травні всіх політичних відправили етапом далі на північ до табору «Паруб». У цьому таборі були лише жінки, переважно політичні, тільки обслуга табірна — «битовики». З західних областей в'язнів тут мало, одна бригада з Волині, їх називали «бандерівки». Були росіянки з Ленінграда. Я потрапила в бригаду німців. Ці були німкені з Великої України і з-над Волги, які не вернулися в СРСР до кінця 1945 року. Їх ув'язнили і засудили на 10 років, привезли на Урал. Називали Берлінський етап. Зима була дуже важка, снігів багато, морози. Ходили далеко в ліс до десяти кілометрів. Поки дійдемо до місць роботи, то вже і сили немає, а робити мусиш, бо чотиримоторові пили працюють бездоганно, а ми дві мусили за ними прибирати. Гілля обрубувати, спалювати. На обід нам варили баланду з ячмінної крупи на сніговій воді. Трохи плавало чатиння. Дуже важко працювала, втомлювалася, та й далеко в тайгу ходити на повал.

Часто вечером, та й у неділю ходила в клуб, там познайомилася з жінками з Великої України і з Волині. Готували концерт, т. зв. монтаж. Ми не брали участі в тих піснях монтажу, де йшлося про партію, Сталіна. Коли інші учасники хору співали, ми стояли за кулісами. Начальник КВЧ («культурно-воспитательная часть»). Було й таке!) питає, чому ми не на сцені? Валя

Ковальчук сказала: «А ми не знаємо цих пісень. Наш номер пізніше». Валя, вчителька з Волині. Ми співали українські пісні: «Сонце заходить...», «Верховино, світку ти наш», «Стелися, барвінку», «Ставок заснув», «Сонні гори ніч накрила»... Словом, Шевченко, Лисенко... Наш гурток: Валя Ковальчук, естонка (прізвище забула), Ала Губар з Києва, артистка з харківського драмтеатру Пшеничка родом з Київщини, Ловчинська з Полтави і я. Всі політ'язні. Як мені тоді легко співалося! Ставили «Наталку Полтавку» і «На перші гулі». Наталка була Ала, Петро — Валя, Мама — я, Возний — Рузя Чернописка, Виборний — Ловчинська. У п'єсці С.Васильченка «На перші гулі» я також була Мамою. Коли другий раз ставили «Наталку Полтавку», але вже без Али, бо вона звільнилась, роль Наталки я зіграла. Це було 1952 р.

Я простудилась, у мене почався гострий цистит. Зверталась у медпункт, дають «пілюлі» і на роботу, бо без температури не звільняють. Мушу іти на роботу в мороз і мокра, вже і бригадир мене пожаліла, попросила конвоїра, щоб дозволив посидіти біля вогнища. Вечером іду в медпункт — те саме, рано прийшла — дає «пілюлю», а я мало не плачу: «Ви знаєте, як на мороз іти мокрому?» Не звільняють. Я вийшла з медпункту, комендант зони, молода дівчина, яка чула мої скарги, говорить до мене: «Вам потрібне тепло, чи Ви вмієте ремонтувати валянки?» Не вмію, я ніколи не робила цю роботу. «Ходіть зі мною в шевську майстерню, там працює одна німка, я Вас до неї дам на допомогу. Скажете, що Ви вже робили, а там придивитесь, як це робиться». Так я опанувала нову професію. Найголовніше те, що тепло.

Одного разу не вийшла на роботу Медхен — майстер, і я осталась одна в майстерні. Прийшла до мене комендант зони — Галя, каже: «Помаленьку робіть, завтра Медхен прийде, я їй дала один день відпочинку». Сіла біля мене і каже: «Я зі Станіслава, мене судили за розтрату на п'ять років, я бачила вашого чоловіка». — Глянула я на неї. — «Ви мене не знаєте, як ви могли бачити мого чоловіка?» А вона почала розповідати мені: «Я знаю, хто ви. Після суду, як ви були у великій тюрмі і я була там, мені наглядачка сказала, чия ви дружина. Я вас пізнала тепер, як ви прибули сюди. Я працювала в

МГБ. Солдати, які виїздили на облави, привозили нам яблука, груші. Одного разу на початку березня ввечері прийшли солдати і кажуть, що привезли нам яблук, там, на машині. Я з дівчатами побігла в гараж, полізли на машину, а в соломі замість яблук ноги вбитих. Вони з нас сміялись і сказали, що то Різун. На другий день їх зняли, і там у гаражі, положили на соломі двох, роздягнутих до половини. Туди ходили дивитися, та й ми ходили». Я запитала, як виглядав. Високий, темнорусий, на правій руці мав пов'язку. Другий — його бунчужний політвиховник. Цілий день вони там лежали, а потім їх літаком кудись повезли, можливо, до Києва. Говорить: «Я хотіла вам розказати ще в тюрмі, але не було можливості. А коли ви сюди прийшли, я вас впізнала».

Я не могла не вірити їй, бо возили по селах і районах, показували людям, до обласного центру привезли на машині, до столиці — на літаку, щоб і там показати, що нарешті доконали його з допомогою провокатора. У шевській майстерні працювала місяць, написала чергову скаргу. Завжди уявляла собі, який син, скільки йому років.

Хворих після медичного огляду скерували на другу «командировку» — «Тисьму», звідки ми етапом по річці Сосьві мали відправитися знову на «Зимний». На Тисьмі застала нас вістка, що помер наш кат Сталін. Як плакали за ним росіяни, які мали строки по 25 років. Жаліли за ним, що мало їм дав.

Переїхали знову на «Зимний», положили мене в лікарню, трохи підлікували. Одержала посилку від брата. Трохи підкріпилась: за допомогою лікаря я працювала медсестрою. Дуже втомлювалась: багато хворих, часті нічні чергування, вдень багато процедур. Але я дякувала Господеві, що посилає добрих людей, які мені допомагають. Уже в п'ятдесятих роках дістала листи від сестричок. Найменша, Ліда, в Кемеровській області, Марійка — в Казахстані. Брат, хоч на волі, але йому не легше, його тягають, спокою не дають, та й нам хоч по одній посилці хоче вислати. Допомогав трохи татові і сестрі Ліді. Тато помер у 1947 році.

Знову одержала відповідь на свою скаргу: мовляв, ваш син Андрусак Василь, не числиться у списках дитячого будинку. Був Ганусяк Вася, круглий

сирота, але віддали на усиновлення. Пошуки продовжуються. Я дуже переживала, особливо після таких повідомлень. Молилася, просила Ісуса, Матір Божу, щоб не оставили мене, щоб допомогли знайти мені синочка. Я вірила, надіялась, і молитва допомогла мені вижити. Були люди добрі, які допомагали мені, підтримували морально, і я боролась.

Хворих недовго затримували на своїх лапунктах, знову етап. Ох, як надоїли етапи, нові поселення, переходи. Пригнали нас на 45-й квартал, знову голі нари, треба шукати якоїсь соломи, щоб напхати матраци. Формування бригад, кого і куди послати на роботу. Мене призначили в стаціонар сестрою.

Там завідувачем був вільний Пістенко, а також фельдшер Найда. Роботи багато: вдень обслуговувала в процедурному, вечером — прийом на медпункті. Через день ходили на прийом у «спецзону», де були одні жінки-кримінальні. Режим посилений: вдень возили їх на роботу, а наніч закривали. У «спецзоні» ув'язнювали за всякі злочини, вчинені в таборах: убивство, відмова від роботи і т. ін. Заходиш в барак — ніби у звіринець або божевільню, цього не описати: хто співає блатні пісні страшними хриплими голосами, хто б'ється, хто лається. Фельдшер Найда була безконвойна, а мене мусив виводити наглядач. Найда дуже боялась іти в «спецзону», а я чомусь не боялась, мені іноді було жаль цих нещасних, переважно молодих людей. Вони, напевне, відчували, що я до них ставлюсь людяно, то старались і до мене так ставитися. Коли якась висловлюється погано, то друга робить їй зауваження, щоб при мені не лаялася. Старшому наглядачеві набридло мене водити, сказав дати дві фотографії на «пропуск». Так я вже ходила в ту «спецзону» без конвою.

У ту пору вже запроваджено госпрозрахунок, і я одержувала якісь гроші. Вже після того, як усе повідраховувалося із заробітної платні: за приміщення в бараку, за нари, за харчі, за світло, за те, що нас охороняють на вежах день і ніч, за собак, які гавкають і виють за огорожею, за наглядачів, що за нами наглядають та обшукують, коли ми йдемо з роботи, за конвой — що залишилось, давали нам на руки. Запроваджено за відмінну працю і поведінку зачислити один день за три. За добру роботу — день за два. Мені зачисляли за день три. Я надіялась раніше звільнитись. У 1955 році комісії почали розглядати

особові справи, і багато політичних звільнялось, переважно ленінградці, німці, дехто з наших. Мені за моїми заліками теж термін підходив до кінця. Я звернулася до начальника спецчастини, щоб підрахував, коли в мене кінець строку. А він мені сказав, що у мене не день за три, а день за день, тому ще два місяці.

Приїхали «купці» з Воркути, і всіх політичних на етап, а безконвойних — за зону. Мене теж зачислили на етап. Зима дуже холодна. Я подумала, що поки довезуть до Воркути, то й два місяці пройдуть, а ще, може, і заліки не запишуть, то прийдеться до 1957 року відбувати.

Скористала зі свого «пропуску» (хоч був незаконний), вийшла за зону й пішла до «купців», знайшла «вищого» начальника і попросила, щоб мене не брали на етап, бо мені залишилось два місяці. «Ідіть до вашого начальника табору, — сказав він, — нехай вас залишить». Розшукала начальника Тарусіна, пояснила йому, а він сказав: якщо безконвойна, то нехай викреслить старший наглядач. Але в амбулаторії, підкреслив, я не буду працювати, там бо будуть вільні. Завідувач Пістенко прислав мені заміну, щоб передала їй усе, дозволив взяти із стаціонару ліжко і матрац з соломою і шукати собі за зоною помешкання. Мене прийняла одна медсестра, теж безконвойна, білоруска. За перегородкою поселились блатні, які день і ніч співали, лаялись і бились. Ми зачинялись від них. Мене післали прибирати «охрану».

Пройшов місяць, деяких в'язнів викликають у комісію і звільняють. Звернулася і я у спецчастину із запитанням, чому мене не посилають в комісію, а він відповідає, що такі справи там не розглядають, бо мій термін закінчується. Мене скоро звільнять, заявив він, але чекають з Москви, з «Гулагу», куди мені можна виїхати, бо батьки мої на висилці. Але в мене немає висилки на присуді, та й мої батьки вже померли. Треба трохи зачекати. Я обурилася. Як можна мене затримувати, бо і так змінили мені заліки і тим продовжили строк, а тепер ще й щось вигадують! Показав мені лист від сестри, в якому вона просить, щоб мене відпустили до неї в Казахстан. Я трохи заспокоїлась.

З «охорони» всі військові конвоїри виїхали, тільки деякі начальники залишилися. Я продовжую там працювати, вже цілий місяць не дають мені

ніяких продуктів. Брат вислав трохи грошей на дорогу, бо чекав мене скоро додому. Це мала, то все проїла, а далі не маю нічого, за роботу не платять. Моя медсестра, що зі мною жила, поїхала у відпустку. У моїй конурі дуже холодно, запалити не маю чим, сильний мороз, їсти нічого. Прийшла на роботу, мию ті коридори та їдальню, а мені в очах темно. Один кабінет завжди був зачинений, то я його ніколи не мила. А сьогодні відчинив лейтенант і каже помити в нього, бо тут дуже брудно. Я помила, попросив, щоб я запалила, приніс дров. Я запалила і стою гріюся, бо у мене холодно, я підкладаю дров і гріюся. А цей «політрук» питає: «За що Вас посадили? Ви така хороша жінка». Я відповіла, що знайшли причину і прислали, щоб справлялась. «А яка стаття?» Я сказала. Питає, чи ще довго мені відбувати. Мій строк уже кінчився і все йому розказала. Вже майже місяць не видають ніяких продуктів. Мала трохи грошей — все проїла, а далі не має за що їсти, ні чим палити, щоб окропу зварити. Він мене за руку і до їдальні. Питає Полю:

— Ви знаєте що жінку?

— Знаю, вона у нас «уборщица».

— А ви її хоч коли запитали, може, вона хоче їсти? Як вам не встидно, ви ж також була «заклучонная», чому не запропонували їй поїсти у нас на кухні? Pokорміть негайно!

Я подякувала йому, але не буду тут нічого їсти. Він подзвонив у бухгалтерію, запитав, чи у них числиться Андрусяк. Відповідають, що була, але вже звільнилась. Став їх там «бомбити», наказав виписати, що належиться. Мені сказав, щоб зайшла в контору, забрала суху пайку. Тоді порадив написати про все скаргу начальникові «Севураллагу» і дати вранці, а він віддасть куди треба. Зайшла в контору, зі складу видали мені трохи крупів, кісток і хліба. Я могла собі зварити і поїсти. Сіла і все описала, а рано, йдучи на роботу, віддала її лейтенантові.

У казармах почались ремонтні роботи, тут має бути клуб. Я вже не піду на роботу. Кілька днів лежала хвора. Минулої ночі зубна лікар (теж безконвойна) ходила зі мною красти дрова в охорону. Це вона просто змусила мене іти з нею. Ми набрали дров і запалили, то вже приємно було лежати.

Побачив мене начальник Тарусін, питає, чи я працюю. Кажу, що хвора. Треба, каже, попрацювати трохи в охороні, треба трохи запалити та й припилювати, щоб ніхто нічого не тягнув. За це заплатять, скоро, мовляв, на волю поїду. Я вже не вірила їм, але на роботу пішла, бо чого ж буду сидіти? Однак, вертаючись з роботи, я брала дров і несла до своєї конури.

Одного ранку по дорозі на роботу зустрів мене начальник «режиму» і каже: «Андрусяк, ідіть скоро одягніться і їдьте в Сосьву в управління, вас викликає прокурор». Приходжу туди, де стояла машина, а вона вже поїхала. Отож я йшла пішки двадцять два кілометри лісом. Ще сніг і болото, хоч уже кінець квітня. Я біжу, а в голову лізуть всякі думки, чого мене прокурор викликає, а на волю не пускають, від них можна всього чекати. Скажуть тільки «підпиши» — і другий термін. Прийшла над ріку, треба перейти на другий бік льодом, а по льоді вже вода, ріка широка. Але я не зважаючи ні на що, йду, щоб не спізнитися.

В управлінні подзвонила черговому. Черговий повів мене в прокуратуру. Зайшла, у великому залі по обидві сторони сиділи молоді прокурори. Головний сказав підійти до нього. Питає: «Ви нам писали скаргу?» — «Ні, я вам не писала (я тільки тепер згадала, що я писала). Писала начальникові «Сеvураллагу». Вже два місяці, як закінчився термін, а мене не звільняють». — «Я вашу справу віддам в комісію, чекайте, вас викличуть».

Я дуже хвилювалася, незабаром мене викликали. Комісія складалася з трьох, знову трійка і суд. Капітан спецчастини приніс мою справу. Спитав, чи може бути присутній. Член комісії, жінка, питає його:

— Яке ви мали право тримати людину, якій закінчився термін? Ви знаєте скільки вам обійдеться, якщо вона вас віддасть у суд?

Став оправдовуватися, що батьки її на висилці.

— Так що, по-вашому: її — за мужа, батьків — за неї, може, ще і сина — за неї?

Питає, чи знайшла сина, у справі є скарги. Я відповіла, що не знайшла, невідомо, де шукати. Мені відповідають, що такого в них немає і не було.

— Не переживайте, дитину вам додому самі привезуть. Яке вони мали

право забирати і ще скривати, де дитина? Це злочин, їх повинні покарати за це!

Сказали вийти, а через кілька хвилин покликали і зачитали, що мене звільняють зі зняттям судимості і всіх, зв'язаних з судимістю, обмежень. «Можете їхати, куди хочете. Ніхто не має права вам сказати коли-небудь, що ви були суджені». У спецчастині виписали довідку зі скеруванням до Львова, де жив мій брат Василь. На другий день мені видали паспорт, я вернулась у табір. Зібралася, попрощалася з Наталкою, яка мене прийняла, і поїхала через Сосьву до Серова-Свердловська-Москви-Києва і до Львова.

Зустрів мене брат. Ми плакали з радості. Я дякувала Господові, що дозволив мені вернуться на Україну. Рідне місто і брата побачити. Серце мене боліло, що не знаю, де син. Брат потішав мене, що допоможе.

На другий день пішла прописуватися. До брата не приписують: площа не дозволяє. Знайшла приватне помешкання, сказали принести довідку з місця роботи. Отже, і таку довідку дістала. Вже були готові бланки, тільки в паспортному після обіду треба приписати.

Удома у брата застала лист від подруги, яка була разом зі мною в таборі, звільнилась. Вона раніше жила в місті Костополі Рівенської області. Запрошувала мене приїхати, може мене прописати без роботи. Я боялась, що змушена буду йти на роботу, а шукати сина не будуть з роботи відпускати. Я не знала радянських законів, що можна і не працювати. Тому я вирішила поїхати до неї і приписатись, а коли сина знайду, тоді приїду до Львова. Я не знала, якщо приїхала з Уралу і маєш скерування, то тебе змушені були приписати. А вже з Костополя я не могла вернуться до брата до Львова. Коли приписалась, приїхала до брата. Він дав мені трохи грошей, і я зразу поїхала до Станіславова шукати дитину.

Дуже важкі були розшуки моєї дитини. Насамперед, звернулась в Калуші в той будинок, куди віддали сина в першу ніч. Перевірила всі записи за ці роки, але нічого не знайшла. Левченко працював у школі, в селі Верхнє, директором. Він усе розказав, що дитину принесли військові вночі 7 серпня 1947 року. Не записували, а рано забрали. Оскільки я писала скарги, директора забирали в Станіславів і допитували, де дитина. Тримали всю ніч. Він мусів

розповісти все, що йому було відомо про дитину, яку шукають. А він нічого не знав. Я просила, щоб він написав, що йому відомо, бо взяла видану довідку з дитячого будинку в Калуші. В Станіславові по вулиці Карла Маркса, 9 дитячого будинку грудної дитини вже не було. Звернулась до прокурора, щоб він порадив, до кого мені звертатись в цій справі. Він порадив їхати в Калуш в управління КДБ, там мені повинні сказати, де перебуває дитина. В Калуші зайшла в кабінет якогось капітана. Він сказав, щоб йому розповісти про все. Запитав, яке псевдо мого чоловіка. Я сказала, а він каже: «Я насправду вашого сина не брав, я брав сина «Грома», його ім'я, здається, Ярема, а ми його назвали Микола. Вас, напевно, арештувала група Нечаєва. Це його група оперувала тут. Зверніться в Станіславівське КДБ, до полковника Костенка — начальника КДБ. Скажіть: «Ти забрав дитину, куди подів? Віддай, а то віддам у суд!»

На станції в Калуші довелося всю ніч до ранку просидіти, поїзд відбув рано о сьомій годині.

У Станіславові в управлінні забрали паспорт, виписали перепустку і повели на другий поверх до начальника. Коли я зайшла в кабінет начальника, побачила, що це не Костенко. Я його впізнала б хоч у пеклі. Питаю: «Хто ви? Я хочу говорити з начальником Костенком». Він відповів, що я маю змогу говорити з його заступником. Тоді я сказала, що у мене до нього особиста справа. Він попросив почекати. Я вийшла. Через кілька хвилин покликав і сказав, що його немає, поїхав і буде не раніше, як через два тижні. Він, напевно, був, але не хотів зі мною говорити. Коли я розповіла, які претензії маю до них, то він у відповідь сказав: «А чим ви докажете, що ми у вас забрали дитину?» Я відповіла, що у моїй справі повинна бути довідка про те, що у мене забрали дитину. Через хвилин десять на столі вже була справа. Так, довідка була, але мені її дати він не захотів. «Ви сказали, що оформите позов на нас до суду, то це буде наше оправдання, що ми вашу дитину здали в дитячий будинок. Подавайте в суд Левченка. Чому він прийняв дитину без запису?» Баачу, що з ним сперечатись нема сенсу, нічого не допоможе. Вийшла з цього страшного будинку і пішла як п'яна. Змучена. Куди іти? Пішла до обласного прокурора

по вул. Чапаєва, 25. Я вже була там, але після розмови з кадебістом мені було дуже слабо, голова закрутилась, що я навіть забула, де та вулиця.

Назустріч ішло багато людей. Мене наздогнала дівчина. Я перепросила її і спитала, де вул. Чапаєва. Вона поцікавилась, навіщо мені до прокурора? Я їй розповіла. Вона взяла мене за руку: «Ходіть, я вам покажу, хто знає, де ваша дитина». Вона, як ангел, що Господь післав, мені на допомогу. Я молилась і просила Пресвяту Богородицю допомогти мені знайти мого сина. «Ти Сина Свого шукала три дні і ночі, вислухай мою молитву». Господь післав мені з Неба ласку, вислухав моє прохання, дав мені ту невидиму ниточку, яка мене вивела, коли я опинилась на роздоріжжі і не знала, куди мені податися, коли вюди вороги, на цю людину, що дала мені надію, вказала на слід, за яким я пішла. Я вже мала точне прізвисьце, на кого подати в суд. Це перший слід, за яким я пішла при Божій допомозі до свого сина, до моєї дитини.

Мені вже не хотілося розповідати, а вона говорить, що там працює. Я розказала їй. Отож привела мене до кабінету прокурора неповнолітніх. Але прокурор пішла на обід. Дівчина сказала, щоб я чекала і не вступалась ні за ніяких умовлянь, бо вона знає, де дитина.

Я дочекалась. Зайшла, підходжу до стола і кажу:

— Я Андрусак.

А вона:

— Що, освободились? Ваш паспорт!

Подивилась, а тоді каже:

— Що, ви в справі дитини? Хочете забрати? Вашої дитини нема, ми віддали її на усиновлення.

— А хто вам дав таке право? Як ви посміли без моєї згоди комусь віддати? Ви добре знали, що я шукаю його. Що наробили, тепер справляйте. Я Вас подам до суду!

Вона почала мене умовляти:

— Ви йому чужа тьотя. Він вас не знає. Він від вас відмовиться. У нього вже є другі батьки. Ті люди, що його взяли, вашого сина краще забезпечать. У вас самої нічого немає.

Я спокійно слухала, а потім сказала:

— Вистарчить читати мені ваші нотації, досить, що ви всі десять років всіякі брехні писали. Кому віддали? Де ті люди, котрі забрали його? Я зараз піду до обласного прокурора, якщо і він нічим не допоможе, поїду в Москву.

Вона подумала:

— Прийдіть завтра.

На другий день прийшла, а вона з новою силою почала наступати на мене, доказувати, що я не повинна забирати дитину, бо він уже звик до тих батьків, йому там добре. «Ви йому тільки пошкодите, ви йому нічого доброго не дасте. Через вас йому і собі біди наробите. Ніякий суд нічого вам не дасть!»

Я мовчала, чекала, коли вона заспокоїться. За цю ніч заспокоїлась, бо вперше відчула, що я натрапила на слід синочка. Вона замовкла, дивиться на мене, а я її питаю: «У вас є діти? Віддайте свого сина якомусь міністру, він, може, ліпше забезпечить вашого сина, бо ви тільки прокурор. Я хочу до обласного прокурора».

Вона встала і повела мене до обласного прокурора. Там лишила мене в секретаря, зайшла сама, а я чекала більше години. Нарешті вийшла, в руці тримала щілу кіпу папок і каже:

— Оце ваші скарги.

— А я й не сумнівалась, що вони у вас.

У своєму кабінеті вона вже не говорила, щоб я відмовлялась від своїх прав на сина. Каже: «Напишіть заяву, що ви хочете забрати дитину, вкажіть свою адресу і їдьте додому, вас повідомлять».

Через два тижні я одержала з прокуратури м. Станіславова повідомлення: «Ваш син Андрусак Василь Васильович, він же Ганусяк Вася, усиновлений Корсаковим П.Е. і Корсаковою А.С. Вони проживали в м. Станіславі по вулиці Білій. З міста Станіслава виїхали в місто Київ, їхня адреса в Києві нам не відома. Питання про повернення вам дитини може бути вирішене судом». Цей документ датований 1956 роком.

Ну, ось і почались нові розшуки. Поїхала на нове місце проживання в Костопіль, поселилась у подруги, яка винаймала одну кімнату та спільну кухню. У неї чоловік і старенька мати. Влаштувалась на роботу в пекарню. Почала писати до Києва. Написала в адресне бюро, прийшла відповідь, що у Києві такі не проживають. Значить, можуть бути не прописані.

Звернулася до адвоката, написала прохання в редакцію газети «Правда», щоб оголосили, може, хтось з сусідів про щось повідомить. Довго не було ніякої звістки. Я думала, може, вони і не виїжджали зі Станіславова. Написала в адресне бюро в Станіславів, відповіли, що такі в місті не проживають, виїхали до Києва. Пишу знову до Києва і чекаю.

Адвокати, до яких я зверталася, все розпитують: «Важко вам допомогти. Якщо ви і знайдете тих людей, які його усиновили, то його можуть вам і не присудити, бо у вас немає умов для виховання, не маєте мешкання, живете у найманій квартирі, а у тих людей, напевно, є кращі умови».

Я вирішую вийти заміж за людину, яка може допомогти мені матеріально. Написала в редакцію вдруге, прошу дати платне оголошення. Довго нічого не було, аж нарешті одержала з міліції м. Рівне довідку, що дитини Андрусак В.В. у списках дитячого будинку не рахується. Я вже не йшла більше до адвоката, сама написала в цю редакцію, знову надіслала копії всіх документів основних розшуків та довідку з міліції.

До якого часу будуть крутити закляте колесо, коли з моєї скарги видно, що його усиновили, і він уже не Андрусак і не знаходиться в дитбудинку. Я прошу допомогти знайти мені людей, які забрали мою дитину. Відправила і чекаю.

У січні 1958 року прийшов до мене дільничий міліції. Запитався, чи це я шукаю дитину? З Києва прислали мою заяву в міліцію, і начальник йому доручив шукати.

Я була дуже розчарована тим, що так довго шукаю, і тільки тепер цим почав займатися дільничий. Він мені сказав, щоб я прийшла до нього в кабінет. Я все йому розповіла. Дільничий запитав, куди, на мою думку, він має писати. Я йому підказала, що, напевно, в партійні органи у Станіславові. Там

знають точно, бо в адресному бюро написали, що в Києві, а в партбюро мусять писати правду. Дещо я йому порадила, дещо він сам написав, відіслав.

Аж за третім разом йому відповіли, що Корсакови виїхали в Смоленську область. Звернувся в Смоленськ, відповіли, що проживають у м. Єльні. Написав у міліцію Єльні, щоб їх викликали і запитали, чи забрали дитину з дитбудинку. Надіслали в міліцію лист, який дільничий зразу мені прочитав. Дитину, Андрусяка В.В. у віці 3-х років взяли в дитбудинку. Народився в 1946 р., йому 12 років, ходить у п'ятий клас. Я була дуже схвильована. Подякувала дільничому.

Адвокат написав скаргу в суд на Корсакових за повернення сина, вислала позов у Єльнинський суд і чекаю. Вже місяць пройшов, почався березень, не викликають. Я вирішила їхати в Єльню, щоб довідатися, коли буде суд.

До Єльні приїхала рано, зупинилась у готелі, пішла в суд. Приміщення суду побите, стіни потріскані, всюди сліди війни. Запитала про справу, суддя сказав, що зробили запит у райвиконком м. Станіславова, бо у них немає документів, тільки довідка з дитбудинку, яку надали, коли забирали. Я сказала, що піду на Піонерську, де живе мій син, хочу його побачити. Суддя не радив мені йти, бо буде недобре, коли син все визнає та ще й я почну плакати. Я пообіцяла, що не буду плакати, і не можу, будучи так близько, не бачити його.

Прийшла до Корсакових, вдома була старенька бабуса. Я запитала: «Де Анастасія?» Вона перелякано запитала: «Хто ви?» Я представилась, що з Асею разом працювала, що я у відражденні і прийшла їх провідати. Питаю:

— Де Вовочка?

— Он гуляєт.

Зайшов малий, привітався, роздягнувся, а я шапку з голови зняла і поділувала: «Какой ты большой вырос, я тебя маленьким видела». На голові в нього два завитки. Закрадався сумнів: може, то не мій син? Суддя сказав, що то мій синок.

Коли Василько зайшов у хату, привітавшись, я глянула на нього: він настільки був подібний до мене на моїй фотографії в приблизно такому ж віці, що зникли навіть найменші сумніви.

Син наливає обід, пропонує мені, угощає мене чаєм. Я йому сказала, що працювала з мамою. Питаю: «Чи поїхав би в Станіславів?» — «Якщо мамка дозволить, то поїду». Пообіцяв дати мені фотографію. Побіг в кіно, а потім на уроки.

Він побіг, а бабуся до мене з плачем: «Ви щось знаєте, ви цілуєте, як рідна, нерідна не поцілує так, я знаю». Вона розплакалась: «Не дам Вовку, він мій, я його на плечах носила. Якщо хочете його забрати, беріть і мене, синові я не потрібна, а невістка мене не любить».

Я заспокоїла її: «Якщо синок захоче їхати до мене, я заберу вас обох». Старенька почала мені розповідати, що у невістки не було дітей після двох операцій — позаматкова вагітність, тому вони вирішили взяти дитину з дитбудинку. Коли йшли брати, взяла з собою сусідку, щоб порадила, котрого їй взяти. Питає: «Чи он того мені брати? Мені подобається цей з чорними очима».

Дитину виконком не всиновив, бо не знали, де батьки. Так дитина перебувала в них, часто, як син приїде п'яний, невістка йому наперекір відносить малого назад в дитячий будинок, але за якийсь час знову принесе. Людям говорили, що це дитина чоловіка, як він був у Станіславові в армії «по боротьбі з бандитизмом», то його знайома медсестра родила дитину і померла. Він хлопчика здав у будинок грудної дитини, а коли його жінка приїхала, дитину вирішили забрати. Але люди не вірили в ці бредні, і сусідка знала правду.

Ходив у школу. Одного разу він, вернувшись із занять у школі, запитав:

— Бабусю, то правда, що папа і мамка не рідні мені?

Бабуся йому відповіла:

— Хто тобі сказав?

— Діти в школі сказали, що мене з дитбудинку принесли.

— Папка рідний, а мамка не рідна.

— Бабусю, а хоч ти мені рідна?

— Я родная.

Він до бабусі дуже прив'язався. Коли батьки довідалися, що шукають дитину, то вирішили виїхати.

Прийшла господиня, запитала, чи я бачила Вовку, чи йому щось говорила. Я відповіла, що нічого не говорила. Вона розплакалась, казала, що ніколи по судах не ходила, щоб я дитину забирала без суду. Пішла я в суд, все розповіла, що вона готова віддати дитину без суду. Суддя сказав, щоб ми прийшли завтра разом, він усе оформить, і я заберу дитину. Ввечері синок з другом йшли зі школи, ми разом прийшли. Господиня вже була вдома. Син запитав мамку, чи можна дати фотографію і що написати. Вона сказала: «Напиши напам'ять т. Жені». Я подякувала, хлопці пішли робити уроки, а господиня каже:

— Нехай буде суд. Ви десь шляєтесь по світу, а тепер хочете забрати великого хлопця.

— Суд буде, нас розсудять, а там, де захоче, буде жити мій син, насильно я його не заберу.

Ми обидві вийшли з хати і розплакались. На другий день я знову пішла в суд, щоб заявити про бажання Корсакової судитися. Показала фотографію сина.

Зайшла в їдальню, мій поїзд був увечері, тому вирішила ще піти побачити сина. Мене наздогнав хлопчик, що разом був з сином, та й питає:

— Тьотя, то правда, що Вовка ваш син?

— Хто тобі говорив?

— Діти в школі.

— Не кажи йому, бо він буде плакати.

— Він уже все знає, йому в школі сказали, питається, чому вона мені нічого не говорить. Ви йому розкажіть, він великий, багато читає, розумний.

Приходжу, а синок стоїть, сумний. Задумався, мене питає: «Що, ще не поїхала?» А його друг каже: «Якби моя мама знайшлась, я б зразу пішов до неї».

Синок вийшов до другої кімнати, я пішла за ним і прошу:

— Ходи зі мною в місто, дещо купимо, може, якісь книжки гарні.

— Іди сама, а то всі будуть дивитись.

— Мене ніхто не знає.

— Знають.

— А ти знаєш?

— Ні, не знаю і не хочу знати.

— Ну що ж, знають і тобі вже сказали, тоді і я тобі мушу сказати: так, я твоя мама, твоє ім'я Василько Андрусак, тата твого нема, загинув, ти у мене один, скоро буде суд, присудять мені.

— Я хочу тут жити, я нікуди не поїду.

— Живи тут, а я приїду, влаштуюсь тут на роботу і буду здалека на тебе дивитись, добре?

— Не знаю.

— Ну, ось на суді все визнаєш.

Я його поділувала, а він схилив головку і не дивиться на мене. Я не плакала, я тоді була дуже слаба, немічна, але сильна духом, я знала, що плач не дасть мені сили, щоб боротися. Пішла ще до міста, купила деякі книжки, гостинці занесла йому, потім ще зайшла в суд, розповіла, що дитина все знає, що йому в школі все розказали. Суддя каже: «Тут усі сплять в одній кімнаті, і в кожного вдома діти, то і не дивно».

Увечері я відїхала.

Удома мене чекали, думали, що вже привезу малого. Я все розказала і запитала чоловіка і його маму, чи вони згодяться, щоб я забрала разом з сином стареньку бабусю, якій 96 років. Вона малого гляділа, а тепер синок її доглядає. Чоловік і мама погодилися: «Віддамо їм кімнату найбільшу, поставимо там ліжка, нехай будуть разом». Чоловік сказав: «Маєш дві баби, будеш мати три».

Мама чоловіка лежала хвора, друга була чужа, лишилася після війни, не мала де жити, теж була хвора.

Цілий квітень не було виклику з суду. В травні я написала до суду, щоб відклали мою справу до закінчення навчального року, до канікул. У липні прийшло повідомлення.

Приїхала в Єльню, зайшла в суд, віддала документи, які свідчили про всі мої розшуки і відповіді властей, сказали прийти завтра о 10 годині. Пішла на Піонерську, зустріла синочка, він їхав ровером, впізнав мене, але не признався

до мене. Доки я дійшла, малий уже стояв на подвір'ї, подаю йому руку і кажу:

— Чого зі мною не вітаєшся?

— Я нікуди не поїду.

— А я не буду тебе забирати силою. Завтра буде суд, присудять мені, а ти, як захочеш, можеш жити тут. Писати будеш?

— Не знаю.

— Все одно прийдеш до мене, через п'ять, десять, двадцять років, але прийдеш.

— Можливо.

Мене всі запевняли, що дитина має право вибору, з ким жити, я була готова до всього, але хотіла, щоб він знав правду, і я знала, де моя дитина і що вона жива.

Після зустрічі з сином побачила бабусю на городі, я підійшла до неї, вона стала плакати: «Чого ти так довго не їдеш, мене з лікарні виписали помирати, а тебе нема, хто його пожаліє, хто його догляне, як я помру. Слава Богу, що ти приїхала».

Завела її до хати, вона сіла на порозі, я зняла валянки з її попухлих ніг. Їй стало погано, стала на себе воду лити, з трудом поклала її в ліжко: «Заспокойтесь, після завтра я вас заберу на Україну».

На другий день, в четвер о 10 годині прийшла в суд. Зібралось багато людей, мене і Корсакову викликав суддя (Корсаков на суд не з'явився, Корсакова принесла довідку, що в нього температура), запитав: «Чому не привела сина? Приведіть дитину».

Корсакова привела малого, сама плаче, а дитина заспокоює: «Не плач, я сказав, що нікуди не поїду».

Нарешті, нас покликали, зайшли люди. Суддя і засідателі зайняли свої місця. Зачитали наші прізвища, сказали Корсаковій посадити біля себе дитину. Суддя: «Андрусяк, розкажіть, яку ви маєте справу позову до Корсакових».

Я встала і все розповіла, як на молитві, а під кінець сказала, що надіюсь на справедливий радянський суд. Я спокійно говорила, не плакала. Я говорила по-російськи, а коли я говорила по-російськи, то в мене в душі все як закаменіло.

Після мене запитання до Корсакової, вона почала розказувати. Плаче.
Суддя сказав, щоб вона взяла себе в руки. Питає:

— Ви визнаєте право матері на сина?

Вона відповіла, що визнає, але дев'ять років виховувала дитину.

Суддя каже:

— Ви мали радість, коли він був маленький, а вона була позбавлена цієї радості. Тепер вона знайшла сина і має право на нього. Чому ви і досі не усиновили його?

— Виконком не дав згоди, бо не знали, де батьки дитини.

— А як ви до школи записали без документів?

— То муж записав.

— Він працював у КДБ, — сказав засідатель.

Тоді суддя звернувся до сина і запитав його, в який клас він ходить, як вчиться, чи знає, котра його мама. Він відповів:

— Тепер знаю.

— Хто тобі сказав?

— Діти в школі.

— Чи поїдеш з мамою?

— Ні. Я хочу тут жити.

— Чому ти не хочеш їхати з мамою, чи тому, що ти її не знаєш? Усі діти мають рідну маму, а в тебе чужа тьотя.

А він заплакав і сказав:

— Якби я з нею весь час жив.

— Знаєш, синку, була війна, маму посадили, поки розібрались, її оправдали.

Вона приїхала і почала шукати тебе. Написали їй, що ви виїхали до Києва, два роки шукала вас.

— А ми в Києві не жили, ми в Каспелі жили без прописки.

— Ну ось, хіба вас легко було знайти? А тепер мама тебе знайшла, а ти не хочеш з нею іти.

Другий засідатель питає:

— А, може, поїдеш в гості до мами, побачиш, як вона живе. Сподоба-

ється — останешся, а ні — назад поїдеш.

— Поїду в гості.

Суд вийшов на нараду. Ми сиділи в залі. Люди говорили, хто за нею, а хто за мною. Яка довга була та перерва! Я молилась у душі: Господи, ти все знаєш, будь мені і тут суддею. Я була як в тумані, здавалось, що все мені сниться!

Нарешті: «Встати. Суд іде!» Всі встали. Суддя зачитав рішення, дитину присудили мені.

Після суду викликав нас, двох мам, суддя. Він сказав до Корсакової: «Не пробуйте затримувати його, хлопчик з характером, він, все одно, піде від вас». І до мене звернувся: «А ви старайтесь, щоб він відчув, що він у рідної мами».

Вийшли з суду, Корсакова з сином пішли до своєї домівки, а я в їдальню. Вирішила піти до Корсакових, щоб довідатись, коли поїде в гості Василько, може, тепер зі мною.

Я прийшла на подвір'я, мамка сиділа з малим і розмовляла, опісля підійшла до мене, заявила, що Вовка не поїде до мене, поки бабця жива, бо хто її догляне, всі на роботі, а вона дуже хвора.

Корсакова просила, щоб я виписалася з готелю і посиділа коло бабці, бо їй треба на роботу. Я виписалась і прийшла. Сиділа коло хворої, вона важко дихала, пульс дуже слабенький, з перебоями. Запитала, чи заберу Вовку, і сказала, що тепер вона може спокійно померти, бо вона за нього переживала, дала йому 14 карбованців.

Синок носив суху траву на стрих хати. Я спитала:

— Для чого ти це робиш?

— Буду там спати.

Але там спала я, бо так розпорядилася Корсакова. Вона переживала, що сусіди будуть приходити до хворої і дивитимуться на мене.

У п'ятницю бабці стало погано, вона почала задихатись, у грудях сильні хрипи, я післала малого викликати мамку. Вона прийшла з молодою лікаркою, яка визнала запалення легенів і запропонувала негайно везти до лікарні. Під'їхав до хати віз, запряжений конем, син виніс хвору маму, поклав на

солону. Корсакова я побачила крізь вікно, коли клав свою матір на віз. Коли ж виносив надвір, я сховалась за піччю. Він вперто уникав зустріч зі мною і на суд не прийшов. Ще бачила його з вікна вагона.

Корсакова накрила її, сіла на воза і попросила мене, щоб я з нею поїхала до лікарні. Була сильна спека, бабка розкривалась, не мала чим дихати. Проїздили коло млина, Корсакова зупинила коня, каже, що має занести мішок у млин, і побігла. Я залишилась одна коло воза, бабця стала задихатись, я бачу, що вона помирає. Кличу: «Ася, бабка помирає». Вона прибігла, налила в рот лимонаду, але він вилився. Корсакова закричала. Я накрила покійницю з головою. Корсакова сіла на воза і рушила далі. Я питаю:

— Куди ідеш?

— До лікарні.

— Чого вже мертво повезете до лікарні, везіть додому.

Коли привезли на подвір'я, малий, як побачив, утік десь у поле.

Занесли покійницю в хату. Корсакова питає: «Що робити?» Я сказала, що треба робити, а вона говорить: «Зараз прийдуть сусіди, будуть на вас дивитися, а не на покійницю». Я забралася на стрих, на сіно. Лежала і слухала. Там, у хаті, рух, ходили, говорили до пізньої ночі. Я не могла заснути. Пси гавкали, мені здавалося, що хтось до мене лізе і хоче мене вбити, щоб помститися за дитину. Боялася таки Корсакова, тому що він не хотів зі мною зустрітись. Всю ніч я не могла заснути.

Дуже рано почався рух, ходили, радились, бігали. Коли все утихло, всі розійшлись, я зіслзла зі свого сховиська, зайшла до хати — там уже не було нікого. Старенька лежала, приготована в далеку путь. Помолилася, постояла, пішла в місто. Зайшла дещо перекусити, вернулася знову, але до хати не пішла. Недалеко від хати був луг, протікав невеличкий струмок, над ним росли лози. Я сіла на траву під верболозами, мені здалеку було видно дорогу і хату, бачила, як синок ровером возив усе, що було потрібно.

Десь о 5 годині з хати винесли домовину, і невелика група людей ішла за домовиною в напрямі до кладовища, яке знаходилося недалеко від їхнього дому. Після похорону люди пішли до хати на траурний обід. Через якийсь

час почали люди розходитися. Синок підійшов до мене і каже: «Тебя зовут, идемте». Я пішла з ним до хати. Там був ще дід, брат покійної. Корсакова не було, він уперто уникав зустрічі зі мною.

Дід, п'яненкокий, усе пристає: «Ви не обижайте нашего Вовку». Коли дід з бабою поїхали, мені дали поїсти. Я трошки щось взяла, не могла нічого їсти. Тоді Корсакова почала Вовку виряджати. Складала його речі, шкільні підручники. Малий питає: «Учебники забрала? Опять придется учить украинский язык». Я заспокоїла його: «Підеш у російську школу». Полізла на стрих. Не спалося. Досвіта всі вже повставали, о четвертій рано ми вийшли, бо до поїзда було далеко.

Поїзд Мінчуринськ-Смоленськ уже стояв. Купила квитки, зайшла до вагону. Корсакова показала малому через вікно, що на пероні стояв «папка» з ровером. Малий вийшов до нього, він дав йому гроші, бо забув ті, що йому бабця дала. Ми попрощалися. Корсакова просила, щоб я йому не забороняла писати чи приїхати коли-небудь до них.

Поїзд рушив. Я молилася, в душі дякувала Всевишньому, що знайшла дитину та що він не відмовився від мене, як це всі мені говорили в процесі розшуку. Я завжди була готова на все, нехай відмовиться, але нехай знає правду, а я буду знати, що він живий.

У Барановичах у нас пересадка, і треба чекати цілий день. Ми дещо підкріпилися, синок ліг на лавочку, а я дивилася на нього і очам своїм не вірила, що це моя дитина, мій син, який пропав, і за довгі важкі роки боротьби Господь вислухав мою молитву і допоміг мені побороти всю несправедливість наших ворогів, що стільки горя і страждань завдали всій нашій родині. Я віддала Богові подяку, що мені як нагороду за всі мої муки і поневіряння повернув сина.

Я сказала:

— Тебе звати Василько, але ти звик до іншого імені, якщо хочеш, я теж буду тебе називати Володею.

— Нащо мені чуже ім'я.

15 липня приїхали в Костопіль, де в мене було постійне місце проживання.

Мені здавалось, що йому у нас сподобається великий сад: яблуні, груші, сливи, різні ягоди. Василько маломовний і замкнутий. Я знала, що дитина хоче ласки, але він був недоступний. Те, що дитина пережила, відбилося на його характері. Це був великий перелом у душі такого хлоп'яти.

Чоловік любив його, він узагалі всіх дітей любив, бо своїх не мав. Василько писав листи названим батькам, іноді давав мені читати. Після канікул пішов до школи в шостий клас. Учився добре, з хлопцями в класі подружився. Мені здається, що він не почував себе новачком.

Перший рік ми з ним розмовляли тільки по-російському, але чоловік і та бабуся, чужа, що жила у нас, говорили з ним по-українському. Пригадую, як перший раз прийшла на батьківські збори. Класна керівницка Черноудова сказала: «Хороший у вас хлопчик Андрусик, уважний, грамотний, товариський. Він недавно приїхав з Росії, ми його звільнили від екзамену української мови, але він все одно прийшов і написав диктант на «п'ять». Я була дуже щаслива.

Після закінчення шостого класу ми поїхали до Станіславова. Там у нього були друзі, з якими він ходив до школи в перший і другий клас. Василько познайомив мене з сусідкою, де вони жили по вулиці Гладкій, 8.

Закінчивши сьомий клас, він захотів поїхати до Корсакових. Я не могла з ним поїхати, бо була хвора чоловікова мама, тому Василько поїхав сам. «Не переживай, — каже він, — я знаю, де треба робити пересадку, де компостувати квітки». Я його відпустила.

Після канікул приїхав додому. Був слухняний, ніколи не відмовив мені, якщо я його просила. Про тата нічого не розказувала йому. Часом принагідно скажу: «Твій тато», — а він якось аж знітився. І мені здавалося, що він нічого не хоче знати про батька, бо сам ніколи не запитував про нього. Так пройшли шкільні роки.

Поступав у авіаційне училище, дуже хотів бути пілотом, але наше минуле стало на перешкоді.

Після армії поступив у політехнічний інститут. Оженився з гарною, здоровою дівчиною, яка народила йому сина і дві доньки. Живуть дружно, працюють, виховують дітей. Я щаслива, що Господь вернув мені сина, який є

добрий сім'янин, мене поважає як маму і ніколи не дорікав ні в чому, особливо, що через мене не знав материнської ласки.

З другим чоловіком прожила тридцять років, але ніколи не забувала про своє перше кохання. Чоловіка похоронила на кладовищі, де поховані його батьки. Там же похоронила свою сестру Марійку. Вона була засуджена на десять років ув'язнення. За цей час Марійка зазнала тяжкого слідства, побоїв, знущань, непосильної роботи. Сестра повернулася з чоловіком Анастасієм Корнійчуком, який теж був суджений на кару смерті і просидів в камері смертників цілий місяць, після чого вирок було замінено 25 роками ув'язнення. Приїхали на Волинь, жили в нас, народився у них син Володимир. Закінчив інститут, оженився, має троє діточок — дві доньки і одного сина. Сестра Марійка похоронила чоловіка, який помер на рак легенів — внаслідок довгих років праці на марганцевих рудниках. Марійка поховала чоловіка, а через два місяці померла сама.

Я не могла там жити сама, без родини і близьких. Продала хату. В 1988 році переїхала до сина, думала щось купити, але без прописки це було неможливо. В прописці мені відмовили, попередили, що я повинна виїхати за межі області. Тому я була змушена шукати іншого місця. Купила хату у Львівській області. Жила одна. Мене часто провідували брат з дружиною, які жили у Львові. Вони потрохи мені допомагали, хоча теж хворі. Братові було вже сімдесят сім років. Діти і внуки приїздили рідше, бо обоє працюють, а внуки вчаться. Старший — на третьому курсі політехнічного, Оксана — на першому курсі педінституту, а найменший — п'ять років.

Дякую Господові, що ще трохи можу щось зробити в свої роки. Вже і серце нагадує, що втратило свою силу, треба його берегти. Важко на старості літ жити одній, але що вже судилося, так мусить бути. Переїхала в Івано-Франківськ, близько до сина та онуків. Коли ж у 1989 р. я розповіла синові все про його батька, він сказав: «Напиши все, нехай для внуків останеться». Це для мене була велика радість. Я дякувала Богові, що повернув мені сина і що син гідний своїх батьків, поважає мене і з пошаною згадує свого батька. На все Воля Божа. Слава Йому!

ПРИМІТКИ

Прокоментувати всі події й окремих осіб, яких згадує Є. Андрусяк, — діячів українського підпілля та вояків Української Повстанської Армії, — справа дуже важка, часто нереальна. Багатьох героїв знаємо сьогодні хіба що за прибраними іменами. Врешті й головна мета авторки спогадів — зробити свій унесок до історії, додати невідомі штрихи до наших знань про героїчну боротьбу українського народу проти брунатного та червоного окупаційних режимів за незалежну Українську державу. Тому тільки стисло пояснюємо те, що може викликати труднощі під час читання цієї книжки.

За дослідженнями історика П. Содоля і уточненнями Є. Андрусяк подаємо енциклопедичну довідку про В. Андрусяка, одного з кількох керівників воюючої України.

Василь Андрусяк народився 1915 року в м. Снятині Івано-Франківської області, загинув 24 лютого 1946 року в Чорному лісі Богородчанського району Івано-Франківської області. Син міського робітника. Початкову освіту здобув у місцевого священика о. Проця, після чого на 11-тому році життя вступив до гімназії. У 1933 р. заарештований за приналежність до ОУН. Засуджений на два роки ув'язнення, відбував покарання у Коломийській в'язниці, вийшов у 1935 р. Працював робітником, водночас вів широку громадську діяльність у місцевих організаціях товариств “Просвіта” та “Сокіл”. Наприкінці 30-х років — керівник Сокільських організацій Снятинщини, повітовий провідник ОУН. Після приходу більшовиків у 1939 році ув'язнений на півроку як керівник “Сокола”, але через відсутність доказів вини за три місяці звільнений. У серпні 1940 року перейшов кордон на захід. Вступив до батальйону “Роланд”, де пройшов військовий вишкіл, взяв участь у поході в Україну. Після розформування підрозділу гітлерівцями повернувся до Снятина, знову очолив повітовий, згодом окружний провід ОУН, став членом обласного військового штабу. Влітку 1943 року отримав завдання

перейти до Української Народної Самооборони і організувати відділ особливого призначення (ОП) у Чорному лісі біля Станіславава. Від липня до листопада 1943 року відділ перетворюється в сотню УПА “Змії”. На початку 1944 року сотня дає кадри для створення нових підрозділів у Чорному лісі. В.Андрусак у ранзі хорунжого виконує обов’язки курінного командира. В 1944 році його курінь “Скажені” стає однією з найкращих бойових одиниць УПА-Захід. Найвідоміший бій був 9 липня 1944 р., коли курінь успішно відбив атаки кількох полків німців і угорців упродовж дня на горі Лопата Долинського району. Весною 1945 р. Василь Андрусак нагороджений Золотим Хрестом бойової заслуги 2-ої класи і призначений командиром Станіславівського тактичного відтинку № 22, кодова назва якого “Чорний ліс”. Цей тактичний відтинок охоплював третину Станіславської (тепер Івано-Франківської) області, куди входили три надрайони (Надвірнянський, Станіславський, Тлумацький). Кожен з цих надрайонів мав по чотири тодішніх райони — Надвірнянський, Солотвинський, Ланчинський, Яремчанський, Станіславський, Богородчанський, Лисецький, Галицький, Тлумацький, Тисменицький, Єзупільський. На теренах ТВ-22 “Чорний ліс” під командуванням В.Андрусяка діяло 5 бойових куренів УПА. У 1945 році поручник Ґрегіт написав брошуру “Як перемагати”, отримав четверту срібну зірку за поранення, військову рангу сотника, а на початку 1946 року — підвищення до майора. Загинув у бою з рейдовою групою 215-го стрілецького полку внутрішніх військ НКВД. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) нагородила Ґрегота (В.Андрусяка) посмертно найвищою бойовою нагородою — Золотим Хрестом бойової заслуги 1-ої класи і підвищила військову рангу з майора до полковника. У 1948 році піділля надрукувало брошуру “Полковник Ґрегіт-Різун” у серії видань для молоді “Слідами героїв УПА”.

С. 9. “Місіонер” — йдеться про популярний католицький журнал отців Василіян у Жовкві, виходив у 1897—1944 роках, у 1940—1941 — у Перемишлі.

Журнал мав наклад 30—50 тис. примірників і користувався великою популярністю в краю, виховував молодь у дусі християнської моралі. Видання відновлено у Львові в 1992 році.

“Світ дитини” — ілюстрований журнал для дітей, який виходив у Львові у 1919—1939 рр. (до 1925 р. — двотижневик, далі — місячник) Видавець М.Тарацько. Виконував важливу національно-виховну роль на Західній Україні й за кордоном. Видання відновлено у Львові з січня 1994 р.

“Дзвіночок” — ілюстрований місячник для дітей, виходив у Львові у 1931—1939 рр. за редакцією Ю.Шкрумеляка. Видавець — концерн “Українська преса” Івана Тиктора. Призначався головно для сільських дітей

“Сокіл” — національні фізкультурно спортивні фактично — парамілітарні організації, започатковані в Чехії у 1986 р., а 1907 р. об’єднані у Всесловенський Сокільний Союз. Організації Українського Сокола діяли у 1894—1939 рр. у Галичині, на початку ХХ ст. товариства “Сокіл” були створені і на Наддніпрянщині, де припинили свою діяльність у 20-х роках. У повоєнний період з “соколят” вийшло багато діячів УПА.

Дивізія “Галичина” утворена у 1943 р. з галичан-добровольців як військове фронтове з’єднання на боці Німеччини у складі Війська зброї СС. Розбита Червоною армією у липні 1944 року в боях під Бродами на Львівщині. Загинуло і взято у полон приблизно 70% особового складу (з 15 тисяч осіб). Частина дивізійників перейшли до лав УПА, з тих хто уціліли та вишкільного полку сформовано нове з’єднання, які у квітні 1945 р. після складання присяги на вірність Україні перетворено в Першу дивізію Української Національної Армії (командир П.Шандрук). Але зародком українського війська (як це було з легіоном Українських Січових Стрільців у складі австрійської армії у 1918 р.) ця дивізія так і не стала, а утворення УНА стало запізнілим актом і не відіграло якоїсь особливої ролі. Вояки дивізії “Галичина” були інтерновані англіцями і американцями. В 1946—1947 рр. українські військовополонені були звільнені з таборів й емігрували до Великобританії, США і Канади.

С. 11. УВО — йдеться про підпільну Українську Військову організацію, утворено з військовиків Української Галицької Армії, частково з ветеранів

Дієвої Армії УНР у 1920 р. для боротьби за майбутню Українську Державу. Незмінний командир — полковник Євген Коновалець, засновник і голова Проводу Організації Українських Націоналістів (створена у 1929 р.)

“Декалог” — “Десять заповідей українського націоналіста”. Ось його текст:

“Я — Дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопаи й поставив на грані двох світів творити нове життя.

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї.

2. Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести твоєї Нації.

3. Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань.

4. Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового

Тризуба.

5. Пімстиш смерть великих лицарів.

6. Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба.

7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.

8. Ненависто і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів твоєї нації.

9. Ні просьби, ні грозьби, ні торттури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української Держави”.

Мета цього документу — показати, що ОУН не є механічним об'єднанням осіб на зразок партій, але окремою вірою у політичній ділянці. Автор декалогу — Степан Ленкавський, епіграфа — Р.О. Декалог побачив світ уперше як вкладка до часопису ОУН “Сурма” влітку 1929 р.

С. 13. “Просвіта” — українське громадське товариство, що мало за мету поширення освіти та національної свідомості. Засновано у Львові 5 грудня 1868 р. Існувало на Галичині і Буковині з кінця 60-х років до 1940 р. На Наддніпрянщині, а також Кубані, Зеленому Кліні, українських поселеннях в Азії і Сибіру “Просвіта” діяла в 1905—початку 20-х років. Діяльність “Просвіти” припинено з більшовицькою окупацією Західної України у 1940 р. У всі часи своєї діяльності і на всіх етнічних територіях товариство відігравало

видатну роль у вихованні української національної свідомості та піднесенні культурно-освітнього рівня народу. Відновлено у 1988 р. як Товариство української мови ім. Т.Шевченка (тепер Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Т.Шевченка).

С. 13. “Відродження” — українське протиалкогольне товариство, засноване у Львові у 1909 р. Діяло до 1939 р., особливо активно у 30-х роках. Влаштувало протиалкогольні курси, віча, плебісцити, мало читальню у Львові і осередки на місцях. Видавало часопис “Відродження” (1929—1939) та додаток “Ми Молоді”, випускало пропагандистські брошури.

С. 14. Жаб’євський район — тепер Верховинський район Івано-Франківської області.

С. 16. “У всіх містах була проголошена самостійна Україна” — йдеться про Акт від 30 червня 1941 року, коли всупереч волі німецьких окупантів з ініціативи ОУН-революційної (під проводом С.Бандери) у Львові проголошено відродження української держави, утворено уряд, який очолював Я.Стецько. Однак уже в липні 1941 р. німці розпочали репресії проти ОУН, за за відмову відкликати Акт від 30 червня С.Бандера та інші керівники були заарештовані й запроторені до німецького концентраційного табору Заксенгаузен.

С. 17. Український допомоговий комітет — місцева структура Українського Центрального Комітету, єдиної легальної неполітичної організації українців у Галичині під час німецької окупації. Структури УЦК та його осередки УДК займалися суспільною опікою, проводили культурну діяльність. Такі ж організації мали поляки та євреї.

С. 22. Чорний ліс — великий лісовий масив, який тягнеться за Івано-Франківськом у напрямку Калуша. Охоплює частину Тисменицького, Богородчанського, Калуського районів Івано-Франківської області.

С. 22. У Городенці є великий цукровий завод.

С. 24. Благовіщення — одне з найбільших християнських свят, яке за старим обрядом святкують 7 квітня.

С. 27. Хмара — командир куреня “Дзвони” від січня 1945 р. Загинув 21 грудня 1945 р.

С. 28. Посіч — село біля Лисця, осередок повстанського руху на Станіславщині. Його знищення з вивезенням людності розпочато ще в 1946—1947 рр., а у 1950 р. село повністю ліквідовано, населення вивезли (Сибір, Одеська обл.). Це зроблено під претекстом будівництва військового об'єкту, але фактично за нескореність мешканців тоталітарному режимові. З проголошенням незалежності України село Посіч відроджується.

С. 29. Забрели ло куреня Прута — напевно, йдеться про одного з відомих командирів на Станіславщині, майора УПА Павла Вацика, загинув у бою 3 березня 1946 р.

С. 30. Павло — Павло Когуч, поручик УПА, командир сотні “Месники”.

С. 30. Шміраки — згідлива назва більшовиків — засмальцовані, брудні.

С. 32. Роберт — Ярослав Мельник, повітовий провідник Калущини, окружний провідник Коломийщини, обласний провідник Станіславщини, крайовий провідник Карпатського краю у 1944—1946 рр. Загинув смертю героя 31 жовтня 1946 р.

С. 34. Запорожець — сотенний ВО-4 (воєнної округи №4, включала терен Станіславщини).

С. 39. Всеволод — Михайло Хмель, окружний провідник ОУН Станіславщини у 1944—1947 рр.

С. 39. Чорнота — Володимир Чав'як, сотник УПА, командир куреня “Дзвони” ТВ-22 у 1945—1947 рр.

С. 39. Дунай — Богдан Драч. Командир ТВ-22 у 1946—1949 рр.

С. 48. Денис — Михайло Полідович, заступник Крайового референта Служби безпеки Карпатського краю у 1947—1949 рр.

С. 48. Яр — Крайовий референт Служби безпеки Карпатського краю у 1947—1948 рр.

С. 50. КПЗ — камера попереднього ув'язнення (з російської — “камера предварительного заключения”).

С. 70. Грім — чотовий сотні “Змії” ВО-4.

Богдан Якимович, кандидат історичних наук, доцент

1

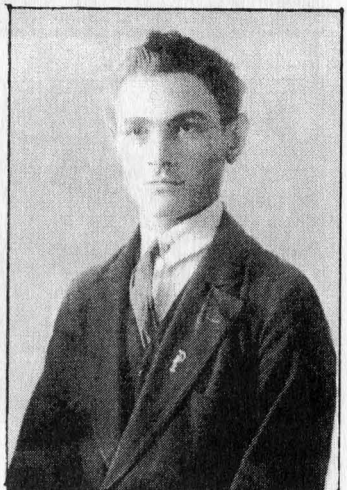
2

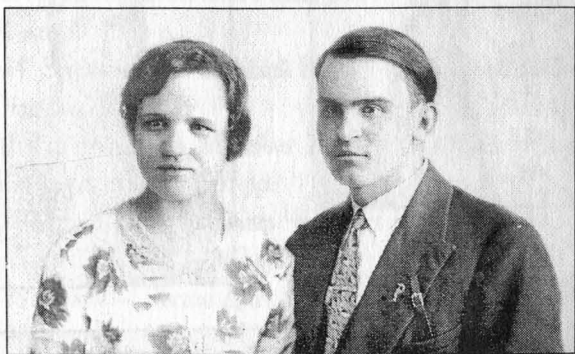

3

4

5

6

7

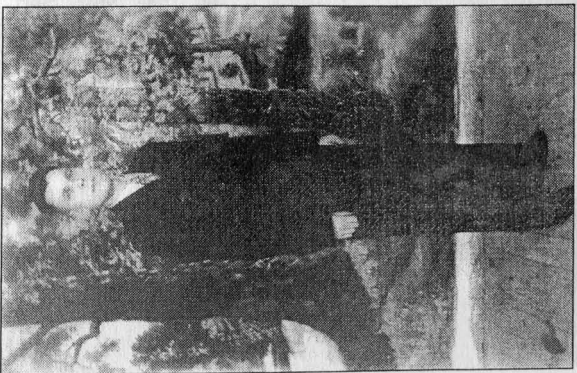
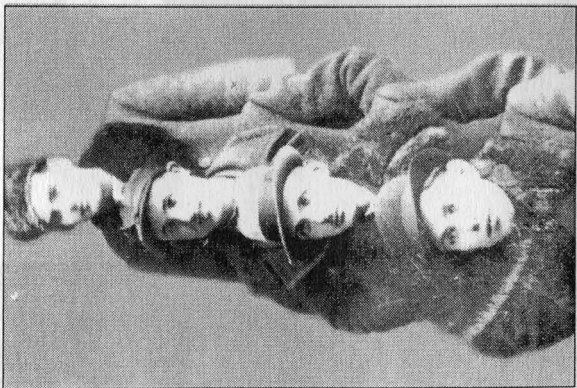
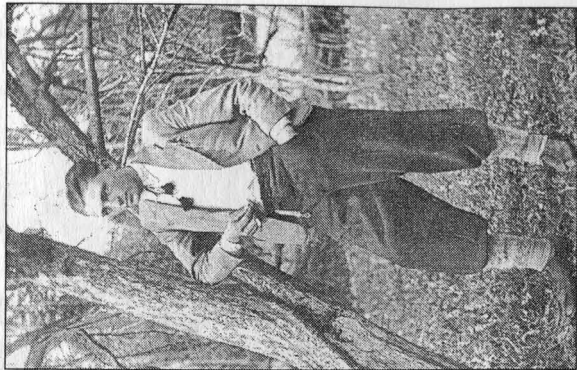
8

9

10

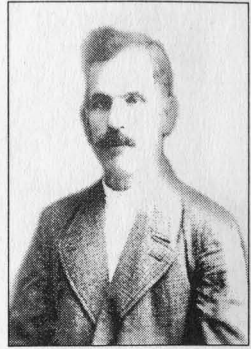

14 15

16

17

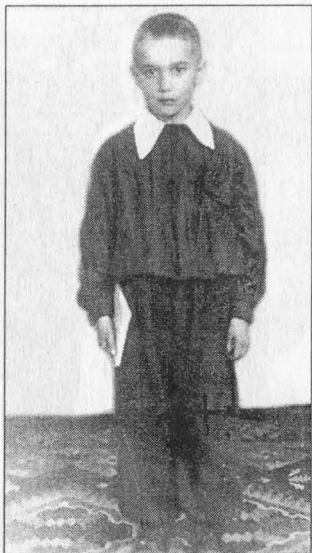
18 19
20
21 22 23

24 25
26

27 28
29

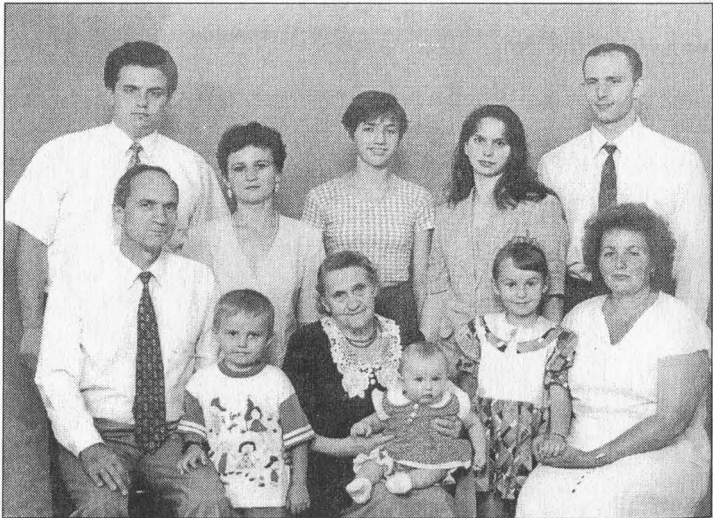
30

31

32
33

ПОЯСНЕННЯ ДО ФОТОГРАФІЙ

1. Василь Андрусяк, «Різун», командир Чорного Лісу.
2. Батько Василь Андрусяк і 3. мати Євдокія Андрусяк. Депортовані в 1940 році в Красноярський край, померли на засланні.
4. Марія Андрусяк, старша сестра Василя, репресована 1940 р.
5. Олександр Андрусяк, брат Василя. Учасник ОУН. Створив у Снятині товариство «Відродження». Арештований в 1940 р., розстріляний у Станіславівській тюрмі.
6. Снятин-Соколи, 1939 р. Сидять зліва на право: Євгенія Андрусяк, Василько Андрусяк, Регіна Горук, Зеньо Гоїв; стоять зліва на право: стриєчна сестра Олеся Слободян, Грицук, Анна Керницька, Софія Лукавецька.
7. Анна Андрусяк-Кішкан, сестра Василя з чоловіком Петром, членом Організації Українських Націоналістів.
8. Зліва на право: Роман Лівий, крайовий провідник Карпатського краю СБ, псевдо «Митар». Загинув з дружиною Даркою Цибалістою в 1948 році. Доля трьох дітей не відома. Ярослав Мельник, псевдо «Роберт». Крайовий організаційний провідник Карпатського краю. Загинув з дружиною Танею Король в 1946 р. Ярослав Мафій, псевдо «Байда». Окружний провідник Станіславівщини. Загинув у 1944 р.
9. Снятин, 1942 р. Концерт в честь Т.Шевченка. Сидить третя зліва Є.Гуцуляк-Андрусяк. Стоїть в останньому ряду шостий зліва В.Андрусяк.

10. Юнацтво ОУН. Стіяка біля Божого Гробу в церкві св. Михаїла в Снятині 1942 р. На колінах перший зліва Володимир Гуцуляк, брат Євгенії. У центрі Василь Андрусяк.

11. Олексій Зелениук. Член УПА, псевдо «Пастер». Лікар-хірург. Народився 1924 року у Вінниці. Довголітній в'язень Воркути.

12. Другий зверху Василь Андрусяк, псевдо «Грегїт», «Різун». Курінний УПА в Чорному Лісі.

13. Антін Романів (1924-1947). Член ОУН-УПА, псевдо «Колос». Охоронець командира «Грегота»-«Різун» і Євгенії. Народився .

14. Микола Мишко. Член ОУН-УПА, псевдо «Лемко». Учасник бойових дій в сотні Бродича на Закерзонні. Довголітній в'язень Воркути.

15. Ольга Гросберг-Наконечна. Член ОУН, псевдо «Степанівна». Повітов- провідниця УЧХ Калущини. Народилася 1923 року з с.Брошнів. Довголітній в'язень Воркути.

16. Довголітні подів'язні ГУЛАГу — курінний Чавяк Володимир, член ОУН-УПА, псевдо «Чорнота», з дружиною Ярославою. Вже на волі.

17. Стоять: ліворуч «Осмомисл», «Балко», с.Посіч; «Осмомисл», с.Посіч; «Скорий», с. Лисець; «Геник», с. Тисьменичани. Усі загинули 1947 р. Четвертий праворуч лікар «Берест» — Ярослав Мартинець з Богородчан (народився 1920 р. — загинув 1948 р., с. Завій), учасник рейду на Словаччину. Перші три — «Мур», «Калина», «Муха» — охоронці лікаря з села Завою, загинули 1948 р.

Сидять: ліворуч Ревюк «Влодзьо» (народився 1928 р. — загинув 1949 р., с. Посіч), учасник першої сотні «Різун» в 15 років з батьком Іваном, псевдо «Ясь».

18. Євгенія Гуцуляк-Андрусяк.
19. Батько Євгенії Іван Гуцуляк (1884 — 1947). Помер у Сибіру на засланні в архангельській тайзі.
20. Василь Гуцуляк, старший брат Євгенії. Член «Відродження».
21. Марія Гуцуляк. Член ОУН, псевдо «Ксеня», «Жанна». Довголітній в'язень суворого режиму в казахстанському Кінгірі.
22. Ліда Гуцуляк-Онегдюк. Член Юнацтва ОУН, псевдо «Лиса». Народилася 1938 р. Довголітній в'язень сибірських таборів. Уже на волі.
23. Володимир Гуцуляк, брат Євгенії. Член Юнацтва ОУН. У лавах дивізії «Галичина» загинув під Бродами 1944 р., похований у спільній могилі.
24. Марія Гуцуляк-Корнійчук з чоловіком Анастасієм та синомком Владком-Ромком. Довголітні в'язні Кінгіра.
25. Євгенія Андрусяк. Член ОУН, псевдо «Мрія». Медсестра медчастини. Табір. 45 квартал. Політв'язень. Урал, 1955 р.
26. Північний Урал. Табір Паруб. Концерт політв'язнів на честь Т.Шевченка, 1953 р.
27. «На память тете Жене от Вовы». Таку знімку подарував синок Василько мамі, коли ще не знав, хто вона.
28. Василько Андрусяк уже в Україні. Ось такого сина відсудила через 11 років. 1958 р.

29. Партизанська криничка у Чорному Лісі. У центрі Василь Савчин, ветеран ОУН-УПА, псевдо «Гонта», учасник бойових дій у куренях «Різуна» і «Благого». Учасник бою на горі Лопата.

30. Символічна могила командира Василя Андрусяка в Чорному Лісі, де загинув у бою з більшовиками 24 лютого 1946 р.

31. Син Василь Андрусяк на могилі батька Василя Андрусяка. Грабівка. Чорний Ліс. 1995 р.

32. Євгенія Андрусяк біля пам'ятника чоловікові Василеві Андрусяку, полковнику, командирові тактичного відтинку «Чорний ліс».

33. Сім'я Василя і Євгенії Андрусяків. Сидять зліва на право: син Василь і невістка Софія з правнуками Васильком, Христинкою та Наталочкою. Стоять зліва на право: внук Павло з дружиною Наталкою, внучка Тетяна, внучка Оксана з чоловіком Василем. У центрі — прабабуся Євгенія.

Зродились ми великої години

*Зродились ми великої години,
з пожеж війни і з полум'я вогнів —
плекав нас біль по втраті України,
кормив нас гніт і гнів на ворогів.*

*І ось ідемо в бою життєвому,
тверді, міцні, незламні мов граніт —
бо плач не дав свободи ще нікому,
а хто борець — той здобуває світ.*

*Не хочемо ні слави ні заплати —
заплатою нам розкіш боротьби:
солодше нам у бою умирати,
як жити в путах, мов раби.*

*Доволі нам руїни і незгоди —
не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
з'єднаєм весь великий нарід свій.*

*Велику правду, для усіх єдину
наш гордий клич народові несе:
"Батьківщині будь вірний до загину —
нам Україна вище понад все!"*

*Веде нас в бій борців упавших слава —
для нас закон найвищий та наказ:
вільна, міцна, від Тиси по Кавказ.*

Марко Боєслав

Марш “Чорного Лісу”

Ми смілі воїни суворі —
Наш батько гнів, а мати месть —
Брати ми грому і просторів —
Борці за волю, славу й честь.

Приспів:

Сміються ватри — юний регім,
Співає думу Чорний ліс.
Душа повстанців — славний “Грегім”
Цілує, пестить вірний кріс.

Голублять сосни, мов дівчата,
До бою серце грає марш,
Рої залізні вже на чатах,
“Різун” із нами — лицар наш.

Приспів...

Чатуй, катюго, на заставах —
Ми йдемо назустріч вже тобі!
Готові, друзі! Слава! Слава! —
Лунає гімн, клекоче бій.

Приспів...

За тебе, рідна Україно,
За кров святую Твоїх дітей
На суд покличемо руїни,
І встане вічний Прометей!

Приспів..

ЗМІСТ

Життя як подвиг. <i>Л.Сеник</i>	5
Від редакційної колегії	7
Спогади. <i>С.Андрусяк</i>	9
Примітки. <i>Б.Якимович</i>	85

Євгенія Андрусяк

СПОГАДИ

Серія “Мемуари і документи”

Випуск 1

Підписано до друку 28.11.2001. Формат 84x108/32. Друк різогр.
Умовн. друк. арк. 9,6. Тираж 300 зам. 126.

Видавничий центр Львівського національного університету
імені Івана Франка

79000 Львів, вул. Дорошенка, 41.